ADNOTATIO

AD

INSTITUTIONUM

GAJI COMMENTARIOS.

ADNOTATIO

AD

INSTITUTIONUM

GAJI COMMENTARIOS,

AUCTORE

C. J. VAN ASSEN.

LIBER PRIMUS,

EDITIO ALTERA EMENDATIOR.

LUGDUNI BATAVORUM,
APUD S. ET J. LUCHTMANS,
Academiae Typographos.

1838.

... Nec erit unquam fidus interpres juris, nisi qui et antiquum, novum et medium jus bene cognoverit. — Imitemur Aristonem et nullius juris cognitionem negligamus — nec existimemus nihil ex jure antiquo residere in Pandectis, resident enim innumera, quae si nolis agnoscere, necesse est haereas semper in luto — nec existimemus ea, quae sunt scripta in Pandectis omnino congruere cum novissimis constitutionibus codicis.

CUJACIUS.

Non ut jus aliquod antiquatur, ita et ratio illico abrogatur, quin potius ab antiquo et antiquato jure rationes et argumenta recte et utiliter saepe arcessuntur.

J. GOTHOFREDUS.

Si quis, cui non sit praeoccupatus animus, vel festinanter inspexerit Gaji Institutiones, novam nunc ejus studii, quod in veteri jure Romano enucleando positum est, aetatem incipere intelliget.

GOESCHEN.

L. S.

Quum occupati essemus in hac adnotatione ad alteram editionem instruenda, allati nobis sunt Gaji Institutionum Commentarii quatuor ad exemplum a Jo. Fred. Lud. Goeschenio Berolini anno CIƆIƆCCCXXIIII editum recogniti atque emendati. A. CIƆIƆCCCXXXVII prostant Bonnae apud Adolphum Marcum. *Hanc igitur editionem in qua justior, quam in superiori (anni* 1830) *ratio fuit habita Cl. Huschkii conjecturarum elegantissimarum, maxime adhibuimus, ejusque formam etiam externam observavimus.*

Utinam Cl. Lachmannus susceptum munus brevi expleat, publicique juris faciat tum sua μελετήματα ad Gajum, tum Goescheni, sospitatoris Gaji, quem immatura morte exstinctum lugent omnes boni.

A D N O T A T I O.

Legibus et moribus. Significatur universum jus, tum §. 1.
scriptum, quod dicitur, tum quod sine scripto venit, quo civitas quaeque bene morata utitur, ut infra §. 92.: *secundum leges moresque peregrinorum.* Usitata est Jureconsultis utriusque vocis conjunctio, vid. L. 19. D. de captiv.: *jus moribus, legibus constitutum;* L. 3. D. de don. int vir. et ux.: *si matrimonium moribus legibusque constat.* Aliquando etiam numero singulari, veluti in L. 214. D. de V. S.: *lege, more.* Julianus in L. 32. D. de legib. opponit *scriptas leges moribus et consuetudini.* Ulpianus Fragm. I. 4 *mores* explicat *tacitum consensum populi longa consuetudine inveteratum.* Mores autem Graece dicuntur νόμοι ἄγραφοι sive ἔθη. conf. auctores, quos laudat Goellerus ad Thucyd. II. 37.

Id ipsius proprium est. Ipsius, hoc est, populi. Ejicienda vox *civitatis* in L. 9 D. de Just. et Jur.

Quasi jus proprium ipsius civitatis. Ludit Gajus in voce *civile*, quasi derivata a *civitas.* Minus dubitanter scribit in L. 1, D. de Acq. Rer. Dom. *jure civili id est jure proprio civitatis nostrae.* Atque hoc jure civili non tantum continetur jus privatum, sed etiam jus civitatis publicum.

Jus proprium. Proprium est summum sive ita constitutum legibus et moribus, ut civitatis Romanae

indolem et populi ingenium declaret recedatque ab institutis aliorum populorum. Pertinent huc: jus patriae potestatis §. 55.; emancipatio et adoptio per ritum mancipationis §. 119.; conventio mulieris in manum §. 108. et III. 82.; perpetua tutela mulierum §. 191, 195.; duplex dominium §. 54. et II. 40.; mancipatio; in jure cessio; usucapio II. 65.; usucapio pro herede II. 54.; obligatio nominum III. 133.; verborum obligatio *dari spondes* III. 93. add. III. 114., denique legum actiones IV. 10. multaque alia, partim Senatusconsultis, partim etiam Edictis Praetorum constituta.

Opponitur id quod proprium est peregrinorum III. 134. l. 92.

Communi omnium hominum jure. Omnes homines, id est, gentes, ut in III. 93. *juris gentium sunt, itaque inter omnes homines, sive cives Romanos sive peregrinos, valent.*

Significatur igitur jus illud, quod petitum e summa ratione, quam omnes gentes communem ducem sequuntur et observant, propter utilitatem suam ita receptum est in civitatem Romanam, ut nulla plane forma indiguerit ad vim obtinendam; veluti modi acquirendi dominii naturales et obligatio solo consensu contracta.

§. 2. Quae in Institt. Justiniani dantur definitiones Justitiae, Jurisprudentiae, libertatis, praeceptorum juris, tamquam fundamenta disciplinae legum, descriptae sunt ex operibus Jureconsultorum qui floruerunt post Gajum. An aetate Gaji, qui nulla hic utitur praefatione, ut fecit in Commentariis ad XII Tabb.

vid. L. 1. D. de O. J. simplicior adhuc fuit juris elementa tradendi et docendi ratio?

Constant autem jura ex. Jura eximie h. l. partes juris civilis, quae juris gentium regulas aliquo casu commutaverunt, ut fere est in §. 83, et jus civitatis proprium constituerunt. Interdum vox *jura* numero plurali minus late patet, quam numero singulari; veluti *jura legis Aeliae Sentiae* §. 47.; *Jura legis Papiae* III. 54.; *Jura condere* §. 7. IV. 10. sic Gajus in L. 32. D. de hered. instit.: *jure postliminii omnia jura civitatis — retinentur.*

Lex — Plebiscitum. Distinguit haec Gajus historiam juris veteris respiciens. Sua autem aetate uterque hic fons jam dudum exaruerat et neque a populo, neque a plebe amplius aliquid novi jubebatur aut constituebatur. In Institt. Just. de lege et Plebiscito usurpatur tempus praeteritum. §. 3.

Jubet atque constituit. Solennis dictio de tribus hisce amplissimis juris fontibus et gravior etiam conjunctione *atque*, quae plerumque ante vocalem posita hic ponitur ante consonantem, ut saepe Cicero in ipso orationum ingressu.

Plebis-appellatione sine patriciis. Restituenda vox *Patriciis* in L. 238. D. de V. S. non tantum quia est Gaji, sed praesertim quia est ex ea parte commentariorum Gaji ad XII Tabb. ubi additae duae tabulae iniquarum legum, ut illas vocat Cicero de Republ. II. 37. a Jcto sunt illustratae. Quapropter non dubitamus, quin Gajus ibi explicuerit vocabulum *Patribus cum Plebe* quod erat in Tab. XII.: »Ne connubium patribus cum plebe esset.«

Plebiscitis se non teneri quia sine auctoritate eorum facta essent. Niebührus Hist. Rom. III. 490. reprehendit Gajum quod scripsit *quia* et non *quae*. Nobis displicet *quia* construi cum modo conjunctivo *essent*, et *eorum* usurpari pro *sua* ut Latinitas requirere videtur.

Lex Hortensia. cujus primarium argumentum fuisse videtur sublatum jus Senatus vetandi et intercedendi scitis comitiorum plebis. Conf. Theophilus ad Institt. I. 2. 5.

Ut plebiscita universum populum tenerent. Niebührus l. l. delet *universum*, quia enunciatio *universi populi* videtur ei fuisse inferioris aetatis. At usurpat illam Laelius Felix apud Gellium Noct. Attic. V : 27. An Gajus scripsit : *universos cives*, quod modo usurpaverat, occupavitque deinde adjecta interpretationis causa vox *populus* germanam lectionem?

§. 4. *Quamvis fuit quaesitum.* Gajus hoc uno loco conjunctionem *quamvis* construit cum indicativo modo, quare etiam in III. 114. rectius legitur: *adquirat*. An significare voluit Gajus per modum indicativum, non sine causa hac de re quaesitum fuisse a Jctis? In III. 236. usurpat in simili re conjunctivum *quamvis — fuerit quaesitum*. Ulpianus idem sic pronunciat: *non ambigitur senatum jus facere posse*, L. 9. D. de Legg. significans ut nobis videtur, nunc non amplius ambigi; olim vero diversas fuisse sententias. Nec facile mihi persuasero, libera republica Senatusconsulta, qualia sub Caesaribus fuerunt Macedonianum et Vellejanum, tantam continuo vim et auctoritatem

in foro obtinuisse, ut judex in istiusmodi causis secundum Scta haud secus ac secundum legem jus antiquius abrogantem pronunciare deberet. Ceterum Gajus ipse pluribus locis leges et Scta ita conjunctim laudat, ut appareat, quid sit *legis vicem obtinere*. vid. §. 83. II. 197. 206. 255. IV. 110.

Quod Imperator — constituit. De Imperatore non repetitur vocabulum *jubet*, ut de populo et plebe; nam decretis et epistolis non jubet, sed jura disponit, ordinat, regit, atque adeo constituit. Eximie est ejus vocis potestas in L. 2. §. 11. D. de O. J., cum dicat Pomponius loco non satis ad partes vocato: *Senatus non perinde omnes provincias probe gerere poterat;* igitur, constituto Principe, datum est ei jus, ut, quod *constituisset*, ratum esset; ubi verba *provincias gerere* accipienda videntur de variis ac diversis reipublicae procurandae muneribus.

Decreto vel edicto vel epistola constituit. In ipsis Inst. Just. et haec multo elegantius et accuratius: *per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto praecepit.* conf. adn. §. 199.

Nec unquam dubitatum est. Respondet hoc superiori enunciationi: *quaesitum*. De Sctis quidem quaesiverunt olim et dissenserunt Jcti, sed de constitutionum Caesarum vi et auctoritate nulla unquam fuit dubitatio aut dissensus, quia ipse Caesar per legem imperium accipit.

Quin id legis vicem obtineat. Quare etiam in L. 14. D. de cond. Institt. conjunguntur edicta Imperatorum et leges. Verba in Institt. Justin. *legis habet vigorem* eandemne habent vim, an etiam

majorem ? nam sequitur statim : *quodcunque Imperator praecipit — legem esse constat.*

Cum ipse Imperator per legem imperium accipiat. In Institt. Justin. haec accuratius et copiosius. Quod Gajus scribit *accipiat* hoc argumento est, etiam sua aetate Caesari ad imperium accedenti lege sive imperandi formula tributam fuisse potestatem; quare etiam in L. 1. §. 1. Dig. de Constitt. lectio Flor. *conferat* omnino recte est; nec praeteritum tempus significatur ab Ulpiano, qui ipse fortasse in Praefectura Praetorio conscripsit elegantem constitutionem Alexandri Severi in L. 3. C. de testam.

Existimat Niebührus ll. I. 356. legem hanc de imperio eandem fuisse ac legem curiatam quam reges tulerant de imperio suo, veluti Numa apud Ciceronem de Republ. II. 19. Mirum est in tabula aenea Sctum continente de Vespasiani Imperio nullam fieri mentionem nec potestatis Imperatoris in jure dicundo et constituendo, nec reperiri verba, quae solennia fuisse credideris: Edictum, Epistola, Decretum, in quibus ipsis cerni potissimum videtur summa potestatis in Imperatorem delatae.

§. 6. *Jus autem edicendi habent Magistratus* P. R. Unde conjunctio *autem?* An vult significare, Praetores, ut Imperatores, habuisse potestatem dandi Edicta ? at tum scribe : habent etiam Magistratus, aut dele *autem.*

Magistratus P. R. Sic etiam lege apud Ulpian. Fr. 1. 7. Eximie Magistratus majores intelliguntur, qui honores gerunt sive qui jus edicendi habent, ut est in §. 2., veluti Praetor, Consul, et etiam Praeses

Provinciae add. II. 24. Referunt quippe personam populi universi, ejusque Majestatem sustinent, quâ summâ potestate ne abuterentur, annuum tantum eorum imperium fuit. Qui parti tantum reipublicae procurandae, veluti municipio, praesunt, dicuntur simpliciter Magistratus, ut est in tit. D. de Magistrat. conven. et infra §. 96. ubi magistratus de munere ipso usurpatur et opponitur honori.

Gajus nullam, quod miremur, mentionem facit Edicti Perpetui, et de omni jure edicendi ita loquitur, ut, etiam composito Edicto, Praetores institutam adhuc edicendi rationem non omisisse videantur, quin etiam edictis suis statim conciliavisse auctoritatem juris. In Institt. Justin. secus est; non laudatur amplius jus edicendi, sed ipsum constitutum jus honorarium.

Sed amplissimum jus est in edictis. Nam utriusque Praetoris edicta summae fuerunt auctoritatis in universo jure civili, quod temperaverunt et amplificaverunt in primis expediendo negotia forensia; favendo mercaturae commodisque peregrinorum; recipiendo aliarum gentium instituta; tribuendo vim obligandi praeceptis morum, aequitatis, humanitatis. Gajus Edictum Praetoris Peregrini sejungit ab Edicto Praetoris Urbani sive Edicto Urbico.

Quorum in provinciis jurisdictionem Praesides earum habent. Simplicius scripsisset: *quorum jurisd. Praesides in Prov. habent;* at conf. §. 100.

Provinciae. Eximie significant populi sive senatus provincias, conf. rei illustrandae causa Cicero Ep. ad Attic. VI. 1. add. Gaj. II. 7. 21. Sueton. Vit.

Claud. c. 25. Dio Cassius Hist. 60: 24.

Item in edictis Ædilium curulium. Nempe amplissimum jus est, quippe maxime conjunctum cum ipsius juris Praetorii ratione, pluriumque actionum in forum introductarum, ut ita dicam, auctor fuit et effector. Argumento sit tit. D. de Ed. Aedil., ad quod idem edictum ipse Gajus duos libros conscripsit. Vid. L. 3. 32. D. tit. laud.

Hoc Edictum. Nempe quale Ædiles Curules in Urbe et Quaestores in Provinciis populi proponunt. Sueton. in Vit. August. c. 47. L. I. §, 2. D. de offic. Quaest. his verbis illustratur.

In provincias Caesaris Quaestores non mittuntur. Mittuntur horum loco Procuratores aut Rationales Caesaris. Strabo Rer. Geogr. 27. c. ult. Tit. D. de Offic. Proc. Caes.

§. 7. *Responsa Prudentium sunt sententiae et opiniones.* Vocabula hac in re solennia Tribonianus descripsit. Theophilus Graece non vertit. *Sententiae* sunt id quod re disceptata sentiunt Jcti, sive certa et firma horum Jctorum judicia scripto consignata de quaestione publice tractata, cujusmodi quaestionum publice tractatarum librum conscripsit Cervidius Scaevola. Adde Ulpiani et Tryphonini Disputationes publicas, in quibus tractatae fuisse videntur arduae et publice agitatae quaestiones.

Opiniones sunt responsa ab unoquoque horum data in primis, si ex Ulpiani Libris VI. Opinionum conjicere licet, Magistratibus consulentibus.

Ex concurrentibus in unum opinionibus hisce in disceptationem deductis potuerunt etiam existere *sententiae.*

Permissum est, hoc est, quibus Jureconsultis Caesar beneficii loco hanc singularem auctoritatem publice respondendi concessit sive edicto sive epistola.

Permitti eximie dicitur de iis juribus, quae veniunt ex ipsa lege aut ex hoc quod legis vicem obtinet, et tribuuntur alicui et conceduntur. Adde §. 173, 178. et in L. I. §. 1. D. quod univ. nom. et in L. 4. D. ad leg. Aquil. *legis virtus est — permittere* ut est in L. 7. D. de legg. add. L. 2. §. 7. D. de V. S. et L. 10. C. de Pat. Pot.

Atque hoc loco in tanta difficultate conciliandi Gajum, Pomponium, Institutiones et Theophilum non ineptum sit animadvertere : Gajum et Institutiones usurpare verbum *permissum*, quod Theophilus vertit ἐπιτρέπειν et Pomponium verbis : *Augustus jus dedit*, idem plane significare; quod addit Theophilus de Senatu etiam permittente explicatur hoc aliquando verbis Spartiani in Vit. Hadriani c. 18. : *in consilio habuit Jureconsultos, quos tamen Senatus omnes probasset.*

Instituti gravissimi auctor Augustus, tum ut neglectam juris auctoritatem, de qua jam questus erat Cicero, amplificaret, cujusque studii in Augusto exemplum illustre praebent tituli Institut. Just. de Fidecommissariis hereditatibus et de Codicillis, tum ut sibi conciliaret alienatos virorum principum animos aegre ferentium Augustum Imperatorem sibi sumsisse potestatem constituendi jura epistolis et decretis, tum denique, ne ex diversis scholarum opinionibus saepe cum partium studio conjunctis

dispares nimis sententiae in foro existerent, rerumque judicatarum vetus jus prorsus tolleretur. Non videtur magnus adeo fuisse numerus, quandoquidem postea ab Hadriano principes viri jam Praetorio munere functi hunc respondendi publice honorem petere non dubitaverunt, quos Hadrianus, cum petitioni nondum indulgere posset, excitat ad studium et usum respondendi in L. 2. §. 47. D. de O. J.

— *Jura condere.* Hoc est definire et interpretari et sententiis stabilire jura personarum, rerum, actionum, de quibus in foro in causarum disceptatione dubitatum et quaesitum est, eaque ita firma efficere et certa, ut omni controversia sublata, ex lege ipsa manavisse videantur.

— *Quorum omnium si in unum — sententiae concurrant.* Adjecta haec conditio: *si concurrant*, est temperamentum quoddam amplissimae potestatis Prudentibus illis a Caesare permissae.

Quorum omnium. Relativum *quorum* conjunctum cum verbo substantive usurpato *omnium* significare videtur numerum certum haud ita magnum. Sic Arcadius et Honorius in tit. Cod. Theod. IV. 21 laudant Prudentium *omnium* responsa. Justinianus in §. 4. Constit. *Deo auctore* jubet Tribonianum antiquorum Prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum Principes tribuissent, libros ad jus pertinentes legere; horum autem numerus inde a Labeone usque ad Hermogenianum vix quadraginta fuit. Quid si dicimus ex utriusque Scholae Jureconsultis electos fuisse, qui

publice responderent, atque ex his ipsis Caesares adsumsisse consiliarios in concilium suum quo pertinet L. 30. D. de Excusat.

Si in unum sententiae concurrant. Rectius posuisset Gajus vocem *sententiae* ante *si*. Eadem anacoluthi species est in §. 29.: *ut minores si duxerint*, ubi *si* conjungendum cum *ut*.

In unum concurrere proprie dicitur de duabus rebus diversis in eandem personam aut rem convenientibus, quo sensu Gajus etiam infra §. 17. et in L. 68. §. 1. D. de Leg. 1. Justinianus ipse in §. 2. J. de Adopt. Sententiae diversae non in unum concurrunt; sententiae similes jam statim concurrunt.

Id quod ita sentiunt. Sentire hic eximie dicitur de ipsa post longam deliberationem pronuntiata ab omnibus illis Jureconsultis communi sententia.

Legis vicem obtinet. De Senatusconsultis, de constitutionibus et de responsis eadem hac utitur oratione, ut significet, hasce partes jurium non esse ipsas per se leges, sed eandem ac leges in comitiis olim latas habere vim aut legis vicem obtinere; quibus verbis illas sententias etiam significare videtur Marcianus in L. 14. D. de Condit. Institutt. cum dicat: *conditiones contra Edicta Imperatorum, aut contra Leges, aut quae Legis vicem obtinent.*

Itaque res a judice judicatae secundum has ipsas Jureconsultorum diversarum scholarum sententias non usu demum et tempore in foro convaluerunt, ut omnes aliae in quibus judex secutus fuit eam, quam elegerit, sententiam, sed statim observari debuerunt ut consignatae auctoritates et authen-

ticae juris interpretationes, a quibus judici non magis liceret recedere quam a lege aliqua.

Si vero dissentiunt. Hoc est si in responso signato judici exhibito non omnibus eadem fuit de quaestione ad disceptandum posita sententia, sed alii ex his aliam secuti sunt sententiam et opinionem, tum major est judicis potestas. Pro *si* malim *sin*, ut est in §. 17.

Quam velit sententiam sequi. Non illi licet ferre quamlibet sententiam ab omnium responsis discrepantem, sed ex his *sequi* debet quam arbitratus fuerit optimam. A constitutione autem Valentiniani inde ne hoc quidem amplius integrum fuit, nam sequi debebat in prolatis sententiis diversis potiorem numerum auctorum, tum in numeri aequalitate sententiam Papiniani; sin pares proferrentur sententiae ex scriptis ceterorum quinque Jureconsultorum qui pari essent auctoritate, licuit eligere quid sequi debeat. vid. L. 1. Cod. Theod. 1. 4.

Idque Rescripto Hadriani significatur. Nimirum licere tum judici, quam velit sententiam sequi, sententiis Jureconsultorum non consentientibus. Videtur Hadrianus consultus fuisse sive a judice sive a Jureconsulto hac de re et rescripto explicuisse quod quaesitum erat. Hadrianus non sustulit sed sustinuit Augusti constitutionem.

— *Significare.* Est verbum solenne, de rebus sive a Caesare sive a Senatu, aut constitutis aut juris illustrandi causa ordinatis, veluti §. 80. 81. 93. 94. 96.

§. 8. *Omne autem jus quo utimur.* Hoc est, univer-

sum jus civile, *νομοθεσίαν* vocat Theophilus, sive collectio jurium variorum quae ex legibus, plebiscitis, Senatusconsultis, constitutionibus, edictis, responsis venerunt, quodque in foro obtinet, triplex habet objectum.

Utimur. Uti eximie dicitur de forensi usu juris, qualem illum adhibemus in actionibus.

Ad res. Justinianus aeque ac Gajus jus obligationum et rerum conjungit; Theophilus vero illas sejungit et tertio quodam loco ponens praemittit actionibus obligationes tamquam harum matres ut inficete ait, ac si ex sola obligatione contracta actio nasceretur.

§. 9. *Et quidem.* Verba haec arguunt proxime §. 9.
praecedentia verba *de condicione hominum* non esse recte.

Summa. Hoc est omnium latissime patens, cujus ceterae omnes, quas alii juxta ponere solent, subdivisiones sunt; sic in L. II. §. 2.: *Summa rerum divisio* et in L. III. §. 88. *obligationes*, *quarum summa divisio est.*

Sed prius. Ne videatur Gajus festinavisse ad locum de jure rerum et actionum et hunc de personis obiter velle tractare, malim quod etiam in Institt. legitur: *ac prius*, ut mox §. 12.: *ac prius de dediticiis.* add. §. 50. 143. II. 100.; Gajus autem stylum rarissime variat.

Divisio de jure vix Latine esse videtur, nisi *de* sic accipias, ut sit *quodad.*

Personarum. Ad personas non pertinet divisio hominum in liberos et servos. Gajus vero et h. l.

et infra §. 17. non cogitavit civem personam et caput habentem, sed hominem eumque liberum, quippe ad quem pertinet altera pars summae divisionis, nempe quod liber est; sic etiam infra §. 120.: *serviles et liberae personae* et IV. §. 135. *quaecunque diximus de servis, eadem de ceteris quoque personis.* Ulpianus in L. 22. D. de Reg. Jur. servum vocat *servilem personam.* add. L. 82. §. 2. D. de Leg. 2. Hermogenianus vero in L. 2. D. de statu hominum, cum dicat: *hominum* causa omne jus esse constitutum, solas significat personas sive homines liberos personam habentes.

Omnes homines, idque non tantum in orbe Romano, sed in omni orbe veteri, in quam recepta servitus.

§. 10. *Rursus* significat: secundo et mox §. 12. tertio loco add. §. 49.

§. 11. *Libertini ex justa servitute manumissi. justum* est, quidquid venit ex jure et legibus, etsi idem sit iniquum. vid. pr. tit. Institt. de Exception. mox in §. 17. amplificandi causa: *justa ac legitima manumissione;* neque otiosum est adjectivum *justa*, nam ea sola servitus, quae justa est, efficit, ut manumissus fiat libertinus. Qui in servitute est, sed non eadem justa, hujus manumissio natalibus non nocet, Cicero in Oratione pro Caecina c. 34. *justam servitutem* opponit *servituti* sine adjecta voce *justa* in Orat. pro Cluent. c. 57. Idem in Orat. pro Milone (c. 12. in fragm. in edit. Orelli) *in libertate morari* opponit *libertatem justam.* Apud Terentium autem in Andria I. 3. 9. *justa servitus* diversa

vocis potestate significat servitutem non duram et tolerabilem qualis fuisse videtur conditio servorum Athenis. Conf. porro Donellus Comm. Jur. Civ. II. c. 11. §. 1.

Dispiciamus praecessit *videamus* §. 8. Amat Gajus conjunctionem utriusque verbi. *Videre* est: rem universe considerare; *dispicere* eandem penitus ab utraque parte accurate inquirere. §. 12.

Ac prius de dediticiis. Hoc uno loco Gajus sic vocat, quos ceteroquin semper: *qui dediticiorum numero sunt aut constituuntur.* Ulpianus promiscue vid. Fr. I. 14. 11. VII. 4. Scribendum videtur: *ac prius de dediticiis ex Lege Aelia Sentia* §. 13 *Lege itaque Ælia Sentia.*

Lege — cavetur. §. 13.

Cavere. Eximie in significandis primariis legis alicujus particulis.

A dominis poenae nomine vincti. Ulpian. Fragm. I. §. 11. *poenae causa* hoc est: si servos, qui non sine offensa in dominum fuerunt, poena coercet, ut urbane Papinianus in L. 51. §. 1. D. de manumissis testam.

Vincti (vocabulum solenne vid. Paulus. Recept. Sent. IV. 12. §. 4.), id est, si a domino ejusve procuratore (Paulus l. l. §. 8) sunt vincti sive in carcerem ita clusi, ut vincula corpori sint adhibita. Hos autem ipsos servos significat Ulpianus in L. 21. D. Verb. Sign. argumento inscriptionis legis. Potuit igitur satis constare de hac poena inter omnes, ut dominus deinde in servo manumittendo legis vim non eluderet.

Quibusve stigmata inscripta. Pro duriori verbo *inusta.* Ulpianus, habet *scripta.* Epitome Gaji haec amplificat: *in quorum facie vel corpore quaecunque indicia aut igne aut ferro inpressa sunt, et ita inpressa sunt, ut deleri non possint.* unde haec oratoria dictio? Suetonius in Caesare c. 73. *stigmata* usurpat sensu figurato de notis, quibus laeditur alicujus fama et existimatio.

Deve quibus ob noxam quaestio tormentis habita. Ulpianus *propter noxam torti.* vox *tormentis* hic additur, ut intelligatur violenta et dira quaestio, quae non de liberis hominibus, sed de solis servis haberi potuit, quos licuit torquere.

In ea noxâ fuisse convicti sunt. Supple *quique* ex insequentibus.

In ea noxa fuisse. Ut mox: *in — turpitudine fuisse.* Significat autem: in damni illati auctoribus fuisse. Sic recte, quamquam conjeceramus aliquando: *et in ea* [quaestione] *noxiam fecisse convicti sunt.* Hoc autem necesse est, ut poena sit efficax: quare Ulpianus addit: *nocentesque inventi;* et recte Paulus, Sent. Rom. IV. 12. 3.: *tormentis apud Praesidem subjectus et de nulla culpa confessus ad justam libertatem perduci potest*, id autem est, manumissione ad civitatem.

Gajus et Ulpianus non observaverunt discrimen vocabulorum *noxia* et *noxa* quale indicat Ruhnkenius in Scholis ad Terentii Eunuch. V. 2. 13. et J. Caesar etiam in Bello Gall. VI. 16. *qui in furto aut aliqua noxa sint comprehensi.*

Ipse autem Gajus in L. 238. §. 3. D. de V. S.

noxiae appellatione omne delictum continetur; idque rectius, nam noxa est culpae poena.

Quique. Pendet a superiori: *cavetur ut qui;* quare h. l. videtur legendum: *quive.* Est nova legis particula a superioribus sejungenda.

Ut ferro aut cum bestiis pugnarent traditi.

Tradere verbum solenne hac in re, conf. Ulp. Fragm. I. §. 11. et in L. 11. D. ad leg. Cornel. de sicar. Traduntur autem lanistae, ut est in exemplo in L. III. §. 146. add. Coll. Legg. Mos. IV. 3. secundum obligationem ita contractam, ut emtio venditio sit ratione servorum in ludis occisorum; locatio vero conductio ratione integrorum; hos autem deinde solenniter manumissos Lex Ælia Sentia detrudit in numerum dediticiorum.

Inve ludum. Hic malim *inque*, quia est loci interpretatio quaedam. Traditio ipsa servi in manus lanistae, sive servus in ludum gladiatorium descenderit, sive in custodia fuerit reservatus, efficit, ut infamis iste homo numquam ad civitatem Romanam pervenire possit.

Et postea vel ab eodem domino manumissi.

Theophilus non inepte addit: *et postea reconciliatus domino manumittitur;* quibus verbis non tam traditos significat, quam poenae nomine vinctos sive perpetuo sive ad tempus, (vid. L. 8. §. 13. D. de Poen. L. 1. Cod. qui non poss. ad lib. 7. 12.) et etiam *stigmatias*, ut est apud Petronium Satir. 103. aut *ergastula inscripta*, ut istud impunctorum genus vocat Juvenalis Satir. XIV. 24. Remanserunt igitur hi in potestate domini, in qua non remanent

damnati in ludum venatorium. L. 8. §. 12. D. de Poen. Ulpian. in Coll. Legg. Mos. XI. 7.

Vel ab alio, cui dominus istos aut vendiderat aut dono dederat.

§. 14. *Dediticii vocantur autem sic.* Conjunctio *autem* satis probat verba *de peregrinis dediticiis* tuto abesse posse.

Dedittcii. Cum Gajo convenit Livius Hist. VII. 31. Jul. Caesar de Bello Gall. I. 27. vet. Gl. apud Brisson. in voc. Theophilus vero revocat vim vocis ad eos populos, qui cum tributarii essent (ὑποτελεῖς) desciverunt et deinde victi se suaque tradiderunt in potestatem populi Romani; at verba Gaji: *armis susceptis pugnaverunt* magis referri videntur ad eos, qui rebellarunt ad arma confugientes, deinde victi omni jure caruerunt, quam ad populos liberos, qui bello indicto et infeliciter gesto se in ditionem Populi Romani tradiderunt.

An his opponuntur in XII Tabb. Fortes ac Sanates?

Narrat Livius X. 3. Bruttios ignominiae causa jussos esse Magistratibus in provincias euntibus parere et praeministrare servorum vicem. Hujusmodi igitur aliaque onera etiam Dediticiis imposita fuisse crediderim.

De Dediticiis in exercitu Romano contra Barbaros militantibus lex est in L. 17. Cod. Theod. de Tiron. 7. 11. add. Brisson. de Form. IV. 39. Vehementer fallitur Isidorus Orig. IX. 4. in explicatione vocis. An *dediticius* est frequentativum adjectivi *deditus*, quod solenne in noxae deditis servis per du-

plicationem accommodaverint in populos tamquam ipsos noxae se dedentes Populo Romano?

Quondam. Hic tempus remotissimum significat et idem est atque *olim.* In §. 63 vero significat tempus non diu praeteritum.

Hujus turpitudinis servos. Vox *servus* in omni hac §. 15. lege *servas* continet, conf. §. 67. quamquam ex causis a Gajo in §. 13. significatis una tantum cadere potuit in mulieres servas, nimirum confessio criminis in tormentis.

Etsi pleno jure dominorum fuerint. Hoc est et jure Quiritium et in bonis, ut explicat Theophilus. add. §. 35. et Disp. For. §. 9. Gajus III. 80. opponit *plenum jus* et *in bonis.*

Quocunque modo. Etsi solenni forma vindictae aut testamento manumissus, carebit spe civitatis.

Cujuscunque aetatis. Hoc est, etsi triginta annorum major; Ulpianus non addit.

Numquam. At Ulpianus Fr. I. 14. unam tamen ponit exceptionem, quam laudabimus ad §. 21. Fugitne haec exceptio Gajum? an dissensere Gajus et Ulpianus? certe Sueton. Vit. Aug. c. 40. sententiae favere videtur, quam Gajus hic acriter defendit a remissiore opinione aliorum, ut apparet ex verbis: *omnimodo dicimus — intelligimus.* conf. et §. 26.

Quaerere autem licet, quî hujusmodi libertatis recuperatio, qua ab ipsa urbe prohibebantur, vid. §. 27. aliquo beneficii loco potuerit poni?

Si in nulla tali turpitudine. Qualis cernitur in §. 16. vinculis, stigmatibus, tormentis, pugnis.

In III. 74. haec significantur mitiori vocabulo

2*

vitio, in quo si non fuissent, cives fuissent facti.

In cujus persona — concurrunt. Persona de servo add. §. 8. 123. *concurrere* supra §. 7. construitur cum accusativo.

Major sit annorum triginta. Conf. Dio Cassius, 55, 13. qui dominos sic manumittentes vocat ἀκριβῶς ἐλευθεροῦντας, quod recte Latine redditum est *plena libertate donantes.*

Vindicta aut censu. Vindictae forma, quippe coram Magistratu observata, omnium fuit efficacissima ad civitatem statim acquirendam. Dissentimus autem a Niebuhro Hist. Rom. I. 622. existimante, vindictam sine censu non valuisse. Add. Theophilum ad Institt. I. 5. 3.

Aut censu. Add. Adn. §. 44. 140. Gajus, quod non est negligendum, interdum totus est in historiae et antiquitatis illustratione, ut etiam ea ipsa, quae sua aetate jam in desuetudinem abiissent, tanquam vigentia adhuc enarret. Exemplum est in §. 3. Post Vespasiani autem tempora nullum amplius lustrum conditum est. Vid. Censorinus apud Schulting. ad Epit. Gaji I. 1. §. 1. Quare etiam Ulpianus Fragm. I. 8. censum refert inter modos, quibus olim manumittebantur.

In Disp. For. §. 19. agitur de censu ut de re praesente et in foro vigente, eademque tractatur quaestio, atque est apud Ciceronem de Orat. I. 40.

Una igitur tantum forma legitima manumissionis inter vivos superfuit, nempe vindicta, sive actus solennis coram Magistratu, quare hanc etiam solam excitat Tacitus Annal. 13, 27. donec sub Constan-

tino nova accesserit forma a clero excogitata, *manumissio in Ecclesiâ.*

Aut testamento. Ulpianus addit II. 12. *codicillis testamento confirmatis.*

Latinus erit. Sive ut est in Institt. *minorem libertatem consequitur*, cui opponitur alibi *major et justa*, sive civitas Romana. Jure Attico manumissus non recipiebatur in jus civitatis, sed fiebat inquilinus sive *μέτοικος*.

Quod autem de aetate servi requiritur. Conjunctio *autem* argumento est male appositae inscriptionis *VI. de manumissione vel causae probatione.* §. 18.

De aetate servi. Item de aetate domini cavit §. 38. Fuit igitur hoc sensu lex quaedam annalis.

Minores XXX annorum servos. Etiam censu non potuisse manumitti hac aetate servum, docet Disp. For. §. 19.

Non aliter manumissos cives Romanos fieri. Praeterquam in singulari causa in §. 21.

Quid si servus triginta annis minor in testamento domini manumittitur? Fiet Latinus. Vid. Ulp. Fr. I. 12. add. adn. ad §. 23. Apud Gajum hac de re nulla mentio.

Si vindicta apud consilium. Quid si vindicta quidem adhibita est, consilium vero non est auditum, obreptumque religioni Praetoris? nempe manumissio ista erit inefficax. Eadem quaestio attingitur apud Ulpianum, Fragm. I. 12. de quo corrupto loco conf. Cl. Böcking isto loco; quae vero substituitur lectio *censuve* non satis placet, quia Ulpianus jam in §. 8. docuerat, hanc manumittendi formam sua

aetate non amplius obtinuisse. Displicet praeterea verbum *putat*, quod vereor ut de lege aut Senatusconsulto satis recte usurpetur; nam est opinantis magis quam jubentis aut vetantis. Nullius autem in hisce quidem fragmentis JCti sententiam laudat Ulpianus; nec dicas lustrali censu sublato retentum tamen fuisse censum, de quo Ulpianus VI Libros conscripserat, aut apud Ulpianum *olim* transponendum esse post *qui*.

Justa causa. Hoc est aequa, pia, honesta, cui Ulpianus in L. 16. D. de Man. Vind. opponit *causam ex luxuria et deliciis*, et *non ex justa affectione descendentem.*

Causa approbata. Approbare minus est, quam *probare: approbare* est persuadere, veluti judici, causam probatam esse; *probare* est argumentis ipsis omnem tollere dubitationem, quamquam non perpetuo haec propria vis verborum observatur. Vid. etiam §. 29. *approbare — se duxisse, apud quem causa probata*, et §. 38. *justa causa approbata.* Praeterea *probare* dicitur de rebus jam gestis; *approbare* de iis, quas et quare quis docet se facturum esse.

Non aliter — quam — vindicta; at vid. §. 21.

§. 19. *Fratrem sororemve naturalem.* In Institt. I. 6. 5. *Naturalis.* Praeferenda lectio *naturalem*, ut in L. 11. D. de manum. vind. Potest autem vox abesse, nam non alii quam naturales possunt intelligi; quare etiam Basil. non reddiderunt in versione.

Procuratoris habendi gratia. Quod additur in L. 13. D. ll. et in Institt. de aetate septemdecim annorum non minore, pertinet inprimis ad procura-

torem negotiorum judiciariorum, conf. L. 12. C. de Procurat. ceterum verba: *procur. habendi gratia* et *matrim. causa* videntur fuisse hic solennia. Theoph. Latina integra reliquit. Animadverte etiam *gratia — causa.*

Ancillam matrimonii causa. Ipsum hoc exemplum de serva petitum argumento est, non mulieri dominae servum, ut viro domino servam, matrimonii causa manumittere licuisse. Conf. L. 14. §. 1. D. de Man. Vind. Adjicitur huic causae in Institt. conditio de tempore, intra quod matrimonium sit ineundum. Nimirum Lex Ælia Sentia ipsa de conditione ista non cavit, quae ob legis Papiae Poppeae auctoritatem SCto quodam postea obtinuit, ut Ulpianus docere videtur in L. 13. D. ll.

Quid igitur, si non duxerit? manumissio, quippe sine causa facta, erit inefficax. L. 21. D. qui et a quib. manum. Vide tamen L. 13. D. de manum. vind. An idem dicendum de servo procuratoris habendi gratia? Non ita: nam hîc non una certaque causa facto probanda adest, et nemo temere hanc adprobaverit causam, nisi servum tam peritum jam actorem habuerit, cui summam rerum suarum credidisset. Ceterum Marcianus in L. 9. D. de Man. Vind. aliam etiam laudat justam causam hanc: *si periculo vitae infamiaeve dominum servus liberaverit.* Exemplum praebuere servi Milonis. Vid. Cicero in Orat. pro Mil. c. 22.

VII. de Recuperatoribus. Haec inscriptio vix §. 20.
potest esse recta; nam de Recuperatoribus non magis sermo est, quam de consilio universe. Adde,

quod verba *consilium autem* continuo insequi debent verba proxime praecedentia *apud consilium manumittat.*

Consilium. Electi e decuriis, in quas descripti essent judices.

In urbe Roma. An adjecta vox *urbs* eam habet significandi potestatem, quam ei tribuit L. 87. D. de V. S. et L. 139. Cod.? videntur fuisse scripta in ipsa lege. add. IV. 104. et opposita *in provinciis.* Mox Gajus ipse: *Romae.*

Adhibetur. Et ut a Theophilo discimus adhibetur a Praetore, cui in Tribunali sedenti hi senatores et Equites advocati adsident. Ulpianus Fr. 13a.: *in consilio adhibentur Senatores — Equites.*

Quinque senatorum et quinque Equitum. Nimirum, ut hac etiam in re observaretur religiose aequabilitas utriusque ordinis, ex quo judicum Decuriae lege Julia judiciaria compositae erant. Unde factum, ut hi ipsi, qui ex Decuriis judicum in hoc consilium legerentur, nomine *judicum* appellarentur, ut in L. 16. D. de man. vind. et in L. 1. Cod. si vindict. Omne autem ipsorum officium cernitnr in cognoscenda causa, si qui essent, qui contradicerent causae probationis. Nulla fertur sententia, quin etiam ipsa probatio causae falsae superstructa non rescinditur. L. 9. §. 1. D. ll.

Necessarius numerus *decem* decepit viros doctos, qui Decemvirorum consilium esse putarent. Decemviri autem stlitibus judicandis fuere Magistratus, qui Praetori Urbano in cognoscendis causis variisque muneris negotiis obeundis adessent, ejusque partibus

vicariis fungerentur in regundis judiciis centumviralibus.

Puberum. Et ejus aetatis, qua potuere legi in judices; id autem est, ut videtur XVIII annorum ob L. 57. D. de Re judic. Adde Spartianum in Vit. Hadr. c. 2. ibique Casaub. in not.

In Provinciis autem XX Recuperatorum.

Quod de duplicato numero praecipitur, significatum fuisse videtur ipsa lege Ælia Sentia. Nimirum voluit lex hoc numero supplere quod deësset dignitati et splendori recuperatorum ex negotiatoribus, viris honestis sed plebeji plerumque ordinis, lectorum. Non in provinciis ut Romae certae judicum decuriae quotannis describebantur.

Recuperatores. Hi nihil praeter nomen commune habent cum Recuperatoribus in Urbe, apud quos Cicero habuit orationes pro Tullio et pro Caecina, et quos spectant complures loci in IV. 46. 105. 109. Theophilus illos propterea *peregrinos* appellat *recuperatores*, quippe cognoscentes hujusmodi causas et judicantes inter homines provinciales et cives.

Ultimo die conventus. Confirmant haec verba id quod Theophilus hic copiose narrat verbum *conventus* non vertens. Obiter h. l. monendum est, Gajum admodum diligentem in laudandis singulis institutis commemorare, quid in urbe, quid in provinciis obtinuerit §. 6. 101, 105. 183. 185. 198. 200. III. 122.

Romae certis diebus. Theophilus: *uno conventus die.* At conventus pertinet ad provincias et significat inprimis judicia, quae Magistratus provincialis

tum publica tum privata habet, convenientibus, qui ad haec convocati essent, tempore hiberno civibus Romanis ibi negotiorum causa commorantibus.

Apud consilium manumittuntur, ut ibi ipse manumissionis actus solennis, sive vindicta, celebraretur, necesse fuit, ut Praetor, aut qui ipsius vices sustineret, huic consilio praeësset. An potuit etiam apud Consulem omne hoc negotium peragi? ita videtur ob L. 1. §. 2. D. de Offic. Consulis. An hoc ex SCto ad Legem Æliam Sentiam facto?

Semper. Hoc est, quocunque tempore et die, sive feriato sive non. Add. II. 279. Cicero dixit: *quotidie* in Orat. pro Caelio c. 1. Opponit Gajus: *cum res aguntur*.

In transitu. Est nihilominus solennis et civitatis effectrix manumissio, quippe coram Magistratu majori facta per vindictam, praesente vel etiam absente lictore, ut respondisse se narrat Ulpianus in L. 8. D. de Manum. Vind. Potuit etiam in privata domo fieri, argumento Epist. Plinii 7. 16.

Proconsule. In Institutt. Justin. vetusta forma non reperitur. Laudatur in notis Thesaurus Gesneri voc. Potuit olim etiam apud alios manumitti Magistratus Pop. Rom., veluti apud Dictatorem, Interregem, Censorem. Vid. Livius Hist. 41. 9. Nonne etiam in Municipiis? et ita est, si Magistratus Municipalis habeat legis actionem. Vid. Paul. Sent. II. 25. §. 4.

Balnea. Nempe publica, quibus etiam viri principes utebantur. Vid. Sueton. in Vit. Titi c. 8. Spartian. Vit. Hadr. c. 17.

Theatrum. Id est, ad Spectacula. Add. III. 225. In Graecis civitatibus erat pro Concilio populi, vid. Nepos Vit. Timol. c. 4. Cic. Orat. pro Flacco c. 7. Quaerere licet, quomodo hujusmodi manumissio in controversia de statu postea facta potuerit probari? vix dubito quin in his aliisve negotiis innumerabilibus multo major fuerit usus instrumentorum, quam vulgo creditur, sive statim sive paulo post confectorum. Cogitemus Rescriptum Alexandri in L. 2. Cod. de testibus: *soli testes ad ingenuitatis probationem non sufficiunt.* Conf. Disp. Inaug. doct. T. S. Tromp, de probationibus familiae apud Rom. L. B. 1837.

Minor triginta annorum. Addit Ulpian. l. l. *vel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat.* vid. supra.

Liber et heres relictus. In L. II. 160. et 276. institutus; rectius est *relictus;* convenit hoc in utrumque libertatis dationem et institutionem; *institutus* tantum pertinet ad heredis scriptionem. Apud Ulpianum Fr. I. 14. *testamento liber esse jussus et heres institutus.* Adde porro Institt. I. 6. §. 2. §. 21.

Qui solvendo non erat. Haec ipsa necessitas, in qua obaeratus dominus versatur, est justa manumittendi causa probatione non egens, quare locus aptus est superiori.

Si. Ex Ulpiano Fr. II. et ex Institt. supplendum: *si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit.*

Ex dispersis verborum vestigiis conjicere licet, Gajum h. l. monuisse de creditore, in cujus fraudem

servus non sit manumittendus; de pluribus servis heredibus scriptis; de servo, quem testator non jure Quiritium mancipatione, sed in bonis tantum traditione habuit, quem non facturus sit civem, sed Latinum; ut minus miremur, Gajum plura de Leg. Ælia Sentia silentio praeteriisse videri.

Latere in lacuna sententiam e Gaji Rer. quotid. in L. 10. D. qui a quibus in Institt. translatam, veri videtur simillimum. An pro *spuriis* legendum *sperant*? At obstat, quod prodiit vox *natu*. Quid si dicamus, Gajum attigisse h. l. caput legis Æliae Sentiae de anniculo nato, non spurio eo et vulgo quaesito, sed ex uxore, quam liberorum quaesundorum causa duxerit. Quod in *oculus* latet nomen *Proculus* probabiliter admodum conjecit Cl. Heffter laudans L. 7. §. 1. D. qui et a quibus.

Ideo nam — ideo vero quia. Si Gajus sic scripsit, negligentius scripsisse videtur. *Ideo* non est conjungendum cum *nam*. Latent fortasse vocabula, quibus laudat appellationem *idoneam: Latini*. Add. III. 56. ubi Gajus haec universe repetit, *ideo* etiam construens cum *quia*.

Adsimilati sunt. Rectius quam in Disp. For. de manum. in §. 6. *exaequavit*. Ficticii fuere Latini, si hoc usurpare licet. In L. un. Cod. de Lat. Lib. toll. appellatio nominis sic describitur: *Latini ad similitudinem antiquae Latinitatis, quae in colonis missa est*.

Per legem Juniam. Id est ope et beneficio hujus legis. Haec enim est vis hujus praepositionis *per*, conf. §. 29. vide tamen II. 275. Justinianus et

Theophilus utroque nomine insigniunt. In titulo vero Cod. de Lat. libert. solum legitur nomen *Junia*; nec duo videntur consules fuisse Junius et Norbanus. Imo Gajus diserte loquitur III. 56. de latore legis Juniae.

Libertatem acceperunt. Deinceps *Latinam* dictam. Huic nunc libertati Latinae opponitur *esse* sive *morari in libertate*, et *in libertatis forma*. Liberi sunt, neque indigent amplius auxilio Praetoris. Non possunt repeti in servitutem a domino, quem liberalitatis suae poeniteret; nec tamen haec Latina libertas tanta fuit, ut Tacitus Annal. 13, 17. dubitaret dicere illos veluti vinculo servitutis attineri. Nimirum etsi dominus non amplius habebat in bonis, retinuerat tamen jus Quiritium, cujus summa vis spectatur in manumissorum morte. Vid. III. pr. Disp. For. §. 5.

Cum olim servi viderentur esse. *Olim*, id est, usque ad hanc ipsam Legem Juniam.

Servi viderentur. Hoc est, ut Cicero illos describit in novis fragmentis Orat. pro Milone, c. 14. ed. Orelli, *dominorum voluntate in libertate morabantur*, solenni dictione usus. Vid. §. 27. et Brissonius voc. *morari.* Horum igitur libertas non jure sed facto censebatur. Servabantur *in libertatis forma*, ut Gajus ait III. 56. et *possessionem libertatis consequebatur*, quod in L. 28. de lib. caus. eodem jure dicitur ac contrarium *possessio servitutis* in L. 16. pr. D. de Bon. lib. Non erant liberi, sed domini voluntate in libertate erant, ut Ulpian. I. 12. aut morabantur et tantum ut est in Disp. Forensi §. 4. servitutis

timore, id est, serviendi metu dimittebantur, tuente eos in libertatem Praetore contra dominos per vim repetentes in servitutem. Deërant autem formae, quae solae justae libertatis ac civitatis effectrices erant.

Atque ex hac tristi incertaque manumissorum conditione proficere volens Clodius, ut istorum studia erga se excitaret operaque uteretur, constituerat, ut justa libertas ac civitas Romana cum suffragio in rusticas tribus ipso jure daretur.

Excidit quidem tum spe Clodius, vid. Cicero ll., sed hoc ipsum ejus facinus aliorumque deinceps principum in civitate virorum machinationes advertisse videntur primum latorem Legis Æliae Sentiae, deinde Legis Juniae, ut mediam incedentes viam servis istiusmodi manumissis spem civitatis adipiscendae ostenderent et certum iis statum adsignarent.

Retenta autem videtur dictio *in libertate morari* etiam post Legem Juniam de iis, qui libertatis Latinae participes fierent, vid. L. 12. D. de servis exportandis et L. 16. §. 2. de Bon. lib. L. 28. D. de Liber. causa; nisi Pomponius hic nobis refert ipsa verba Scaevolae significantis eam ipsam conditionem manumissorum, quos Gajus ait olim servos visos fuisse. L. 31. §. 2. D. de usurpat. huc non pertinet, nam ibi *servus* vocatur. L. 4. C. de Fid. libert. Aut addebatur vox *Latina*, ut in Edicto Claudii apud Justinianum in L. un. §. 3. Cod. de Latina libert.: *in libertate Latina antea morabatur*.

§. 23. *Non tamen permittit Lex*, hoc est, vetat lex.

Nominatim prohibet, ut ait Ulpian. Tr. XX. 14. adde Gajum II. 110.

Testamentum facere. Quippe quod jus solorum civium Romanorum est; Latini praeterea non habent, unde donent, nam habent manumissores ad quos in ipsorum morte bona redeant. Ulpian. Fr. ll. §. 4. Inst. de Bon. lib.

Negatur his ultimum voluntatis arbitrium, et quae superstites habent, morientes donare non possunt, ut ait Salvianus apud Schultingium in not. ad Epit. I. 1. 4. Quod Gajus III. 72. docet, spectat civem eum, qui ex Latino ita factus est civis consecutusque est Jus Quiritium, ut integra remanserint in ejus bonis patroni jura.

Ex testamento alieno capere. Quare non? nam hoc augmentum rei familiaris aliquando lucro cedit manumissori; at ex testamento civis Romani non militantis soli cives capiunt; soli cives adeunt hereditates civium. vid. Cicero Orat. pro Archia c. 5. Militi autem permissum est, etiam Latinos et peregrinos instituere heredes vel iis legare. Conf. II. 110. Quid? si Latinus injuste heres scriptus interea jam civis Romanus factus fuerit in morte testatoris, an capiet? Ita videtur, arg. Fr. Ulp. XVII. 1. ceterum Cicero ll. utroque hoc argumento utitur pro Archiae civitate in discrimen vocata: *testamentum saepe fecit nostris moribus et hereditates adiit civium Romanorum.*

Donationes inter vivos, ut capere possent, nihil vetuit. Exemplum est in Fragm. Vat. §. 259.

Tutores testamento dare. Servus igitur tutor datus

in testamento apud Paulum L. 32. §. 2. D. de testam. tut. minor annis triginta non potuit hoc antiquo jure tutor fieri ob Legem Æliam Sentiam, vid. §. 29, neque ad causae probationem apud consilium ipse admitti, ut putare videtur Schultingius ad ll., nam causae probatio, qualis exponitur in §. 18. solius est domini. At Paulus Ulpiani aequalis hunc servum aetate triginta annorum minorem sine libertate tutorem datum non tantum liberum esse docet, sed etiam tutelam ei defert inde ab impleto 25 aetatis anno. An dicamus tutoris dationem in testamento tantum valuisse, ac causae probationem apud consilium, aut aetate Pauli jam obliteratam fuisse vim vetiti Legis Æliae Sentiae et SCti, quod laudat Gajus II. 275? cet. conf. §. 18. Atqui huc etiam spectat Fragm. Vatic, §. 172. In suscipiendo autem onere tutelae eorum, qui eadem secum conditione utuntur, habent easdem excusationes, atque ipsi cives Romani. Vidd. Fragm. Vat. §. 193. adde §. 221., ut habuere etiam jus commercii, sive jus emendi vendendi per mancipationem. Vid. Ulpian. Fr. XIX. 4. An vetitum etiam pertinet ad tutelam dativam? res ipsa loquitur.

§. 24. *Nihil directo. Directo* hic adverbialiter. In simili loco II. 275. III. 84. Gajus scribit: *directo jure*, hoc est, jure ex ipsis legibus civilibus recte manante. Opponitur *per fideicommissum*, in quo benignior est juris interpretatio.

— *Hereditatis legatorumque nomine.*

Sunt vocabula Juris Civilis, quae in Latinum peregrinumque non cadunt. Vid. II. 110. Ulpian.

XXV. 7. Latini fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. Itaque quod capiunt per formam fideicommissi, hoc ipsum non est hereditas aut legatum, sed in foro audiit fideicommissum, sive universale, sive singulare, in quo vindicando petendi jus non usu venit, quodque non habent jure Quiritium, sed in bonis. An huc pertinet L. 63. ad SCtum Trebell.? Qui voluit favere civi Rom. hujusmodi Latinorum patrono, quem forte non licuit scribere heredem, hic per Latinum fideicommissum capientem hoc facile potuit efficere, nam in morte istius Latini veniebat omnis pecunia patrono.

Nullo modo, hoc est, nec directo jure, nec per fideicommissum. §. 25.

Liber peregrinusque. Recte potuit Gajus hoc afferre exemplum, aetatem suam significans. Ante Hadrianum vero peregrini omnino per fideicommissum capere potuerunt, II. 285. qua ipsa in re distincti peregrini et Latini.

Nec ipse, hoc est, qui dediticiorum numero sunt.

Plerisque placuit. Videtur igitur hac de re quaesitum fuisse, cum sileret ipsa Lex, sed vicit sententia eorum, in utraque schola Jureconsultorum (nam sic *plerosque* intelligo, in quibus ipse Gajus III. 75.) qui isti hominum generi, quamquam solenni modo manumissis et ob turpitudinem tantum non receptis in civium numerum, testamenti factionem tribuendam negarent. Conf. omnino Gajus III. 75. de mente legis disputans. Add. et. Ulpian. Fr. XX. 14.

§. 26. *Pessima libertas*, id est, nullius prorsus efficacitatis et pessimae conditionis, ut est infra III. 75.

Lege — SCto — constitutione. Gajus tres indicat, hosce fontes, a quibus solis aliquid novi proficisci posset in jure civitatis sive minuendo sive amplificando. Add. Gajum L. 1. D. Quod cujusq. univ.

§. 27. *Morari prohibentur. Morari* est eorum, qui certam rerum suarum sedem non habent; hoc autem Lege Ælia Sentia cautum esse ex Gajo maxime discimus; nam L. 2. D. Qui et a quib. manum. huc non pertinet.

Constitutione principali. Si singularem numerum usurpat Gajus, postponit adjectivum, vid. et. III. 32. In plurali vero contra. Vocabulum *principalis* hanc potestatem propriam obtinuisse videtur postquam frequentissimae esse coeperunt Caesarum constitutiones, quas ipsas si laudat Gajus, ut in II. 109. et Ulpian. Fr. 23, 10. significantur certorum quorundam Caesarum certae constitutiones.

Ipsi bonaque eorum publice venire jubentur.

Jubere eximie de rebus, quae ex legibus veniunt et earum sanctionem continent.

Ipsi bonaque. Itaque si deprehenduntur in ipsa urbe, atque adeo legis vetitum non observaverunt, permissum fuisse videtur manum illis injicere et sub hasta vendere, ut Athenis peregrini, qui in civitatem irrepsissent, ad πωλητὰς abducti vendebantur.

Ex conditione. Hoc est, pactum adjectum huic venditioni publica auctoritate factae, duo habuit veluti capita, alterum: de non serviendo intra C lapi-

dem, alterum: de perpetua ejus servitute, cui pacto sive legi, si non in ea steterit emtor, huc accessit sanctio sive poena: manumissum contra legem non liberum fore sed servum publicum sive Populi Romani.

Servi populi Romani. Sunt servi publici, quales praesertim erant Romae notarii et tabelliones, qui magistratuum decreta et judicia excipiebant, aut operibus publicis, fabricae et tutelae aquaeductuum deputati erant. Vid. L. 8. C. de servis fug. et Gothofr. ad Cod. Th. tit.de aquaeductu (Lib. XV. 2.). At docet Ulpianus Fr. XX. 16. habuisse servos publicos jus testamenti faciendi pro parte dimidia. Ergone is, qui, cum adhuc dediticiorum numero erat, testamentum prorsus facere non potuit, utitur nunc meliore juris conditione? Non absurdum sit statuere publico populi Romani servo, cujus non civis aliquis privatus, sed universus populus dominium haberet, gratiae causa aliquid concessum fuisse, quod negaretur manumisso isti, qui ne in urbem quidem recipi potuit.

Athenis etiam istiusmodi servos (δοῦλοι δημόσιοι vocabantur) satis tolerabili conditione usos fuisse, tum aliunde constat, tum ex insigni Aeschinis loco in Orat. in Timarch. p. 79. 82.

Et haec ita Lege. Ita significat laudata verba esse ipsius legis hic a Gajo descripta; add. §. 93. Videtur igitur hic de manumissis dediticiorum numero locus unus ex gravissimis Legis partibus fuisse, quippe conjunctior cum ipso ejus consilio, quod Augustus significat apud Dionem Cassium Hist. Lib. 55, 13. 33.

Quibus modis Latini ad civitatem Romanam. Haec inscriptio necessaria est, quia nec §i 28 argumentum aptum est superiori, nec conjunctione aliqua loca cohaerent.

§. 29. *Statim.* Hoc loco idem est atque *ecce* §. 84. Excitat exemplum nunc ex pluribus modis adferendum de civitate quomodo acquiratur a Latinis ex Lege Ælia Sentia.

Minores triginta annorum manumissi et Latini facti.

Gajo appellatio ista *Latini*, quae ex Lege Junia venerat ét de omnibus usurpabatur manumissis non civibus factis ob causas in §. 17. indicatas, tam familiaris et in ore fuit, ut illa etiam utatur iis locis, ubi adhuc totus est in explicanda antiquiore lege Ælia Sentia, quae de Latinorum appellatione et conditione non cogitaverat. Vid. v. c. §. 15. juncta §. 21. Nec Gajo tantum, sed Ulpiano idem accidit. In Fragm. Tit. 1. frequens mentio est Legis Æliae Sentiae et Latinorum, nulla vero Legis Juniae, unde Latini venerunt.

In tit. vero 3. §. 3. excitat Legem Juniam de hoc ipso argumento, de quo una cavit Lex Ælia Sentia; ut Gajus hic docet §. 67 et Ulpianus ipse confirmat Fr. Tit. 7, 4.

Neque aliter explicanda in Disp. For. §. 10 verba haec. *ut possit servus habere libertatem, talis esse debet, ut Praetor sive Proconsul libertatem ejus tueatur, et hoc lege Junia cautum.* Imo Lege Junia cautum, ut Praetoris auxilio non amplius indigerent, quum certus ipsis status et nomen tribueretur.

Nec mirum nam quod saepe fieri solet, ut ea, quae posterior quaedam Lex in aliquo superioris Legis capite aut confirmaverit aut amplificaverit, promiscue ad priorem posterioremve legem referantur; idem hic etiam usu venisse videtur.

Gajus hic rectius abstinuisset a voce *Latini*, aut addere debuisset verbo *manumissi: et nunc Latini Juniani dicti*, ut infra III, 56., quamquam adjecto verbo *facti* h. l. et §. 31. *manumissi et Latini facti* significasse videtur, quid vellet.

Ut minores — si uxores duxerint — vel cives Romanas. De anacoluthi specie hac: *ut minores si*, conf. §. 7. Si rem ad vivum resecare volumus, non potuit manumissus in libertate moratus uxorem ducere Romanam, conf. Plautus in Casina, Prol. vs. 68, quoniam sane non connubium est ei, qui incerto usus statu et obnoxius vindicationi in servitutem ne jure Gentium quidem matrimonium recte copulaverit; at vocabulum *uxor* in L. 8. C. de servis fug. de ea usurpatur, quae in contubernio est cum servo publico.

Voluit Lex Ælia Sentia severitatem suam in servos turpes manumissos et minores 30 annis (§. 13. 27. 18.) temperare, tum praescriptis in §. 19. et §. 21. tum etiam ostensa spe civitatis, si bene de ea meruerint, et quidem eo facto, quod illis temporibus ob imperii Romani et morum conditionem magni aestimabatur, nempe jungenda sibi uxore, gignendo ex illa filio et ita educando, ut annum jam natus offerri posset Magistratui tamquam futurus civitatis civis. Nec major hic domino inferebatur injuria,

quam deinde lege Junia, quae, certo statu tributo et sublato jure repetendi in servitutem, multo magis excitaret Latinos suos coloniarus adsimilatos ad matrimonia jam jure Quiritium recte contrahenda. Praeterea valde circumscripta fuit omnis haec spes, nam qui uxorem duxisset et filium genuisset, tamen, si hic moreretur intra annum, Latinus remanebat. Denique adjuvit mox vehementer patronos Lex Papia III. 54.

Vel cives Romanas. Sic cautum Lege Ælia Sentia, sed mutatum hoc est ab Hadriano, in §. 30. Add. porro §. 65. §. 70. §. 80. Solus Latinus hic opus habet adeptione civitatis; uxor et filius jam cives sunt.

Latinas coloniarias. Intelliguntur ii, quibus Jus Latii datum erat ductum a coloniis Latinis, ut etiam §. 71. Conf. porro §. 131. III. 56. — Ulpianus Fragm. XIX. 4. Verba sunt ipsius Legis Aeliae Sentiae, ad quam ipsam appellationem Lex Junia deinde suos Latinos conformavit.

Ejusdem conditionis, cujus et ipsi essent. Haec etiam verba videntur esse ipsius Legis. Describuntur ii, qui postea Latini Juniani dicti sunt; idem mox in fine hujus §. Hi igitur jus commercii habuerunt, connubii non habuerunt.

Conditio. Significat conditionem civilem, qua in civitate utebantur, quae tamen ante Legem Juniam plane incerta erat.

Idque testati fuerint. Sive testatione interposita: quod uxorem duxerint et quidem liberorum quaesundorum causa, ut Ulpian. Fr. III. 3., qui tamen

nihil monet de numero testium in matrimonio ineundo, qui hic idem est atque in mancipatione. In ritu confarreationis adhibentur decem. Vid. §. 113.

Adhibitis non minus quam septem testibus.

Est formula dicendi *non minus quam*, ut significetur, non minorem sed majorem numerum posse adhiberi. Vid. §. 33. §. 113. §. 119. II. 104. III. 175. Consignabantur tabulae, quibus et dos continebatur et laudata solennis conjugii causa, unde testatio ipsa eximie significat munitam testibus scripturam. Conf. laud. Disp. Trompii, p. 124.

Et is filius anniculus fuerit, qui diem natalium 365 attigit. L. 132. D. de V. S. Apud Ulpianum Fr. III. 3. additur: *filia.* Videtur Gajus voce *filii* etiam filiam comprehendisse. Rationem legis significabimus infra §. 73.

Si velint. Nam profecto non coguntur, sed jus causae probationis filio jam plures annos nato illis integrum manere videtur, nec tempus illi praescribi.

Si ex lege Ælia Sentia liberorum causa. Antiquior formula *quaesundum* est in Ennio apud Festum voc. *quaeso.* Similis est potestas *procreandorum*, quae laudatur in L. 122. de V. S. et L. 9. l. de Nupt. Urbanius vero Tacitus, Annal. II, 26. *suscipiendorum liberorum causa.* Brisson. de Form. 6, 122. allatis exemplis explicat hanc in nuptiis contrahendis formulam solennem traductam ex Graeca formula fere simili et rem etiam magis ad vivum depingente *ἐπὶ παίδων γνησίων ἀρότῳ*, de qua copiose Creuzer in libris de Symbol. II. 416. IV. 450. add. Ruhnken. in

Schol. ad Sueton. (ed. Geel) p. 34.

Liberi hic eximie significantur justi ac legitimi.

Praetorem. Intelligendus nobis videtur Praetor Peregrinus , apud quem etiam agebantur causae publicae de civitate. Exemplo sunt Orationes Ciceronis pro Balbo et pro Archia Poeta.

In Provinciis. Lege deinde Junia lata in Provinciis vix intelligi potuerit appellatio *Latini.*

Approbari, aut adhibitis iisdem 7 testibus, qui in matrimonio adfuerunt, aut oblatis tabulis consignatis.

Ex Lege Ælia Sentia, id est, secundum praecepta Legis Æliae Sentiae matrimoniorum fautricis et ostendentis spem civitatis iis, qui praesentibus 7 testibus declaraverint, se uxorem duxisse l. q. c.

Is apud quem causa probata. Describitur persona ejus, qui nomine Praetoris causam cognoscit.

Id ita esse pronuntiaverit. Videtur solennis formula. Praetor causa cognita et probata sententiam fert : *id ita esse* , et continuo cives esse jubentur.

Anniculum sui juris natum nunc redigi in patriam potestatem docetur infra §. 64.

§. 30. *Ex novo SCto auctore divo Hadriano.* Videtur igitur hoc SenatusConsultum aut ex ultimis fuisse Hadriani regnantis , aut ex ejus auctoritate post obitum esse factum. Ulpian. III. 3. non addit : *novo* , nec addere potuit, quia floruit post Gajum. Add. §. 77. 80. *Ex auctoritate Hadriani* §. 47. et III. §. 73. *auctor fuit SCti faciundi.* An identidem sig-

nificatur, ad Orationem Hadriani haec SCta facta fuisse?

SCtum profligavit perversam utriusque Legis interpretationem, quae usu in foro dudum obtinuerat, quasi non Juris Naturae sive Gentium regula hic amplius valeret et jus quoddam connubii hic adesset, civisque Romanae Latino nuptae filius patris conditionem sequeretur et causae demum probatione ad civitatem perveniret. Vid. porro §. 66. 80. injustus tamen est filius patrem jure summo civili non habens.

Si uxor civis est. Legendum videtur: *sit*, *is*. Apud Ulp. Fragm. III. 3. ubi complura ad verbum fere conveniunt cum hoc nostro loco legitur: *si uxor civis Romana sit*, *partus quoque civis R. est.*

Hoc tamen jus — tamen postea. Potest hoc al- §. 31.
terum *tamen* tuto abesse.

Hoc jus. Nempe descripta h. l. ratio et modus adipiscendi per causae probationem juris civitatis.

Senatusconsulto, *quod Pegaso et Pusione Consulibus.* Laudatur etiam, ut videtur §. 67. 71. etsi nomen non additur, et II. 142. III. 5. 73.

Quale SCtum significaverit Ulpianus III. 4. nunc discitur ex h. l. Argumentum fuisse videtur: erroris causae probatio; quare identidem cum lege Aelia Sentia conjuncta, tamquam quaedam appendix, laudatur. Accessit dein SCtum gravissimum Hadriano auctore factum, quod novas amplificationes adjecit. Conf. §. 30. 76. 80.

Etiam majoribus triginta annorum. Potuerunt itaque hi, cum antea confugere deberent ad iterationem, causam probare anniculo nato.

Concessum est. Eximie usurpatur de SCtis saepe juris Praetorii partes suscipientibus et aequitatem tuentibus; nam durum videbatur hunc prole beatum ob aetatem prohiberi a beneficio civitatis et mori tamquam servum.

§. 32. *Probavit*, legendum videtur *probarit* sive *probaverit*.

Mater ejus. Latina; si civis Romana fuisset, non opus habuisset filii causam probare. Vid. §. 30.

Atque haec vim ita habebit in personam patris Latini, ut [illegible] morte sua civis Romanus fuisse existimetur, f[illegible]o hoc suo haerede superstite. Add. III. 5.

Quod si uterque et mater et pater jam decesserint, tutoris, ut videtur, res agitur; nec credidero ipsi filio jus causae probationis praescriptum fuisse certo tempore.

§. 33. Aggreditur Gajus alium modum, quo Latini potuerunt pervenire ad civitatem, sive Jus Quiritium consequi, ut h. l. dicitur. Est autem aedificatio ejusmodi aedificii, in quo exstruendo probare possit se patrimonii partem Lege praescriptam impendisse. Conf. Ulpian. Fr. III. 1. L. 139. D. de V. S.

Cavisse hac de re Legem Juliam Pap. Poppeam, ut conjecit Cl. Göschen, veri non videtur dissimile, quamquam vox *Latini* non magis a Lege P. P. quam a Lege Ælia Sentia potuit scribi. Heineccius in Comment. ad Leg. P. P. L. 139. refert ad fundum dotalem,

pro quâ sententia facit L. 13. D. de Fundo dotali.

Tractati videntur alii modi acquirendi Juris Quiritium; nimirum navis, militia inter vigiles, aedificatio, ut fere habet Ulpianus Fr. III. 1. Add. Epit. I. 1. §. 4. §. 34.

Ceterum de privilegiis concessis iis, qui pistrinum exerceant, locus est illustris in Fragm. Vat. §. 233. ibique interpretes.

An ad hosce Latinos Junianos pertinuerit praemium civitatis, quod Latinis foederatis, qui reum criminis repetundarum damnassent, concessum erat lege Servilia (add. Cic. pro Balbo c. 24.), dubitaverim.

Si quis alicujus et in bonis et ex jure Quiritium sit. Hoc est pleno jure sive utroque jure. Conf. §. 17. 54. 167.

In bonis. Quid sit, dilucido exemplo illustrat Ulpianus. Fr. I. 16. cui adde Gajum §. 54.

Manumissus ab eodem scilicet. Qui pleno jure dominus est, hic solum pro diversa, quam adhibuerit, manumissionis forma servum aut Latinum efficiet, aut civem Romanum.

Vindictâ. Cives fiunt manumissi majores XXX annorum et minores etiam causa apud consilium probata. Testamento manumissi majores semper cives; minores XXX annorum non nisi Latini fiunt. Quem porro XXX annorum majorem dominus manumiserit, inter amicos, per Epistolam, in convivio, hunc, deficiente justa forma, Latinum tantum faciet. Epit. I. 1. §. 2. Ulpian. Fr. I. 10. Quid si dominus XX annis major servum XXX an-

norum minorem hoc injusto modo manumittit? nihil efficit; servus in servitute permanet. Hic autem praeter varios modos supra laudatos etiam ipsius domini voluntate et novo beneficio poterit nancisci jus Quiritium. Vocatur hoc beneficium iteratio sive repetitio manumissionis adhibita, quae prius neglecta fuerat solenni forma vindictae Plin. Epp. I, 16.; aut danda in testamento libertate.

Mirum est, Gajum hoc vocabulo *iterationis*, quam describit Ulpianus Fr. III. 41. et Epit. I. 1. 4. et Disp. Forensis §. 14. non uti; significat autem rem h. l. et latet fortasse in lacuna.

Quibus artibus Latini nominis socii liberos suos mancipio darent pacto fiduciae manumittendi et cives libertinos efficiendi docet Livius 41. 8.

Quid igitur si solenniter manumittit is, qui servum tantum in bonis habet? faciet Latinum, nam non potuit in manumissum deferre jus Quiritium, quo ipse caret. Quid, si mox acquisito nudo jure Quiritium vult iterare? non potest; nam manumittens nullum sibi in servum jus reservavit. Potuitne hic accedere iteratio alterius domini sive ejus, qui nudum retinet in istum Latinum jus Quiritium? Ita potest, atque huc spectat §. 167. Fr. Vat. et §. 221.

Quid si servus manumittitur ab eo, cujus est ex nudo jure Quiritium, an erit efficax ista manumissio? Dubitare licet ob §. 54., nam non habet in potestate, nec potest corrumpere jus ejus, qui in bonis habet. Conf. Disp. Forensis §. 9.

Quid denique si ipse Latinus Junianus servum

manumittit? Erit hic profecto conditionis ejusdem, ac manumissor.

In fraudem patroni. Add. §. 139. et L. 9. §. 2. D. de liberali causa. §. 37.

Jus igitur patroni non minus grave existimatur quam creditoris, quocum in §. 139 confertur.

In fraudem creditorum. Add. §. 47. et Gajus in L. 10. D. Qui a quib. man. et in L. 57. D. de manum. testam. Vetita autem manumissio non magis spectavit manumissionem in testamento, quam inter vivos.

Nihil agit. Synon. est *nihil facit*, cui opponitur *male agit* in L. un. §. ult. D. quando dies Usufr. *qui male sive perperam in foro agit, repellitur exceptione.* Idem est atque in §. 47. *liberi non fiunt;* usurpatur de negotio, quod ab initio prorsus est inefficax. Vid. etiam II. 30. 36. Itaque non opus rescissione. Laesit jus quaesitum creditorum; nam quod debebat manumissor, hoc, quamquam nondum solverat, jam erat aes alienum sive creditorum usus erat aere, quod servo veluti inerat. Qui apud Consilium falsam prae se fert causam, fraudem quidem facit, sed neminis jus perfectum laedit; quare non retractatur injustae causae adprobatio. Vid. §. 7. 1. h. l.

Quam si vindicta apud consilium. Variae sunt §. 38. interpretum conjecturae de lectione hujus loci. Recentissima est haec Huschkii in ed. laudata: *quam si vindicta, apud consilium justa causa manumissionis approbata, manumiserit.* At quaeso, quid est: non manumittere permittitur, quam si manu-

manumiserit ? Quidquid conjiciatur, vocabulum *vindicta* non videtur esse recte. Nam quod hoc loco dicatur doceri de necessitate vindictae causa approbata, hoc negat §. 41. Potest dominus justa causa probata servum liberare, vel inter amicos, et facere Latinum. Nec dicas, vindictam propterea hic diserte praecipi, quia sermo est de libertate et civitate, nam etsi hoc verum sit (quamquam de sola potestate manumittendi agit Gajus, non de manumissionis effectu, ut supra in §. 18.) non opus erat de vindicta diserte monere, quandoquidem praeter hanc nulla alia obsoleto censu superesset ratio donandi inter vivos Juris Quiritium. Gajus consilium denuo laudans, quod supra copiosius descripserat, §. 20. facere non potuit, quin eo orationem referret adderetque : *ut diximus*, aut simile quid. Ulpianus Fr. I, 13. et Disp. For. §. 13. de vindicta non loquuntur.

§. 39. *Patrem*, Epitome VI. 7.

§. 39. *Sed et illae causae adferri possunt. Adferri* est porrigi, hoc est, proferri. Causae igitur significatae excitantur exempli causa, admittuntque etiam alias aequales per deductionem ex analogia. Rationes legis egregie ex morum conditione derivat Theophilus ad Instit. I. 6. §. 5.

Et illae causae — ad hunc quoque casum. Et cum *quoque* interdum amplificandi causa a Gajo conjungitur, vid. 53. 44.

Exposuimus. Non majorem vim habet, quam *rettulimus*, nam laudato loco §. 20. nullam ex allatis causam exposuit et illustravit.

Evenit. Est tempus praesens, quod describens h. t. Justinianus mutavit in tempus praeteritum. §. 40.

Certus modus manumittendi. Modus hîc spectat jus manumittentis, qui semper indiget causae probatione, in §. 42. numerum servorum manumittendorum.

Legataque relinquere possit. Malim abesset *possit.*

Si adhuc minor sit annorum XX. An lex propterea vicesimum aetatis annum constituit, quia juvenilis institutio et educatio hac fere aetate finiebatur; argumento L. 3. D. ubi pupillus educari?

Libertatem. Tantum inter vivos *libertatem* dare potest approbata justa causa et pro diversa manumissionis forma civem facere aut Latiuum. In testamento suo neutrum potest.

Gajus non verbis sed re significat hanc legis inelegantiam. Profecit ex hac animadversione Justinianus Gaji locum describens, melius hic ordinavit in ipsa §. 7. Inst. quibus manum. non licet.

Et quamvis Latinum facere velit — debet. Primarium legis consilium fuit, ut justa probaretur causa et moribus adolescentis domini non vis aliqua fieret. Si Latinum facere licuisset sine approbatione causae, potuisset facillime fraus fieri legi; nam qui hodie Latinum facit, quia formam manumittendi adhibet solennem, hic postridie iteratione manumisssionis et solenni vindictae forma eundem faciet civem Romanum. Vide elegans exemplum apud Plinium Epist. 7. 16. §. 41.

Et ita postea an legendum *potest?*

Inter amicos. Ad significandam aliquam non justam manumittendi formam, potissimum haec *inter amicos* exempli causa laudatur. Add. §. 44. et Ulpianum Fragm. I. 10. et Disp. Forensis §. 14. quae Graece vertit εἰς φίλους; Theophilus Latine reliquit tamquam vocabula solennia. Scholia Basil VI. 515. rectius μετὰ φίλων.

In lege Romana Burgund. Tit. XLIV. utraque forma: inter amicos et in convivio ita conjungitur, quasi una eademque esset. Vocem autem *amicos* non habere eam potestatem, quae est in L. 223. D. de V. S. sed significare *testes*, res ipsa loquitur.

§. 43. *Servos habebit. Habere* etiam dicitur de iis quos in bonis habet et de fugitivis. Vid. Paul. R. S. IV. 14. §. 1.

Usque ad partem dimidiam. Dimidia igitur pars continetur parte licita.

Novissime, hoc est, extremo omnium loco, denique.

Nec plures quam D amplius non permittitur. Restitutio loci in ed. nov. nunc confirmatur verbis Epitomes hisce (I. 2. 1.) *ut de quamlibet grandi familia, nulli amplius quam centum testamento manumittere liceat.* Add. Ulp. Fragm. I. 24. Paul. R. S. IV. tit. ult. §. 4. Ubi conf. Cujacius singulos casus diligentissime enucleans.

Centenarius itaque numerus extremus fuit, etsi quis ut de quibusdam hominibus luxuriosissimis refert Athenaeus Deipnos. L. VI. c. 104. plusquam viginti mille habuerit. De felici restitutione hujus loci a Cl. Huschkio tentata conf. ed. nov.

Si quis unum servum omnino aut duos. Quoniam de tam exiguae familiae domino nullus potest justus esse metus periculosae istius ambitionis, quam lex reprimere voluit.

Liberam potestatem, hoc est, nulla lege circumscriptam.

Ac nec ad eos — omnino haec lex pertinet. Huschkius recte supplet: *etiam.* Sensus igitur est: ut lex non pertinet ad dominos unius duorumve servorum, sic etiam prorsus non pertinet ad eos, *qui sine testamento manumittunt*, hoc est, inter vivos. Voce *testamento* continentur Codicilli. *Ac — etiam* confirmatur exemplis. Gajus amat conjunctionis hujus repetitionem. Vid. III. 199.

Vindicta. Epitome. I. 2. §. 1. *ante consulem*, fortasse, ut evitaretur durius vocabulum *vindicta.*

Aut censu. Epitome l. l. substituit: *in Ecclesia.* Mirum autem accidit, Gajum hic usurpasse haec verba h. l., si sua aetate, aut omnis census, aut forma manumittendi ad censum comparata et propterea manumissio censu appellata prorsus nulla fuerit. Add. §. 16.

Inter amicos. Recte hoc affert, quod censui et vindictae opponat, exemplum, nam et Latinus factus liberatur e potestate domini.

Totam familiam suam. Poterat lator legis hoc facili negotio indulgere, non ignorans dominos non temere tam grave rei suae familiari detrimentum esse illaturos. In multos quadrant. quae Cicero in Orat. in Pisonem c. 20. *si familiam tuam dimisisses, — amici te constringendum putarent*, nempe ob tam

immanem liberalitatem, quae non caderet in mentis sanae hominem. In paucissimis autem hominibus spectata fuit humanitas, qualis erat in Plinio. Conf. Epp. VII. 37. VIII. 16.

Liberare, hoc est, e potestate manumittere, quamquam modo solenni non observato. In II. 229. *liberari* eximie de manumissis testamento. Add. III. 63.

Scilicet si alia causa, qualis in lege Ælia Sentia praescribitur de aetate minore viginti annis in manumittente et triginta in manumittendo, et de manumissione fraudulenta.

In Institutt. I. 7. *impedit* construitur cum dativo: *libertati*.

§. 45. *Diximus, ita intelligemus.* Gajus interpretatione adjuvat verba legis. Adde §. 72.

Ipsa lege provisum. Ipsa lex opponitur SCtis in §. 46. *Provisum*, hoc est, cautum est, providet lex; fortius est, quam *comprehensa* in §. 27.

Erat enim sane absurdum. Videtur istud absurdum praesertim a scholarum praeceptoribus usurpatum fuisse in dissensionibus, quando conclusionis falsae diversam scholam arguere vellent. Vid. II. 244. III. 141. L. 13. de Nox. act. L. 7. de bonis libert. Est igitur plus quam *inelegans*. Gajus in simili causa in L. 25. D. de manum. vind. habet *perabsurdum*.

Manumittere ei conceditur. *Concedi* est, ubi lex aliquid indulget et remittit a rigore juris; *permitti* dicitur de hoc ipso, quod definit et praescribit lex.

Manumittere quam quatuor. Hic igitur usque ad numerum XVIII servorum recte manumittit V. Qui XVIII servos habet, manumittit VI, et sic porro. Vid. Epitome I. 2. 2. unde lacuna suppletur, ubi etiam sermo fuisse videtur de confuse data libertate.

Scriptis in orbem servis. In Epitome I. 2. 1. in- §. 46.
terpretandi causa figurata verba pro *in orbem* mutata *in circulo*, nimirum, quando aliquid ita scriptum est, ut neque initium, neque exitus demonstrari queat, servorum singulorum nominibus ad circuli formam veluti scriptis, turbato ordine et serie unde intelligatur, ad quem usque manumittere liceat. Differt, ut Epitome satis significat *confuse* data libertas, sive non manifeste, quando vetante lege (vid. II. 239. Ulp. I. 25.) nemo nominatim liberatur, sive nullius nomen aut ministerium memoratur. L. 24. D. de manum. test.

Libertas data sit et quod mox §. 47. *manumissi sunt*, consistunt in solo facto, quod tamen infectum est in jure et ne minimam quidem vim habet. Displicet repetitio *quia* etc.

Nulli liberi erunt — rescindit. In hac utraque igitur singulari causa, ubi in scriptura ipsa inexplicabili, aut in confuse data libertate, fraus apparet testatoris, lex est perfecta, nam haec inefficax est omnis manumissio. In aliis vero causis imperfecta dici potest, quia rescindit tantum manumissionem eorum, qui supra legis numerum in testamento ad libertatem vocantur.

Sunt etiam specialia Senatusconsulta. Plura igitur facta videntur diserte caventia de reprimendo vario

4 *

fraudum genere, in maxima morum depravatione ab avaris testatoribus in detrimentum civitatis excogitato. Add. Epitomen l. l. An in hisce Senatusconsultis fuit Orphitianum illud, quod laudat Paulus R. S. IV. 14. et diversum videtur ab eo, quod est in Institt. III. 4.

Specialia. Hoc uno tantum loco a Gajo usurpatur vocabulum hocce.

Excogitata. Malo sensu de callidis et cum fraude conjunctis inventis, quibus non directe committitur contra legem, sed servatis ejus verbis mens et ratio evertitur; veluti cum rescinderet lex manumissionem fraudulentam in testamento, excogitatum est codicillis eludere legem; in lege enim prohibitoria verba non ferre interpretationem, nec testamento contineri codicillos, quorum et forma et vis admodum diversa esset. Haec autem fraus repressa Senatusconsultis.

§ 47. *Hoc etiam ad peregrinos pertinere, senatus — censuit.* Conf. §. 37.

Intelliguntur peregrini in civitate Romana, ex iis populis, apud quos etiam in usu fuit manumissio in testamento, veluti Athenienses. Hi igitur jure gentium testamentum facientes impune fraudem eam poterant committere, cui in civium Romanorum testamentis lex Ælia Sentia occurrerat. Interpretatione legis per Senatusconsultum peregrinorum jus circumscriptum et civium creditorum commodis consultum. Quaesitum fuisse videtur, qualis futurus sit conditionis manumissus peregrini servus. In Disput. For. §. 12. laudatur sententia Octavini JCti,

cum probet legem Juniam, quae genus Latinorum introduxit, non pertinere ad peregrinos manumissores. Adde locum Plinii Epp. X. 4.

Praetor tamen et hunc manumissum humanissime in libertate tuebitur, nisi peregrinus, natione Graecus v. c., qualis in Disput. significari videtur, provocet ad legem suae civitatis, quae repetitionem in servitutem ob causas jure Romano non cognitas permiserit aut manumissionem inefficacem fuisse probaverit.

Ex auctoritate Hadriani. An excidit: *Divi?*

Cetera vero jura ejus legis. Jura legis sunt partes alicujus legis, jussa et praescripta ejus peculiaria continentes; sic *jus legis* in L. 44. D. de adopt. Add. Gajus II. 63. ubi sermo de *jure legis Juliae.* Add. §. 87. Quae praecipit lex Æliae Sentia de aetate manumittentis et manumissi, de Latinis et de dediticiorum numero constitutis, usu non veniunt in manumisso peregrino. Ceterum verba haec *jura legis* dubitare faciunt, utrum locus pertineat ad peregrinos creditores, an ad peregrinos debitores.

Aliae in potestate. Reprehendit Gajum Donellus §. 49.
Comment. Jur. Civ. II. 20. 2., quod hanc vocem usurpavit de servis aeque ac de filiis familias, nam servum esse in dominio; at vid. II. 244. 245. L. I. §. 5. et 6. D. de Pecul. et L. 215. D. V. S.

Si cognoverimus simul intellegemus. Simillima enunciatio in §. 142.

Diligenti illustratione et descriptione alterius par- §. 50.
tis hujus loci, sive personarum eorum, qui sunt alieni juris, sive in jure et potestate alterius, lux

affunditur alteri parti, sive in clara luce ponitur status ac conditio personarum eorum, qui sunt sui juris, id est, qui jus ipsi in se habent et in sua sunt potestate, quamquam aliquando aetatis aut animi causa uti ea non possunt, veluti pupilli, et furiosi.

§. 52. *Servi dominorum.* An potest servus cogitari sine domino? Sane potest. Manumissus inter amicos ante legem Juniam liberatus potestate, tamen revera servus erat. Ut etiam is est, quem dominus pro derelicto habuit. L. 38. §. 1. D. de Nox. Act.

Apud omnes peraeque gentes. Peraeque, hoc est, aequali ratione ac modo; saepe usurpat hoc vocabulum Gajus, ubi de jure gentium et civili agit. Locos adnotat Brissonius.

Omnes gentes. Add. Epit. I. 3. 1. Jure vero Attico, ut videtur, non nisi causa cognita. Docte locum istum exponit Heraldus, Obs. IV. 4.

Animadvertere possumus, hoc est, videre licet.

Vitae necisque. Exempla vid. apud Appianum de bello civ. I. 98. Plut. in Vit. Coriol. c. 24. Macrob. Saturn. I. 11.

Potestatem esse. In Institt. I. 9. legitur minus recte: *fuisse.*

Et quodcunque per servum adquiritur, id domino adquiritur. Quamvis rectior sit lectio *adquiritur*, quam *adquiri*, de qua conf. Cl. Savigny de Jure Possess. §. 62., miramur tamen constructionem hujus loci, etiam conspicuam in subita transitione e numero plurali in singularem. Quodsi Gajus scribere voluerit, quod illum significasse putamus,

nimirum, potestatem vitae et necis juris gentium, acquisitionem per servum esse juris Romani, an non locus ad hunc fere modum erit constituendus: *sed quodcunque per servum adquiritur, id domino adquiri juris civilis est?* Nisi malis verba: *quae quidem — potestatem esse* parenthesi comprehensa accipere et *potestatem* referre ad personam, si dicere licet, servi; *acquirere* ad operas et bona ejus. Adde II. 86—89.

Neque civibus — nec ullis. Gajus secus ac Cicero *nec* semper ponit ante vocalem. Distinguit cives et alios homines sub imperio P. R., quod discrimen sustulit constitutio Caracallae. In provinciis igitur, haud secus atque in urbe, hoc crimen saevitiae punitum. §. 53.

Hoc tempore. Significat Gajus recentissimam constitutionem Antonini. Ordinatores Institutt. verba Gaji *hoc tempore* inepte repetiverunt, nam a constitutione Antonini usque ad Justinianum plus quam trecenti anni praeterlapsi erant.

Sacratissimi. Argumento est haec vox, Gajum haec scripsisse regnante adhuc Antonino Pio, qui humanissimi hujusce rescripti auctor fuit.

In L. 9. D. ad Sctum Tertull. Marcum Antoninum Philosophum sacratissimum principem nostrum vocat, unde sequitur scriptum esse ejus Commentarium ad Senatusconsultum Orphitianum Antonino Pio jam mortuo, quod item dicendum videtur de ejus commentario ad Edictum Provinciale. Vid. L. 11. pr. D. de jurisdict. In L. II. §. 26. etiam significat Marcum Antoninum.

Sine causa. Cognoscere, quae causa justa sit Praetoris fuit, Quaestoris ex lege Cornelia de Sicariis, vel, ut tum erat conditio judiciorum publicorum, Praefecti Urbi.

Teneri jubetur. In Institt. *puniri;* sed rectius *teneri* quod eximie significat: lege et poena teneri.

Alienum servum. Continetur etiam usufructuarius. L. I. §. 2. D. ad leg. Cornel. de Sicar.

Sed et major quoque asperitas. Major hic est, quae superat modum, supra quem qui saevierit, is tenetur. Qualis intelligenda sit asperitas, significat copiose Ulpianus L. 1. §. 8. D. de Offic. Praef. Urbi.

Ejusdem principis constitutionem, hoc est, rescriptum, cujus nunc sequitur argumentum. Haec igitur constitutio de asperitate temperanda diversa fuit a superiore de occisore servi sui.

Ad fana Deorum, vel ad statuas Principum. An hocce rescriptum (nam Athenis praesertim servis hoc moris fuisse videtur, ut docet una cum Tacito Annal. III. 60. Plutarchus Opp. VI. P. 2. p. 1010. ibique Wyttenbachius) datum fuit ad magistratum in Graecia aliquem? Romae jam antea cura hujus rei mandata Praefecto Urbi. L. 1. §. 8. D. de Praef. Urbi.

Confugiunt, hoc est, *confugere solent* tanquam ad asylum, nam extrahi nefas fuit, ut remitterentur ad magistratum, qui cognosceret. Hinc in lege mancipii: *ad statuam non confugisse.* Vid. L. 19. §. 1. D. de Ædil. Ed. et quaestio de jure e L. 17. §. 12. Cod.

Praecepit. Habet vim juris; significat igitur: mandatum aut rescriptum dedit, per quod constituit et sanxit. In III. 192. usurpatur de ipsa lege XII Tabb. Laudanda hoc loco diligentia ordinatorum Institutionum, qui ipsa rescripti verba a Gajo praetermissa ex Ulpiani loco in L. II. D. 1. 4. descripserunt, ut omnis hic elegans locus magis illustraretur.

Si intolerabilis — videatur, hoc est, si causa cognita apparet. Recte Theophilus: *εἰ φανῇ*.

Intolerabilis saevitia videatur. Hoc est injuria non ferenda propter violatam pudicitiam. Theophilus recte vertit; *ὕβριν*, quod vocabulum in lege Solonis apud Aeschinem in Timarchum p. 30. eximie adhibetur de vi illata pudicitiae.

Cogantur servos suos vendere. Utitur Gajus tempore praesenti, quia sunt ipsa verba rescripti tum recens dati. An hic exciderunt librariorum negligentia verba *bonis conditionibus*, quae in Institt. adjecta sunt? non videtur; etiam in Digest. ll. non leguntur. Accessisse videntur textui, ut interpretatio quaedam legis, ad crudelium dominorum fraudem avertendam, qui inviti parentes rescripto servos durissimis venderent conditionibus. Ceterum conf. Plutarch. l. l. et Hemsterhusius ad Lucianum I. 277. Mox in foro agitata videtur quaestio de hujusmodi servo, an fugitivus haberi possit. Humaniter respondit negando Ulpianus in L. 17. §. 12. D. de Ædil. Edicto.

Utrumque recte fit. Sentiebat prudens Jureconsultus, posse hic occurri a quibusdam, qui dicerent:

injustum esse rescriptum Antonini, quo dominus vel invitus cogeretur vendere servum suum. Solvit igitur hanc difficultatem, defendens justitiam et aequitatem rescripti, quod utrique et domino et servo opitulatur, gravissimo usus argumento ex lege XII de prodigis. Aliud autem exemplum invitae et coactae venditionis servi ob domini asperitatem exstat in L. I. §. 17. D. de Quaest.

Interdicitur administratio. Sic etiam Ulpianus in l. 1. D. de Curat. fur. Ubi non addunt JCti vocabulum *administratio*, usurpant ablativum casum *bonis*, ut Gajus in L. 27. pr. D. de Min. et Ulpian. Fr. XX, 13. in formula Praetoris, quam exhibet Paul. R. S. IV. 4. §. 8.

§. 54. *Apud cives Romanos duplex sit dominium, 'nam vel in bonis.* Vox *dominium* usurpatur etiam de eo, qui tantum in bonis habet. An discrimen in foro obtinuit ex omissione rituum et formularum in rebus mancipi religiose observandarum et ipso tempore atque usu ab hoc vitio purgandarum? Vid. elegans exemplum infra II. 41. Noli autem confundere eum, qui in bonis habet, et bona fide possessorem, aut bonorum possessorem creditorem, de quo III. 80.

Nudum jus Quiritium. Conf. §. 39 et 167. Itaque nudum jus Quiritium, ut vel ipsa vox *nudum* satis arguit, si effectum ejus spectamus, magis in juris subtilitate positum fuit, quam in commodis domini jure Quiritium bene tuendis. Nihil ei adquirit servus. Vid. II. 88. III. 166. Ulpian. Fragm. XIX. 20.

Eadem juris subtilitas in provinciali solo cernitur. Est quidem aut P. Rom. aut Caesaris, cujus, ut ait Gajus, possessionem tantum et usumfructum habere videmur. *Videmur* autem de industria addit, ut significet differentiam revera non esse, existere tantum videri.

Potestatem habere non intelligitur. Vox *potestas* sejuncta ab omni notione Juris Quiritium, quamquam is qui in bonis habet, potestatem non habet vindicandi servum IV. 16., aut donandi eum justa libertate. §. 17. §. 35. h. l.

Quod jus idem ac *quae potestas.* In Institutionibus est I. 9. *jus potestatis.* §. 55.

Fere Add. §. 189. ubi *videantur.* In Institt. adverbium deëst. Latini nominis socii apud Livium XLI. 8. liberos suos mancipio dant civibus Romanis ea conditione, ut manumittantur.

Viguit igitur etiam apud Latinos et jus vendendi et jus noxae dandi *proprium*, non origine, sed vi et forma. Ejus praesertim spectabatur vis in judicio domestico. Livius Hist. VI. 20. L. 62. Cod. Theod. (XI. 30.). Unde Livius VII. 8. patriae potestati tribuit Majestatem. Adde Valer. Max. 7. 7. 5.

Qualem nos habemus. Ubi Gajus excitat ea juris publici instituta, quae ad universam civitatem pertinent, utitur voce: *populus Romanus.* In privatis vero negotiis, quorum usus ad privatos quosvis cives pertinet, loquitur prima persona, quam Justinianus quippe Imperator in titulo Institt. de patria

potest. inepte repetit. Opponitur: *alii homines*; add. §. 59. *eam quae nobis adoptione — neptis loco*.

Filios. In Institt. *liberos*; Gajus autem *filios* scripsit, quippe in quibus magis cernitur vis potestatis. Mulieres autem apud omnes gentes quodammodo in potestate et tutela sunt.

Justis nuptiis procreamus. In Institt. additur *ex*. An hic est ablativus absolutus?

Hadrianus edicto, quod proposuit, significavit. Frequentes ad eum factae fuisse videntur preces de danda civitate et patria in liberos potestate.

Hadrianus edicto, quod proposuit. Quandoquidem edicto de his constituit, frequens admodum fuisse videtur numerus petentium. Quodnam Edicti fuerit argumentum, non satis apparet; conjicere licet, Hadrianum, tum alia de modo et jure civitatis petendae praecepisse §. 95., tum etiam hac opportunitate monuisse §. 94.: oportere petentes civitatem et potestatem in liberos bene meminisse, adquiri hoc jure patriae potestatis talem in liberos potestatem, qualem nullus alius populus habeat.

Nec me praeterit. Dicendi formula Ciceroniana. Add. §. 73. III. 76. IV. 24. Brissonius ex nullo alio JCto hanc dictionem excitat. Gajus autem ea non alias utitur, quam significare volens, id quod se non praeterierit, minus recte esse; quare crediderim, Gajum impugnasse sententiam Galatarum, qui potestatem suam in liberos ita interpretarentur, ac si a civium Romanorum jure proprio parum aut nihil distaret.

Habet autem verbum *credere* quod displiceat; nam non potuit de tam gravi re dubitari in ipsa civitate Galatarum. *Credere* autem est ejus, qui sibi persuaserit, putaverit, censuerit; non ejus, qui sciverit certum factum. Si veterum Gallorum, unde originem ducebant, instituta secum transtulerunt in novam in Asia sedem, viguit apud eos, haud secus atque apud Romanos, jus vitae et necis in liberos vid. Jul. Caesar, in Bello Gallico VI. 19. nam locus Pauli Apostoli in Ep. ad Galatas C. 4. v. 1 et 2. spectat tutelam testamentariam non patriam potestatem; jus autem tutoris dandi impuberi filio in testamento multum distat a patria potestate, ut ostendit jus Atticum, ubi idem obtinebat jus, quamquam pater carebat jure vitae et necis et in filii pubertate omnem potestatem amittebat, conf. Aeschines in Timarch. p. 44. Plutarch. in Vit. Solon. p. 91. A.

Uxores — Latinas peregrinasve. Intelligendae §. 56.
tum libertinae, quae manumissione obtinuerunt jus Latinitatis Junianae, tum mulieres natione Latinae, tum Latinae coloniariae, quae §. 79. peregrinorum nomine veniunt. Jus autem connubii minime venit ex Latinitate; diserte concessum sit, necesse est. Ulpian. Fragm. V. 4.

Cum quibus connubium habeant, hoc est, quibuscum populus Romanus societatem ita inivit, ut mulier peregrina civi Romano nupta ipsa Romana evaderet. Conf. Liv. Hist. 38, 36. 43, 3. et de tempore Caesarum Ulpianus Fr. II. Concedebatur autem praesertim in gratiam militum vetera-

norum. Notum est in foederibus Graecorum ἐπιγαμίαν διδόναι, cum paciscentes populi invicem sibi tribuunt jus Connubii.

Connubium id efficit. Connubium est uxoris jure ducendae facultas, Ulp. V. 4.

Est jus reciprocum concessum, tum civibus Romanis nuptias justas civiles contrahendi cum mulieribus ex populis foederatis, tum civibus ex iisdem populis ducendi uxores Romanas easque liberosque justos recipiendi in jus suae civitatis. Add. §. 77. an mulier et civis Romana istiusmodi justo matrimonio omnia amitteret pristina jura, non satis nobis liquet.

Sed in potestate patris sint. Pro *set* jam in adnotatione nostra conjeceramus *sed et.* *Sint* h. l. significat motum in locum et constitutionem alicujus rei.

Veteranis quibusdam. Non sunt certi quidam, sed genera cohortum honeste missarum uno tempore stipendiis emeritis.

Concedi solet connubium. Non opus hic erat pactione aliqua cum populo, unde peregrini essent oriundi, sed ipsis veteranis civibus Romanis hoc Caesarum benevolentia privilegium indulgebatur, ut quas uxores duxerint, has eodem jure duxerint, ac si jam connubium iis fuisset.

Quas primas post manumissionem. Ne beneficium connubii concessi latius pateret, plerumque cautum fuisse videtur, tum ut hocce cum peregrina Latinave matrimonium non prius iniretur, quam post honestam a militia missionem, tum ut hasce nuptias

primas contraherent, ne beneficium pertineret ad liberos antea natos ex alia muliere. Reperiuntur tamen in recentissime inventis honestae missionis tabulis (in Museo Rhen. IV. 3. p. 383) exempla, ubi veteranis peregrinis civitas datur et ipsis liberis posterisque eorum et connubium cum uxoribus quas tunc habuissent, cum esset civitas iis data, aut si qui coelibes essent, cum iis, quas postea duxissent, duntaxat singuli singulas.

Ex eo matrimonio nascuntur. Matrimonium hic opponitur justis nuptiis.

In potestatem parentum fiunt. Recte *in* hic construitur cum Accusativo; nam *fiunt* habet motum in locum. Vide tamen §. 107. Gajus nusquam usurpat, nisi h. l. Potuisset usurpare hunc locum Cl. Klenze, in doctissima adnotatione de hac praepositionis *in* potestate, ad Fragm. Leg. Serviliae, p. 23. not. 8. Gajus in IV. §. 153. habet: *esse in possessionem.*

Abstinere debemus. Efficacius, quam quod in Institt. est: *abstinendum est.* §. 58.

Abstinere neutraliter positum, quo eodem sensu etiam est in Collat. legg. Mosaic. in fragm. Ed. Dioclet. tit. 6. et in L. 12. §. 3. D. de Ritu Nupt. Significat h. l. religioni ducere et abhorrere a tam nefariis coïtionibus non propter cognationem, nam in adoptione eadem est vis vetiti, sed propter violatum sanctum nomen parentum et liberorum. Add. §. 63. De aliis conjunctionibus dicitur *prohibere* et *non licere.*

Nec inter eas connubium est. Singularis est h. l. §. 59.

vis vocis *connubium.* Significare vult Gajus omnem notionem licitae conjunctionis hic adeo remotam esse, ut nec de nuptiis nec de matrimonio jure gentium cogitari liceat. In Institutionibus omittitur, quia jus connubii tum non amplius, ut aetate Gaji, sejungebatur a jure civitatis, nuptiaeque contrahehebantur cum omnibus, qui in imperio Romano essent.

Tales personae coïerint. Coïre, et *coïtus* in §. 64 et 84. malo sensu. Ulpian. Fr. XVII. 1. bono utitur, et Paul. L. 24. D. de don. inter vir. et uxor.

Parentum liberorumve locum inter se obtinent. Locum obtinere dicitur de ipsis naturalibus parentibus et liberis. Mox *parentum liberorumve loco sibi esse* dicitur de adoptatis. In Institt. I. 10. §. 2. additur *de amitis* et *materteris*, quae parentum loco *habentur*, quare et dissoluta adoptione non licere videtur adoptivi patris sororem sive amitam ducere.

Per adoptionem. Mox *adoptione.* Eodem redit. h. l.

Etiam dissoluta adoptione idem juris maneat. Praecipit hoc et jubet sensus honesti, et ut recte Theophil. Instit. II. §. 2. *pudefaciat quondam adoptivum patris et avi appellatio.* Add. L. 14. §. 2. D. de ritu Nupt. Nec tamen negandum in L. 13. D. de adopt. universe contrarium doceri. Recte autem Cujac. ad eam legem urget vocabulum *fere*, et hoc ipsum vetitum testimonii loco adfert.

§. 60. *Ex transverso gradu* et Ulpian. Fragm. V. 6. *non tanta*, i. e., non tam late patens.

§. 61. *Eodem — eadem — alterutro.* Hoc est, sive

consanguinei sunt, sive uterini. Videtur Gajus significare voluisse differentiam juris Romani et Attici; nam Athenis sororem consanguineam ducere licuit. Suffecerit laudasse Cimonis et Elpinices nuptias, vid. Nepos in Vita Cimonis, cap. 2.

Si ego emancipatus fuero. In Institt. additur exemplum, quod h. l. omittitur, petitum ex alio Gaji loco, qui est in L. 17. §. 1. D. de Ritu Nupt.

Claudius Caesar Neronem adoptare volens generi loco, filiam suam antea alii in adoptionem dedit. Vid. Dio Cassius. Hist. 60, 33.

Ratio vetitarum nuptiarum inter adoptivos non magis quaerenda in honestatis sensu et necessitudinis gravitate, quam in ipso jure agnationis.

Fratris filiam uxorem ducere licet — in usum venit cum Claudius fratris filiam uxorem duxisset. § 62.
Add. Ulp. Fr. V, 6. Sueton. in Vit. Claud. c 26. Tacit. Annal. XII, 5. 7. Locus in Epitome Gaji I, 4. 3. misere est interpolatus. Fuere igitur hae nuptiae summo jure, contra mores civitatis, licitae, donec Diocletianus jus vetus ante SCtum restituens istas denuo sustulerit, L. 17. C. de Nuptiis, cui adde L. ult. Cod. de Incestis, ubi haec conjunctio Athenis honestissima et saepius necessaria habita *scelestissimum* vocatur *contubernium;* constitutiones vero, quae istud *turpissimum consortium* permiserant, notantur ut impiae. Ceterum SCtum Claudianum non pertinuisse ad Provincias et L. 55 §. 1. de Ritu Nupt. de jure in Provinciis intelligendum esse, acute animadvertit Noodtius laud. a Cl. Voorda, Thes. Controv. Dec. III, 6.

Sororis filiam uxorem ducere non licet. Ut fratris naturalis sic etiam adoptivi filiam duci potuisse, non licet dubitari; sed videntur fuisse, qui interpretando Senatusconsultum proferrent ad sororum filias. Igitur vetitum, ut intelligeretur SCtum invitis moribus factum, strictae fuit interpretationis, atque huc pertinet Nervae constitutio apud Dion. Cassium LXVIII, 2. In Jure Attico et hae nuptiae usu frequentatae fuerunt. Exempla apud Demosthenem, in Orat. in Spudiam p. 1028 et apud alios auctores.

Amitam et materteram uxorem ducere non licet. Et hoc loco disjunctive accipiendum. Haec est cognata, illa etiam agnata; nec licet, etsi adoptione tantum nobis conjunctae sunt, L. 17. D. de R. N; vetat honesti sensus. An soluto vinculo adoptionis liceat, dubitamus ratione habita amitae, vid. §. 59.

§. 63. *Item eam, quae — nurus aut privigna aut noverca fuit.* Apud Athenienses vero tam exigua erat vis affinitatis in nuptiis, ut Callias apud Andocidem in Oratt. p. 67. non dubitaret repudiata uxore, matrem ejus, nurum suam, ducere uxorem; nec dicas, apud Ciceronem in Orat. pro Cluentio c. 5. Sassiam genero suo legitime nupsisse videri; nam docet Cicero, unicum hoc esse incredibilis et inauditi sceleris exemplum, nec necesse fuit, ut istiusmodi matrimonia lege vetarentur, quippe satis improbata moribus et jure pontificio, quicum omnis nuptiarum ritus valde conjunctus fuit. An lege Papia Poppea cautum fuerit de nuptiis propter

affinitatem vetitis, ut ex l. 14. §. ult. de Rit. Nupt confecerit Heineccius in Commentariis, dubitamus.

Eadem duobus nupta esse potest. Nubere h. l. et §. 69. etiam dicitur de matrimonio jure gentium. Civis Romana etsi proprie tantum civi nubit, tamen non sine poena bigamiae duos maritos peregrinos aut Latinos habebit.

Nec ob id in potestate. Nonne Latinitas postulat: §. 64.
et ob id in potestate ejus non sunt?

Quales sunt ii quos mater vulgo concepit. Comparantur igitur liberi ex istiusmodi nefariis nuptiis procreati cum spuriis, quamvis revera non sint spurii; constat enim palam de patre, et aut incestuosi sunt, aut adulterini, aut injusti, sed eadem est omnium conditio quod attinet ad patriam potestatem.

Nam et patrem habere non intelliguntur. Displicet comparatio haec, quia de vulgo conceptis nulla prorsus potest esse dubitatio, quin jure civili patrem non habeant, qui idem vix naturaliter demonstrari queat.

Incertus. Ob causas a Theophilo vere magis quam decenter additas, opponiturque matri, quia semper *certa* est, ut ait Paulus L. 5. D. de in jus voc.

Spurii a Graeca voce. An a *σπόρος satus*, ut opponantur natis ex matre, quam pater duxit ἐπὶ γνησίων παίδων ἀρότῳ, ut est in formula, vid. §. 29.? An in professione natalium spurii, qualem profitebatur mater in L. 29. D. de Probat. apponebantur siglae S. P. pro *sine patre*, atque hinc repetenda vocis

origo? Docta est de hac voce adnotatio Cl. Creuzeri in Libro, *Antiquitates* §. 73.

§. 65. Adhibuere haec Gaji verba in suos usus ordinatores Institutionum ad finem tituli de Nuptiis, ubi apposuere locum de legitimatione liberorum naturalium, cui quaedam intercedit necessitudo cum causae probatione, efficiente utraque patriam potestatem.

§. 66. *Civem Romanum ex cive Romana.* Nam filius in matrimonio contracto ex lege Ælia Sentia matris sequitur conditionem, idque significatur Senatusconsulto Hadriano auctore juris gentium regulam restituente §. 30. 76. 80.

Non habebit in potestate. Nempe quali utuntur soli cives Romani. §. 55.

Simul ergo eum in potestate habere incipit. Latinus hic simul cum ipsa civitate acquisita etiam adquirit jus patriae potestatis in filium, qui cum sui juris esset, nunc alieni juris fit §. 29.; quare licet denuo quaerere, quae fuerit interea conditio hujuscemodi filii civis Romani? debuitne mater ei petere tutorem? an tutorem habuit legitimum patris manumissorem? fuitne spurius quamquam natus e matrimonio non quidem legitimo, sed jure gentium tamen justo? Locus autem hicce, ubi nihil dicitur, quod non sponte sua jam sequitur ex §. 29., vix satis aptus est sequentibus, ubi unice sermo est de causae erroris probatione, nisi Gajus certo ordine significare voluisset diversas causas, quibus patria potestas facto aliquo posteriore adquiritur.

Cons.... Non videtur in hoc vocis fragmento latere

apud consilium; nec discimus ex §. 29., causae probationem fieri apud consilium.

Per ignorantiam. Bis usurpatur de cive Romano; §. 67.
in §. 70. *per errorem*, etiam apud Ulpianum Fr. VII, 4. An interest? Non videtur, quia civi, qui per ignorantiam duxit, permittitur causam erroris probare.

Cum eam civem Romanam. Perspicuitatis causa pro *quam civem*, ut est in §. 69. *peregrino*, *quam.* Ex allato exemplo apparet, aut non publicas fuisse tabulas natalicias, aut negligentius redactas.

Ne quidem civis Romanus. Conf. §. 87. 128. Ulpian. X, 3.

Si inter patrem et matrem. Patrem intellige civem Romanum.

Ad patris conditionem accedit. In §. 80. *accedere* cum dativo; in §. 56. *patris conditionem sequantur.*

Ex SCto permittitur causam erroris probare. An excidit *ei* post *permittitur?* vid. §. 68. Quaeritur: ex quo SCto? nempe ex eo, quod legem Æliam Sentiam amplificavit et erroris causae probationem permisit, et a SCto in §. 31 Pegaso et Pugione consulibus non diverso. Conf. laud. §. 31.

Ex eo tempore. Hoc est, quando is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiaverit, ut est in §. 29. Filius igitur hicce quasi agnascitur patri suo rumpitque ejus, quod fecit, testamentum. Vid. II, 142. Apud Ulpian. VII, 4. *ex eo*, supple *tempore.*

Idem juris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae. Supple ex superiore loco: *cum eam civem Romanam esse crederet.* Nam si hanc, aut

peregrinam tamquam Latinam duxit, non erit locus erroris causae probationi.

Nisi quod uxor non fit civis Romana. In singulari hac causa pater in potestate habet filium ex uxore natum, quae numquam civitatis Romanae fieri potest particeps.

§. 68. *Item si civis Romana — idem juris est.* Non varietatis causa et promiscue Gajus *item* et *idem juris* usurpat: *item* significat identidem novam legis particulam; quare a §. 70. non inchoare debet, ut nobis videtur, nova paragraphus.

Permittitur ei, hoc est, civi Romanae.

Et ita filius quoque et maritus. At filius nonne natus est civis?

Si peregrino tamquam Latino — nupta sit, nempe per errorem. Nuptiae autem civium Romanarum cum Latinis videntur satis frequentes fuisse.

Quid autem juris erit, si Latino tamquam civi Romano nupserit? silet Gajus. An excidere verba: *aut Latino* ante: *peregrino?*

De hoc. An intelligitur: casu?

Specialiter. Hoc est, expressis et disertis verbis hunc providet casum, nimirum, de erroris causae probatione nato anniculo ex patre peregrino Latinove, quem mater civis crediderat esse civem.

Aliquatenus. Hoc additur, quia maritus hicce numquam ut in superiore exemplo peregrinus aut Latinus evadere potest civis.

Quod scilicet. Ingrata enunciatio; *scilicet* superfluum est. Vid. 67. in fine.

Et ideo filius, quamvis fiat civis. At natus est statim civis a matre Romana, quare quaerere licet,

quid hic opus fuerit causae erroris probatione cum neminis conditio melior fiat? An ea fuit probationis efficacitas, ut filius veluti legitimatus in jura familiae veniret?

Si Latino peregrino, quem Latinum esse crederet — potest — filio nato, causam erroris probare. In hujusmodi causa diligenti profecto opus erat cognitione et gravibus argumentis, quare crediderit; ne fraus fieret legi et peregrini dolose irreperent in jus civitatis. *Credere* autem in omni hoc loco significat falsa opinione et errore inductum fidem habere. *Latinus Latina*, semper sunt h. l. Latini Juniani. *Error* est error facti. §. 69.

Filio nato. In superiore loco in §. 68. pr. *et ita filius quoque* et in fine ejusdem loci: *et ideo filius*, de quibus natis ex isto coïtu nullus fuerat sermo. In omni autem causae et erroris causae probatione haec est conditio plane necessaria, ut natus sit filius filiave. Cernitur ubivis summus favor honestorum matrimoniorum civitatis praemio excitandorum et studium amplificandi civium numeri ut vexatae bellis civilibus reipublicae succurratur.

Civis Rom. qui se credidisset Latinum. In hoc §. 71.
errore versari potuit servus triginta annis minor, manumissus testamento domini obaerati, nescius legem Æliam Sentiam in honorem defuncto debitum et in gratiam onerum ab herede necessario suscipiendorum sibi tribuisse jus civitatis.

Tamquam si ex lege Ælia uxorem duxisset. At cum credebat se esse Latinum, profecto duxerat ex lege Ælia Sentia. Itaque non video, qui hic opus

fuerit fictione benevola legis, ac si duxisset ex lege Ælia Sentia. Quamquam non placet illud *tamquam si*, valde tamen usurpat Gajus.

Qui — cives Romani — peregrinos se esse credidissent. Veluti natus e patre cive Romano et matre peregrina est peregrinus, donec causa probetur, illum latuisse patrem suum.

Ex Senatusconsulto. Vid. §. 67. §. 31.

§. 72. *Quaecunque de filio — et de filia intelligemus.* Interpretatione adjuvat JCtus legitimum verbum *filius.* Conf. §. 45. add. §. 74. in fin.

§. 73. *Quantum ad erroris causam — nihil interest cujus aetatis filius sive filia sit.*

SCtum igitur hic secus ac lex Ælia Sentia, quae tantum cavit de causae probatione, non exigit, ut infans jam attigerit aetatem unius anni.

Nec me praeterit. Verba haec argumento esse videntur, Gajum impugnasse opinionem eorum, qui rescriptum quoddam Hadriani objicerent sententiae suae de causae erroris probatione; ac si et haec aeque ac causae probatio a Latino in §. 29. facienda, non prius efficax esset, quam filio anniculo nato, nisi dicat aliquis interesse, uter errans Latinus Latinave, an civis Romanus Romanave sit; in Latino requiri anniculum, ne erroris causae probatio magis prodesset ei, quam ipsa causae probatio in § 29.

Tamquam, id est, *ac si.*

Item peregrino. Nova particula; vis Scti per rescriptum Antonini prolata ad ipsum peregrinum, cui permissum in singulari casu erroris causam

probare, quod ceteroquin solis civibus et Latinis licuit.

Uxorem duxisset. Nempe civem Romanam, quae per ignorantiam se peregrinam esse crediderat et virum in errorem induxerat.

Filio nato. Cive Romano, nam ejusdem conditionis est ac mater.

Alias, hoc est, alia quadam via ac ratione.

Cum quaereretur. Dubitabatur, an novus hicce civis pater filii peregrini nati e matre cive Romana, quae in conditione sua errasset, causam probare posset; dubitabatur propterea, quia causae probationis beneficium solis civibus concedebatur, neque in errore fuerat peregrinus, sed uxor, quae, ut conjicere licet, morte impedita erat, quominus uteretur in gratiam mariti et filii jure §. 68.

Rescripsit Imperator Antoninus. Nempe Pius florens, ut videtur, cum Gajus in hisce Commentariis occupatus erat vid. 53.

Perinde — atque si. Videntur fuisse verba re- §. 74.
scripti; *atque* est solenne.

Eum. Nempe hunc recenter civem factum uxore, quae in errore fuerat, jam antea mortua et superstite filio ob non probatam neque a matre neque post ejus obitum, ut licuerat, a patre erroris causam peregrino relicto, nec simul cum patre civitatem consecuto.

Ex quo. Rescripto?

Etiam peregrinum. Nempe in singulari causa modo significata.

Contrahere videtur Gajus singulari diligentia, §. 75.

in repetitis verbis *quae saepius diximus* conspicua, ea quae copiose docuit de erroris probatione et ad generalem hanc regulam revocare, nimirum: matrimonia inter cives Romanos et peregrinos, quibuscum non sit jus connubii neque error intervenerit, contracta id efficere, ut liberi nascantur peregrini et deteriorem sequantur conditionem; sin vero probari posset, alterum in alterius conditione errasse, probationem causae erroris admitti et contrahentes cum liberis in civitatem recipi jusque patriae potestatis nancisci.

§. 76. *Uxorem duxerit.* Nempe civis Romanus eam, cui ipsi est jus connubii. Vid. §. 56.

Justum matrimonium. Conf. Ulpian. V, 2. Synon. sunt *justae nuptiae* in §. 55.

§. 77. *Si civis Romana peregrino.* Nempe ei, cui est jus connubii, quo efficitur, ut filius ad patris conditionem accedens nascatur peregrinus.

Justus filius. Vox igitur *justus* h. l. latius patet et significat etiam eum, qui jure summo civili *injustus* est.

Senatusconsulto auctore Hadriano. Animadverte historiam juris hujus loci. Natus e patre peregrino et matre cive Romana, connubio non interveniente, sequebatur conditionem matris secundum juris gentium regulam §. 83. et L. 24. D. de stat. hom. idque etiam juris erat in filio nato e patre Latino et matre cive Romana, vid. §. 30., praecipiente Scto. Conversum hoc jus lege Mensia, qua cautum, ut ex alterutro peregrino sive patre sive matre natus deterioris parentis conditionem

sequeretur et injustus ac vulgo conceptus haberetur ratione matris. Voluit plebisciti auctor, ut videtur, intra certos fines revocare jus civitatis, ne temere peregrinorum filiis patri faventibus tribueretur. Mitigatum legis Mensiae praescriptum hoc Scto ac cautum, ut natus peregrinus quidem esset, sed justus parentum filius haberetur, utpote progenitus ex matrimonio, quod careret quidem jure connubii sed tamen secundum leges moresque peregrinorum esset justum. Add. §. 92.

Quod voluit Hadrianus hujusmodi filium fore *justum*, non potuit hac in re favere peregrino, ad quem vis ejus Scti non pertinebat, sed matrem tantum spectare, quare quaerere licet, quid filii interfuerit, habita ratione matris, utrum, quum careret omnimodo jure civitatis, justus an injustus diceretur? An consuluit fortasse mulieribus, ne videantur vulgo concepisse? vid. §. 92. 80. 31.

Attingi videtur h. l. mens ac sententia legis §. 78.
Mensiae, quam diserte laudat Ulpianus V, 8. et cujus necessitatem hic demonstrare voluit Gajus.

Sed etiam qui Latini nominantur. Significare vi- §. 79.
detur Gajus, vim legis Mensiae non tantum pertinuisse ad peregrinos populos universe, sed etiam ad Latinos; ne vero voce *Latini* in errorem induceremur ac crederemus eos etiam intelligi, de quibus cavit Sctum in §. 30, addit:

Sed ad alios Latinos, qui proprios populos propriasque civitates habebant. Intelligit Gajus historiam juris publici ante legem Juliam respiciens priscos populos Latii *Latinos* dictos, qui peregrini

vocantur §. 29. 56. et hoc ipso loco; quamquam socii deinde fuerunt Latini nominis sed jure connubii, ut videtur, carentes. In horum igitur regiones Romani olim colonias deduxerant §. 131., unde Latini coloniarii in §. 22., tamquam alterum genus, ad quorum similitudinem conformatum denique tertium genus, Latinorum Junianorum.

Proprios populos. Vox populus angustiorem hic obtinet significandi potestatem, ut Cicero loquitur de omnibus populis unius Siciliae, Act. 1. in Verrem, c. 2.; quare scriptores Romani, ubi de imperio Romano eximie sermo est, semper usurpant solenne hoc, quod passim apud Gajum: Populus Romanus, Magistratus P. R., Provincia P. R., vectigalia P. R., sub imperio P. R., civis Romanus.

Ceterum e jure privato Latii sive populorum et civitatum Latinorum communi illustrem locum de sponsalibus excitat Gellius N. A. IV, 4.

Habebant — erant. Utitur Gajus tempore praeterito, quia jam lege Julia A. U. C. 665. civitas sociis Latinisque erat donata, iique non amplius peregrinorum loco esse poterant. Quare lex Mensia, quam Gajus hoc loco historice persequi videtur, lata fuerit necesse est ante legem Juliam.

§. 80. *Eadem ratione.* Quod conjecit Huschkius l. l. p. 174. *eadem ratio facit*, dubito an rectius sit.

Ex contrario — ex Latino. Nempe Latino Juniano, de quo Sctum in §. 30. Hunc igitur veluti opponit priscis hominibus Latinis veteris Latii, de quibus lex Mensia.

Qui nascitur, civis Romanus nascitur. Huschkius

ut c. R. nascatur; at vid. adn. sup.

Fuerunt tamen qui putaverunt. Elegantius dixisset *putarent.* Est jam tertium exemplum controversiarum in illustriore hoc loco de causae probatione a Jctis agitatarum, conf. §. 73 et 74.; improbat Gajus, ut vel adverbium *tamen* satis significare videtur, dissentientium opiniones.

Per legem Æliam Sentiam et Juniam. Hoc est, non Legibus ipsis sed vi et interpretatione utriusque legis ficticium quoddam jus connubii admiserant inter istiusmodi Latinos et cives Romanas filiosque idcirco justos nasci et ad patris Latini accedere conditionem.

Connubium dari, id est, *concedi*, ut in §. 57.

Semper connubium efficit. Repetuntur ex §. 56.

Aliter vero contracto matrimonio, hoc est, in ceteris omnibus matrimoniis non contractis ex lege Ælia Sentia, receptam juris gentium regulam observari.

Hoc vero ridiculum est. Sic Huschkius, ingeniose, sed, ut videtur, nondum recte, tum ob §.30., ubi idem laudat Sctum ut inveteratam sententiam et diu receptam abrogans, add. Ulp. III, 3. et adn. ad §. 30.; tum ob Sctum ipsum, quo profecto non opus fuisset, si sententia per se ridicula fuisset visa, tum ob allata e Brissonio voc. *ridiculum* exempla, quae nihil probant quippe in quibus nullum est, ubi Jctus immodeste alterius sententiam contrariam ridiculam vocat, tum denique, neque hoc negligendum, quod Gajus non in ejusdem § initio et fine idem monuisset in re tam parum dubia, ut dissentire ridiculum esset. An latent in lacuna, *ut supra diximus*, transposito adverbio *sed?*

Matris conditionem sequi. Ulpian. in L. 24. D. de stat. hom. *matrem sequi.* Conditio tantum significat statum civitatis, non familiae, in quem spurius, etsi matris cognatus proximus L. 4. D. Unde cognati, non potuit recipi.

Hoc jure utimur ex Senatusconsulto, quo. Huschkius: *h. j. u. quod et Senatusconsulto — significatur.* Praeclare hoc ad conciliandam conjecturae suae probationem, ac si praeter Sctum etiam aliunde satis constaret de jure, quod dissentientes frustra inpugnassent.

Ut — ex Latino et cive Romana. Huschkius supplet *quoquomodo*, quod Gajo valde frequentatum est vocabulum.

§. 81. *Etiam illud Scto.* An idem significatur ac modo laudatum? ita videtur. Mirum autem, opus fuisse, ut Senatusconsultum hac de re caveret. An pertinuit denuo ad describenda jura patronorum, ad quos, ut ipsius Latinae, sic etiam liberorum ex peregrino natorum bona in morte redibant?

§. 83. *Nec juris gentium regulam.* Hefflterus *num eam*, non, ut in edit. legitur, *nam*; Huschkius *ne* idque recte propter potestatem verbi *animadvertere*, hoc est, *videre*, ut vis est vocis in §. 142. juris gentium regulam hanc Ulpianus L. 24, D. de stat. homin. *legem naturae* vocat. Opponitur *juris civilis regula* in II, 114.

Lex aliqua. Ulpianus l. l. *lex specialis.* An cogitavit forte legem Mensiam?

§. 84. *Ecce enim.* Frequentatur haec dicendi formula

in adferendis subitis exemplis, add. §. 193. II, 285. L. 49. D. de Furtis, L. 9. §. 7. D. de A. R. D.

Senatusconsulto. Sctum laudat Gajus, quippe quod legis vicem obtinet, add. §. 5. De Senatusconsulto ipso Claudiano lato A. U. 805. add. §. 91. §. 160. qui loci bene animadvertendi, nam quod Sctum Tacitus Annal. XII, 53. Imperatori Claudio, idem Suetonius Vespasiano tribuere videtur in Vit. c. 11.

Poterat. Tempore praeterito, quia Hadrianus mutavit, ut mox *poterant* in §. 85.

Alieno servo coïerit. *Coïre* cum dativo construitur h. l. ut evitetur duplex ablativus, vid. etiam §. 91. In § seq. construitur cum praepositione *cum ancilla coïerit* et in §. 160.

Volente domino, hoc est, non invito, non denunciante §. 91. atque adeo consentiente, ut apud Tacitum l. l. *sin consensisset dominus.*

Ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare. Fuit temperamentum legis durae, quae domino dabat potestatem vindicandi in servitutem mulierem liberam. Promittebat turpis istiusmodi mulier pro libertate sibi promissa, se, quod pareret domino servi, tamquam libidinis et libertatis pretium esse traditaram.

Libera permanere. Fiebat autem, ne turpis res, vel consentiente domino, prorsus inpunis esset, *liberta* domini, unde *ancilla* vel *liberta* ex Scto Claudiano apud Paul. Sentent. IV, 10, 2. cui add. II, 21. A. Apud Tacitum l. l. refertur ad Patres de poena feminarum, quae servis conjungerentur, statuiturque, ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute; sin

consensisset, pro libertis haberentur. In fragm. de Jur. Fisci §. 12. vocantur *libertae — beneficio conjunctionis effectae.* Cl. Voorda in not. MS. ad Pauli R. S. 1. 1. existimat, cavisse Sctum, ut liberi ex hoc coitu nati libertinae essent conditionis. *Procreare* h. l. dicitur de muliere, sicuti etiam in L. 1. §. 3. D. ad Sctum Tertull. et etiam simplex *creare.* Vid. Burman. ad Phaedri Fab. I, 6. *Concipere* in L. 220. de V. S. et *parere* (ut Graecum *τίκτειν*) de viro certe apud poetas.

Quod — convenerit, — ex Scto ratum esse jubetur. Pactum igitur hoc, quamquam per se nudum et inefficax, confirmatur Scto efficitque obligationem et actionem.

Iniquitate rei. Quae profecto tanta fuit, ut vix intelligam, quî Senatus ipse vim dederit pacto, per quod mater, a cujus persona aberat omnis notio potestatis, venderet partum, tamquam rem in commercio; nec mirum iniquitatis puduisse Caesarem auctorem humanissimi rescripti quod est in L 18. D. de statu hom. add. etiam III, 73. In III, 25. *iniquitates* num. *plurali*, et adjectivum *iniquum* III, 40.

Inelegantia juris, hoc est, inconstantia, inconsequentia et sui repugnantia, quando aliquid invaluit, quo jus ipsum in tuenda aequitate et justitia sibi non constare videtur. Vocabulum autem hocce, quamquam ad indolem sermonis Latini tam bene conformatum, atque *inelegans* in III, 100., eodem sensu usurpatur, tamen in Lexicis non videtur reperiri.

Hadrianus — restituit. Qua forma? an Scto? pactioni Scto Claudiano licitae omnem ademit vim ad eum modum, ut dominus non amplius ex pactione hac legitima actionem haberet contra mulierem in pacto non stantem et partum tradere negantem.

Quum ipsa — libera permaneat. Permanebat autem libera, sive voluntate domini coitum cum servo permittentis, sive vi pactionis, unde eam tantum partem efficacitate sua destituerat Hadrianus, quae erat de partu tradendo pro servata libertate matris domino.

Nam ea lege. Locus hic plane respondet superiori; ut §. 84. exemplum e Scto Claudiano attulerat de servo nato ex muliere libera, sic hic exemplum affert de libero nato ex muliere serva. In §. sup. sermo est de servo alieno, hic de serva aliena. §. 85.

Ea lege. Pronomen demonstrativum *ea* significat satis legem certam modo jam laudatam, non novam aliquam, quae nunc demum laudatur. In voce *ea* non potest latere nomen proprium legis. Qui hic ingeniose conjecerunt: *Mensia lege*, non satis animadvertisse videntur, numquam praeponi nomen proprium legis aut Scti; hinc lex Junia, lex Ælia, Sctum Pegasianum, Claudianum, non contra.

Intelligendum videtur Sctum Claudianum; lex vocatur, ut jam diu ante Tacitus Sctum Macedonianum *legem* vocaverat, et Scta Orphitianum et Tertullianum in L. 7. D. de capit. minut. *leges* audiunt.

Argumentum praeterea hujus loci tam bene convenit in Sctum Claudianum, atque alienum est à

lege Ælia Sentia, quae de civitate et causae probatione, non de poenis libidinis cavet. Quod viri docti in notis conjiciunt: *ex* diverso *ex* lege Ælia Sentia *ex* ancilla, nolimus ferre in auctore, de quo tam praeclare meriti sunt.

Quam credebat liberam esse. Usu itaque veniebat etiam hoc loco species quaedam causae probationis, ut aliquando succurreretur errori viri.

Masculi nascuntur. Sctum hic differentiam quamdam sexus in liberis natis posuerat, qualis juris Romani indoli semper fuerat contraria.

Coïerit — liberi sunt. Et cives Romani, sed non in patria potestate.

Coïerit. Nam etsi de uxore ducenda cogitasset, tamen matrimonium cum ancilla errore contractum ne jure gentium quidem justum fuerit; secus est in ea, quae dediticiorum numero est in §. 67.

Si vero feminae. Feminae latius patet, quam *mulieres*, quae magis eximie sunt feminae aetatis perfectae sine adjectione verborum *perfectae aetatis*, ut §. 90. §. 184. §. 193. §. 144. et L. 14. §. 7. D. de Ædil. Ed. In constitutione prima Majoriani adjecta Tom. VI. Cod. Theod. *mulieres* intelliguntur *ancillae*, vel potius mulieres curiales in contubernio servi; *feminae* sunt muliebris sexus liberi, puellae.

Ad eum pertineant. Hoc est, servi sint ejus.

Pertinere, cujus vocis varia est potestas, eximie significat res, quarum dominium ad aliquem accedit; videtur fuisse usurpatum in ipso Scto.

Sed et in hac specie divus Vespasianus. Gajus ita laudat mutatam a Vespasiano legis particulam,

ut crediderit Vespasianum etiam in alia, quam in hac specie, in qua juris inelegantia appareret, restituisse elegantiam.

Vespasianus — restituit. Hic igitur non fuit auctor ejus Scti, quod h. l. a Tacito recte ad Claudium refertur auctorem, sed suasor fuit Senatui, ut in Scto ceteroquin sibi valde laudato emendaretur ea particula, quae esset de diversa conditione pro diverso sexu liberorum ex ancilla et homine libero natorum, utpote adversans principiis juris de partu sequente ventrem.

Omni modo. Etiamsi vir in errore fuit. Nullus igitur amplius locus fuit qualicunque erroris causae probationi.

Sed illa pars ejusdem legis salva est. Haec ipsa §. 86.
verba *ejusdem legis* argumento denuo sunt, sermonem hic unice esse de Scto Claudiano, quod primum in maxima morum turpitudine sanciverat poenam servitutis in mulieres servili amore, ut Justinianus ait, bacchatas; nam si Gajus post laudatum Sctum, sive id quod legis vicem obtinet (vid. §. 83.) recurrisset ad legem Æliam Sentiam, quae, quidquid hac de re caverit, Scto mutata est, turbasset omnem docendi ordinem. Hujus igitur Scti summum jus civile continentis nulla habita ratione juris gentium Vespasianus et Hadrianus studio tuendae juris elegantiae duas sustulerant partes, sed integrum reliquerant principium et fundamentum legis, nimirum natos ex muliere servili amore bacchata fore domini servos secundum praecepta in §. 91.

Sed illa pars — salva est. An sublata ab

Alexandro Augusto sive Severo in L. 9. D. de Decur. post obitum Papiniani, qui in L. 2. D. ne de stat. def. hoc ipsum Scti jus significare videtur?

Quem sciebat servum esse. Licuitne igitur illi propter ignorantiam erroris causam probare, ne dominus et se et partum in servitutem vindicaret? Ita omnino videtur, et quod viro erranti non concedi voluit Vespasianus (vid. §. super.) facile debuit indulgeri feminae post severum Sctum Claudianum. Conf. Rescriptum Antonini in l. 3. Cod. sol. matrim.

Ex libera — nascantur. Noli urgere verba *ex libera* tamquam aliena a Scto; nam potuit etiam post partum dominns uti jure Scti.

Itaque apud quos talis lex non est. Itaque est conclusio orationis, unde exiit a parte postrema §. 82., cujus exceptiones descripsit in §. 83. usque ad partem priorem §. 86. et ad quam nunc redit.

Apud quos. Intellige populos. Amat Gajus conferre jura et instituta gentium, praesertim ubi sermo est de parte aliqua summi juris civilis, quale in usum venerat hoc Scto; add. §. 92.

Jure gentium. Hoc est, communi ea lege, quae naturali ratione venit. Vid. §. 80.

Nascitur. Nempe ex libera, quod non opus est, ut addatur in hac ipsa conclusione disputationis, quae instituta est de natis ex matre libera; etiam in §. 80. in fine *qui nascitur* nude ponitur.

§. 87. *Etiamsi is civis Romanus sit.* At si pater non est civis, non video, quî hic cogitari possit aliquo modo vel levissima species patriae potestatis. Nam si cive peregrinam vel Latinam vel dediticiorum

numero mulierem uxorem ducente natus sequitur matrem, accidit hoc multo magis in Latino ac peregrino.

Plus quam manifestum. Frequentata Gajo dictio; add. L. 8. D. de Sponsal. L. 5. §. 2. pr. D. de O. et A.

Non justo contracto matrimonio, hoc est, inaequali a disparis conditionis personis.

Senatum intervenire. Nimirum eo SCto, quod supra laudatur de erroris causae probatione. Exquisita est dictio *intervenire: intervenire* est succurrere, adjuvare et emendare vitium matrimonii; *vitium* est defectus.

Plerumque. Nam ubi justa erroris causa non est probata, non efficitur patria potestas.

Non tamen in potestate. Spurius est ingenuus §. 88.
quamvis natus e parentibus civibus Romanis, neque nuptiae deinde contractae cum libertina, ut est in exemplo in L. 28. §. 3. D. de Lib. et post. hic juvabunt.

Ex justo coïtu. Qualis esse nequit inter servum et liberum hominem; quare hic omnis notio matrimonii vel non justi longe abest.

Manumissa. Sive Latina facta sive civis Romana. §. 89.

Naturali ratione fit. Hoc est, regula juris (ut est in Epit. I. 1. 9.) ipsi rei naturae et rationi consentanea praecipit, ut non concipientis sed parientis status ac conditio qualis fuerit, quaeratur.

Statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur. Add. Epit. I. 4. 9. Idem est, atque in L. 9. D. ad munic. in simili sententia: *prima origo a matre*

eoque die, quo ex ea editus est, numerari debet, et Ulpian. Fr. V, 10. *tempus spectatur — editionis.*

Vindicat Gajus summi juris regulam, a qua etiam Neratius et Ulpianus ll. non discedunt. Fuere autem jam aetate Gaji, qui summum jus benigna interpretatione et studio favendi causae libertatis temperarent, veluti Marcellus in tit. Institt. I. 3. laudatus, donec convaluerit in foro, obsoleta juris summi regula, humanior haec, quae est in Institt. ll. et inprimis excitatur a Paulo R. S. II, 24. et a Marciano L. 5. §. 2. D. de statu hom. Ratio a Paulo allata est: *favor libertatis exposcit;* a Marciano: *non debet calamitas matris nocere ei, qui in ventre est.*

At. Quam vocem Cl. Elvers in Prompt. Gaj. omisit; saepe adhibetur a Gajo, ubi duo juris placita sibi opposita componit. Vid. §. 156. et §. 135. 191. II. 283. III. 146. §. 151.

Qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore. Vis regulae superiori veluti oppositae haec est: concepti a parentibus, qui justis sunt conjuncti nuptiis, cum nascuntur, non eam conditionem nanciscuntur, quam mater hoc natalium tempore habet, sed quam tum, quum concipiebat, habuit. A conceptionis tempore habentur pro natis, quando ipsorum commoda aguntur. Add. et. §. 135. Ceterum conf. L. 11. Cod. de nat. liberis, et Theoph. I. 12. §. 9. *in justis nuptiis conceptionis tempus spectamus.*

§. 90. *Mulieri — interdictum fuerit, eoque modo peregrina fiat.* Anacoluthon: *mulieri — interdictum, eoque modo fiat.* An excidit *eo*, et legendum, *eaque eo modo?*

Peregrina fiat. Apud Ulpianum in L. 18. D. de stat. hom. rescriptum est Hadriani de muliere ultimo supplicio damnata.

Complures. Non unus et alter, sed multi Jureconsulti, qui consentiunt et hac de re conveniunt.

Ex justis nuptiis conceperit. Modo conjungebatur cum persona ejus *ex quo* conceperit. Adde Ulpianum ll., ubi idem adfert exemplum iisdem fere verbis.

Peregrinum ex ea nasci. Ulpianus ll. *liberam — liberum parere.* An *liberum* significat *peregrinum?* Nam opponitur ll. *ex justis nuptiis — civem parit.* At quomodo nascitur peregrinus ex matre tum, quum edebat partum, adhuc cive Romana, quippe nondum supplicio adfecta? certe civem non nasci verba legis laud. satis declarant.

Item. Hoc est, alterum exemplum. §. 91.

Praegnas. Est in Dig. perpetua haec lectio ex MS. Flor., non *praegnans.* Vid. L. 5. §. 1. D. de stat. hom. Gajus declinasse videtur: *praegnas*, *praegnantis*, *praegnatem.* Vid. §. 94.

Invito et denunciante. Opponitur *volenti* in §. 84. *Denunciare* est nuncium mittere, qui domini nomine vetet, mulieremque jubeat abstinere a servo; barbare *protestare.*

Trina denunciatione opus esse vult Cujacius ad Ulpian. Fr. XI, 11. at non probat. Neque conficitur ex L. 27. D. depositi, qui locus notabilis est, tum quod sublato a Justiniano SCto Claudiano integrum eum reliquit Tribonianus, tum quod exemplum

ibi allatum docet, fuisse, qui filias ipsi suas in contubernium darent servis; idque vi patriae potestatis licuisse, ostendit Paulus R. S. II. 21. 10. *Filiafamilias*, inquit, *si*, *jubente patre*, *invito domino*, *servi alieni contubernium secuta sit*, *ancilla efficitur*, *quia parentes deteriorem filiorum conditionem facere possunt.*

Distinguunt et existimant. Existimant et superius *putant* eandem potestatem significandi habent, quamquam Gajus universe *putare* magis usurpat in excitandis sententiis quorumdam, a quibus dissentit.

Siquidem ex justis nuptiis conceperit. Quod denuo affertur exemplum rei turpissimae, declarat hoc foedam morum pravitatem. Creditur mulier nupta, postquam conceperit ex marito, rem habere posse cum servo et ita turpitudini se dedere, ut denunciante frustra servi istius domino incidat in poenam SCti Claudiani. Pertinet huc Juvenalis Satir. VI, 279.

Si vero vulgo conceperit. Hoc est, si gravida prius est facta ex alio quocunque homine, quam servo se dederit; nam si ex ipso servo concepit nulla est dubitatio, quin pariat servum, quem cum ipsa matre adquirat dominus ex SCto.

§. 92. *Item.* Novum denuo exemplum.

Si vulgo conceperit, — *civem Romanum parit.* Nam spectantur in hoc infanti vulgo concepto ipsi natales. Quodsi mater ante partum civis Romana facta est, fieri non aliter potest, quin etiam filius sit civis Romanus sui juris, patrem spurius non habet.

Leges moresque peregrinorum. Non jure con-

nubii sed jure gentium honestissimum potest esse hujusmodi matrimonium, sed jure civili injustum; nec Senatus hic succurrit, ut in §. 86. Argumento denuo hic locus, quanta sit habita ratio peregrinorum et juris gentium. Add. III, 120. IV, 37.

Ex SCto, quod auctore Divo Hadriano factum. Est idem ac laudatum in §. 77.

Nisi patri ejus civitas quaesita. Sive interea petenti concessa sive bene merenti oblata, vid. §. 55. Filius jam ipso jure cum ipso ad civitatem pervenit.

Non aliter in potestate fiunt, quam si Imperator §. 93.
redegerit. Nec poterat hoc ipso jure concedi, ne beneficium civitatis donatae referretur ad tempus praeteritum et jura adquisita corrumperet.

Aestimaverit, hoc filiis expedire. Aestimaverit, hoc est, re diligenter explorata arbitratus fuerit. Pertinet huc quod in Edicto quodam significasse dicitur Hadrianus supra in §. 55. Add. III. 20.

Expedire. Expedit, ut Graecum λυσιτελεῖ, praesertim in rei familiaris amplificandae cura usurpatur. Quemadmodum redactio in patriam potestatem expedire potuerit filiis, ostendit Plinii locus in Paneg. c. 37; nimirum sanxerat Nerva, ut in paternis bonis filius, qui cum patre in civitatem venisset, necessitate vicesimae solveretur, si modo reductus [malim ob Gaji locum *redactus*] esset in patris potestatem.

Diligentius atque exactius causam cognoscit de impuberibus absentibusque. Gravitas ipsa verborum declarat stylum Senatusconsulti.

Causa. Est argumentum ipsarum precum ad Caesarem de civitate et de patria potestate.

De. Significat hoc loco: ubi aguntur commoda impuberum et absentium. *Impuberum.* Quia vix intelligunt, cur consentiant. Explorabit igitur Caesar rem patris familiarem, qualis sit, et an liberis venerit pecunia a rationibus patris sejuncta. *Absentium.* Ne, dum negotiandi causa peregrinantur, status ipsorum diminuatur et aliquid detrimenti capiat.

Et haec ita Edicto. Ita: videtur igitur locus superior ex ipso SCto (nam sic Edictum intelligendum) esse descriptus. Add. §. 27.

§. 94 *Romanus sit.* Videtur excidisse *civis.*

Simul. Hoc est in eodem libello sive precibus ad Caesarem oblatis, sive ipse petit sive per Magistratum majorem gratia apud Caesarem florentem, qualis erat Plinius apud Trajanum. Exemplum illustre in Epist. X, 6. *Rogo ut propinquis ejus* [medici, qui Plinium curaverat] *des civitatem: Chrysippo, uxori — liberis — ita ut sint in patris potestate atque iis in libertos servetur jus patronorum.*

Atque hac etiam in causa diligens causae cognitio instituatur necesse est ob liberorum commoda ne temere petentis precibus indulgeatur, quod liberis ipsis minime expediat.

§. 95. *Alia causa est — qui Latini sunt.* Latini igitur Juniani privilegio utuntur, quod peregrinis in §. 93. negatur; ipso igitur jure liberi subjiciuntur sine causae cognitione aliqua in patriam potestatem.

Quod jus quibusdam peregrinis. Quibusdam peregrinis civitate donatis idem ac Latinis ipsis singularis hic favor concessus videtur, ut simul cum civitate etiam patria potestas adquireretur. Quales

autem peregrini hic intelligendi sint, non satis constat; nam qui in §. 96. significantur, hi ita videntur commemorari, ut ad illos non pertineat beneficium *quibusdam peregrinis* datum.

Minus Latium est. Sic ex sententia Niebuhri; at refutat hunc Cl. Madvig. Opusc. p. 278. Habet proposita a Niebuhro lectio *cum quicunque* quod vel ob stylum displiceat. §. 96.

Justum sibi filium esse, h. e., quem habiturus sit in patria potestate, arrogatione efficiente agnationem civilem. §. 99.

An id fieri patiatur. Hoc est, an fiat auctor perficiendi actus, quo capitis diminutionem subit.

Et populus rogatur, an id fieri jubeat. Haec verba in l. 2. D. de adopt. omissa sunt. Ergone etiam Gaji et Ulpiani aetate antiqua reipublicae forma in curiatis illis comitiis arrogationis gratia mansit? Nimirum curiata ista comitia hujusmodi actuum celebrandorum semper dicis causa habita sunt, et quamvis ipsius Diocletiani tempore nondum prorsus in desuetudinem abiisse videantur, ut conficitur ex l. 2. C. de adopt., tamen ipsa libera republica convocatus populus tam rarus conveniebat, ut omnis fere solennis actus per triginta lictores, populi personam referentes perficeretur; vid. Cicero Oratt. de Legg. Agrar. II, 12. Quare Galba Caesar, ut auctor est Tacitus Hist. I, 15., pro auctoritate sua inconsulto populo non dubitavit Pisonem adrogare.

Populus — an jubeat. De voce *jubere* vid. §. 5. Etiam in formula arrogationis, quae est apud Gellium N. A. V, 19.: *Velitis jubeatis Quirites.*

Denique, quod Romae tam solenni modo publice celebrabatur, hoc Athenis plerumque solo testamento perficiebatur.

Gradum — qualis est filius — nepos. Filius igitur et nepos hic sumuntur pro ipsis gradibus.

§. 100. *Adoptio — per populum — nusquam nisi Romae fit.* Idque propter comitia curiata, quae non nisi Romae haberi potuerunt. Cf. Liv. Hist. VI, 32. Crediderim cives in provinciis primos precibus adiisse Caesarem, et sic magis magisque etiam in urbe invaluisse formam arrogandi per rescriptum, justi et difficilioris modi in comitiis gratiam faciens.

In provinciis apud Praesides earum. Additur *earum*, quia vocabulum *Praesides* semper conjungitur cum adjecta voce *Provinciarum;* conf. §. 6. 29. 53. 134.

§. 101. *Item.* Alterum exemplum.

Nam id magis placuit. Itaque quaesitum fuit, an mulieres sui juris in comitiis, a quibus feminae abesse debent, arrogarentur.

Etiam feminae solent adoptari. Si adoptio h. l. accipienda est de his, quae alieni juris sunt, Gajus eodem fere loco bis idem docet; nam in §. 99. diserte enumerantur in personis eorum, quos adoptamus, *filia — neptis — proneptis.* An res sic intelligenda: ne ob comitiorum impedimentum commodis arrogationis carerent, in foro convaluisse videtur, ut haud secus ac feminae alieni juris (§. 99.) adoptio, etiam feminae sui juris arrogatio celebraretur apud Praetorem; nam status mutatio in feminis multum abfuit, ut eandem atque in viris

efficacitatem haberet. Excipientibus deinde Caesarum rescriptis antiquum ritum, etiam feminarum arrogatio non amplius per Praetorem, sed per rescriptum explicari coepit, vid. l. 8. Cod. de adopt. et L. 21. D. eod., quae ad novum jus interpretatione adcommodata est; nam qui putant, doceri h. l. feminarum arrogationem vetitam esse, hi, ut nobis videtur, non assequuntur verborum sensum. Confutat etiam illos exemplum *emancipatae*, ut ipse Plinius illam vocat, a patre et mox a patruo adoptatae atque adeo arrogatae mulieris, Epp. XIII, 18, 4.

Vel in provinciis. Et fluxit fortasse haec feminarum adoptio ex jure gentium. Athenis certe jure adoptari potuerunt testamento mulieres; nanciscebantur jura ἐπικλήρων; cf. Isaeus de hereditate Hagniae, p. 142. §. 8. et p. 151. §. 41. ed. Schömanni.

Apud proconsulem legatumve. Ergone in iis tantum provinciis, quae populi, non in iis, quae Caesaris erant, et a Praeside gubernabantur? Promiscue videntur laudari Proconsul et Praeses. Vid. §. 105.

Item impuberem apud populum adoptari aliquando §.102.
prohibitum est, aliquando permissum est. Tertium exemplum impeditae arrogationis in comitiis. Ut de feminarum, sic etiam de impuberum arrogatione ante constitutionem Antonini Pii quaesitum fuisse videtur.

Prohibitum — permissum. Nempe petitione, ut videtur, singularem et gravissimam explicante causam consulibus aut Pontificibus oblata, ut legum et juris recepti (quo pertinet Ulpiani Fr. VIII, 5.)

gratia fieret. Ulpianus etiam in L. 17. D. h. significat causas, cur aut prohibenda aut permittenda sit.

Nunc ex epistola. Significat Gajus tempus praesens, cui opponitur *aliquando*, quod referendum ad tempus praeteritum, ut II, 103, 227.

Epistola. Mandatum scripto consignatum, quo auctoritas data admittendi in comitia pupillum arrogandum.

Optimi Antonini. Cujus denuo prudentia et humanitas hic conspicua est.

Pontificibus. Pontificum collegio, quorum auctoritate omnis arrogationis actus in comitiis celebrari debebat; nam agebatur de sacrorum translatione in alienam familiam, praecipuaque adoptionis causa in ipsa sacrorum conservatione posita erat. Conf. Disp. Inaug. Jani De Bas.: de vi religionis in Jus Rom. Civile, p. 55. L. B. 1831.

Si — videbitur. *Si* cum Indicativo significat h. l. *quando*, add. §. 117.

Justa causa. Hoc est, honesta, utilis, commoda; qualis justa causa etiam in arrogatione puberum postulabatur. Vid. L. 15. §. 3. D. de adopt. et h. l. supra §. 18.

Cum quibusdam conditionibus. *Cum* h. l. magnam habet vim, significat *accedentibus — conditionibus.* Sic infra §. 112. *cum certis verbis*, et IV, 141. *cum poena agitur*, et in II, 153. *cum libertate* heres institutus.

Quibusdam, h. e., certis, definitis. Sic §. 112. *quoddam genus sacrificii.*

Conditiones, h. l., cautiones, quales potuerunt usu venire in arrogatione puberum; quamquam etiam haec flagitabat causae cognitionem.

Permissum est. Antea igitur, quum de justae causae cognitione et cautionibus nihil praeceptum erat, saepius prohibebatur; nunc semper permissum est.

Cujuscunque aetatis. Tam impuberis, quam puberis. De efficacitate utriusque adoptionis vid. II, 138.

Quales sunt spadones. Hi exempli causa adferuntur, nec castrati ab illis excluduntur. Secus est in Institt. h. t. §. 9. §.103.

Nullo modo. Neque apud populum, neque apud Praetorem, neque apud Praesidem Provinciae. Primus veteri huic juri, etiam in foro Attico vigenti (vid. Isaeus de hered. Apoll. p. 97. ibique laudatus locus e Symbolis Platneri de Jure Att. p. 112.), obrogavit Diocletianus in L. 3. C. de adopt. §.104.

Item. Novum exemplum, in quo idem commune utriusque adoptionis. §.105.

Per populum, sive apud Praetorem vel. — *Sive* h. l. disjunctive sumitur.

Sed et illa quaestio. Illa eximie est gravior et difficilior quaestio, quae etiam aetate Gaji adhuc agitata fuisse videtur, ut nondum usurpari posset illud *placet*, quo in Institt. h. t. §. 4. vetus controversia significatur. Ulpianus vero in L. 15 §. 3. D. de adopt. non amplius dubitare videtur; quin Modestinus in L. 10. eod. ipsam plenam pubertatem requirit, nec de controversia Jctorum aliquam §.106.

injicit mentionem. Imitatio igitur naturae non primaria fuit causa. Apud Suetonium in Vit. Tiberii, c. 2. Clodius ob expellendum urbe Ciceronem plebejo homini eidemque natu minori in adoptionem se dedit, approbante, ut tum tempora erant, Pontificum collegio.

§.107. *Is, qui liberos in potestate habet.* Eleganter Papinianus in L. 11. §. 2. D. de Bon. Poss. sec. Tabb. *dando se arrogandum cum capite fortunas quoque suas in familiam et domum alienam transfert.*

Tamquam nepotes. An excidit h. l. exemplum ex historia Caesarum petitum, quod affertur in Institt. h. l. §. 11.?

A jure Attico aliena hujusmodi adoptio. Arrogabantur tantum coelibes et orbi, solvebaturque adoptio, quam primum adoptatus filium genuisset, quem in adoptantis familia relinqueret. Cf. Demosth. in Leoch. p. 1080.

§.109. *In manum feminae tantum conveniunt.* Nimirum *manus* est potestas mariti, in quam traditur uxor tanquam res aliqua mancipi adhibito ritu confarreationis aut coëmtionis, quo neglecto successit usucapio, haud secus atque in adjectione dominii rerum mancipi mancipatione non adhibita, ne status mulieris nuptae in incerto esset. Manus et potestas nunquam confunduntur nec promiscue usurpantur. Vid. §. 49. Hinc illud *in potestate — manu mancipium* in Fr. Vat. §. 300. Latius patet vis vocis *manus* apud Livium, Hist. XXXIV, 1. loco illustri: *Majores nostri voluerunt feminas — in manu esse parentum, fratrum,*

virorum, ubi *manus* etiam potestatem et tutelam agnatorum continet.

Olim. Gajus significat *usum;* nam formae solennes, §.110.
coëmtio et confarreatio etiam aetate Gaji nondum obliteratae erant; unde utriusque mentionem facit tempore praesente, usûs vero tempore praeterito. Quare etiam hunc manus adquirendae modum obsoletum primo loco attingit, quamquam *usus*, quippe supplementum, si dicere licet, neglectae formae, coëmtione jam recepta cogitari non potest.

Quae anno continuo nupta perseverabat. Si viro §.111.
nupsisset sine confarreationis aut coëmtionis ritu inque ejus domum deducta annum continuum nulla absentia interruptum in conditione matrimonii perseverasset atque adeo hoc ipso facto significasset velle in manum ejus convenire, cujus fidem jam perspectam haberet.

Nam velut annua possessione usucapiebatur. Velut, hoc est, ad exemplum et effigiem rei mancipi mobilis nude traditae; re autem vera minime possidetur. Vid. II, 90.

Usucapiebatur. Hoc igitur modo, praeterlapso anno id efficiebatur, quod ritu solenni coëmtionis statim perficiebatur, nimirum conveniebat nupta nunc in manum, cujus vis in his duabus rebus potissimum cernebatur, quod in familiam viri sive sui juris sive alieni transibat, et in ea filiae locum obtinebat.

In familiam viri transibat. Eadem fere Gellius N. A. XVIII, 6. *matremfamilias — eam solam, quae in mariti manu mancipioque aut in ejus, in cujus*

maritus manu mancipioque esset, quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti et in sui heredis locum venisset. Commutabatur igitur ejus status, §. 162. III, 83., diminuebatur capite, solvebantur jura agnaticia, quae cum sua familia contracta habuerat, III, 21., desinebat jure civili debere, quae ex contractu praestare obligata erat, IV, 38.

Filiae locum obtinebat. Sive, ut est in II, 139., *filiae loco esse incipiebat et quasi sua esse;* add. III, 114. *filiae jus nanciscitur* §. 115. *Filiae*, h. e. filiaefamilias, *loco*; quamquam distinguuntur III, 114. *filiafamilias* et *quae in manu est.* Poterat igitur hujus, ut liberorum in potestate, furtum fieri, III. 199., et injuria uxori illata a marito vindicabatur ut sua. In delictis ab uxore commissis maritus judicio propinquorum domestico praeërat. Plin. H. N. XIV, 14. Gell. N. A. II, 23. Vid. praeterea Livius XXXIX, 18. Rumpebat viri testamentum antea factum quasi agnatione sui heredis, II, 139., quidquid adquisivisset, viro adquirebat, II, 87. 90. III, 83. eique tradebat universitatem omnis sui, si quod habebat, patrimonii, Cic. Top. IV, 23. Fr. Vat. §. 269. Erat ei in numero suorum heredum, III, 82. quare tutores legitimi agnatae, ut Flaccus sororis suae Valeriae apud Ciceronem in Orat., non facile auctores erant contrahendis nuptiis manus effectricibus omnemque ipsis spem successionis adimentibus. Sed vel sic tamen non soluta fuisse videtur patris naturalis potestas, nam legimus apud Papinianum, Mos. et Rom. Collat. IV, 7. *occidendi*

facultatem lex tribuit eam filiam, quae — eo auctore in manum convenit.

Si qua nollet eo modo — convenire. Ipsa mutati status auctor esse debebat, invita igitur non poterat retineri, quin eo potissimum, ut videtur, consilio omnem formam solennem averterat, ut suo arbitrio relinqueretur, utrum vellet usucapta in manum convenire, an nupta in sua perseverare potestate. Quid? si a patre in matrimonium hocce collocata interea repetebatur, an poterat negare sequi? Sane non poterat, soluta nondum ejus potestate. Quid? si jam emancipata in tutela legitima agnatorum erat? nempe in contrahendis nuptiis horum indigebat omnium auctoritate, si quidem agebatur res ejus familiaris, quae in tutela legitima continebatur et de qua nihil poterat usucapi, vid. Cic. Epp. ad Att. I, 6., nec diminui, nisi omnibus tutoribus auctoribus, cf. Cic. in Orat. l. l., quo loco miror plures laudari tutores praeter Flaccum, ad quem tamen solum venit hereditas sororis, quippe non in manum viri datae neque coëmtione neque usu. Tutoribus igitur invitis non potuit remanere et pati se usucapi, quo facto tutela sive res ejus familiaris tutorum agnatorum curae commissa diminueretur et ad maritum transferretur, necesse esset.

Quotannis trinoctio abesset et ut est apud Macrobium, Saturnal. I, 3. *usurpatum iret.*

Trinoctium. Quod tempus quam diligentissime esse computandum, et ne ultimae quidem noctis ultimam partem horarum impune deficere posse, ne usucapiatur, quae usurpatum ivisse credat,

acuto responso significavit Q. M. Scaevola apud Macrobium l. l. et Gellium N. A. III, 2.

Usum — interrumperet. Ipsa igitur, ut sui domina, se vindicat in libertatem. Antiquioribus JCtis frequentatum *usurpare*, quo utitur Q. M. Scaevola l. l. De usurpationibus jam librum scripserat Appius Claudius L. 2, §. 36. D. de V. S. Titulus etiam Digestorum inscribitur *de usurpationibus*, sed in ipso titulo nusquam verbum ipsum adhibetur.

Sed hoc totum jus partim legibus sublatum est, partim desuetudine obliteratum est. Totum jus est XII Tabb. quatenus de manu per usum cavit.

Sublatum legibus. Alibi IV, 30. construit *tollere* cum Acc. *per legem.* An *legibus* eximie intelligitur lex Julia Papia Poppea?

Desuetudine obliteratum. Alibi *in desuetudinem abiisse* III, 17. Quid igitur significatur? mulieres non amplius annum usurpasse? aut semper usurpasse? aut, continuam anni commorationem in domo mariti non amplius id effecisse, ut locum filiae obtineret?

§.112. *Per quoddam genus sacrificii.* Göschenus supplet: *quod adoreo farre fit, id est.* Antiquissima fuit haec forma, quippe cum religione conjuncta et a solis patriciis, quum auspicia haberent, adhibita, conf. insignis locus Dion. Halic. II, 25., convenit juri attico: γαμηλίαν ὑπὲρ γυναικὸς εἰςφέρειν, conf. Plattner, ll. p. 153. et Schömann. in notis ad Isaeum p. 263.

Unde etiam confarreatio dicitur. Hinc *nuptiae confarreatae* et *parentes confarreati* et verbum *confarreare* apud Tacit. IV, 16.

Cic. in Oratt. l. l., ubi usus et coëmtionis mentionem facit, omittit hunc modum, qui sua jam aetate, ut videtur, non nisi sacrorum causa adhibebatur, nisi dicat aliquis, maritum non fuisse e gente patricia atque adeo de confarreatione hic cogitari non potuisse, ac si Cicero in summa orationis copia hoc reticuisset et non multo magis commemorasset, ut novam sententiae suae auctoritatem conciliaret. Confeceris ex hac composita voce et verbis Gaji ac Dion. Halicar. II, 25. ab utrisque panem sive libum farreum fuisse oblatum et a viro cum muliere communicatum tanquam imaginem et symbolum individuae vitae consuetudinis et omnium rerum humanarum ac divinarum communicationis; φαῤῥακία, inquit Dion. Hal. ll. ἐπὶ τῆς κοινωνίας τοῦ φαῤῥός. Mirum autem in diffarreatione sive in dissolutione harum solennium nuptiarum etiam farreum libum in sacrificio fuisse adhibitum, vid. Fest. in voce.

Complura praeterea. Gajus et Ulp. Fr. IX., qui fere eadem habet, vix amplius accuratam habere videntur omnium rituum et sacrorum hic observandorum notitiam. De aqua et igne, quo spectat L. 66. §. 1. de don. int. vir. et ux., de frugibus, de ove, de hostia, (de quibus Servius in not. ad Tacit. IV, 16.) nihil monent.

Cum certis et solennibus verbis. De vi praepositionis *cum* vid. §. 103. Quid differant verba *certa* et *solennia*, docetur IV. §. 83. 97. Non omnia verba certa sunt etiam solennia, sive ejusmodi, a quorum conceptione plane non licet recedere.

Decem. Quare *decem?* Nihil additur neque de

civitate, neque de pubertate, ut solet in laudatione testium.

Aguntur et fiunt. Agi usurpatur de majoris alicujus rei perfectione solenniori, veluti in §. 119. 132. II, §. 102. 105. Ulpian. XX, 9.

Quod jus. Gajus confarreationem, ut supra usum, *jus* vocat, h. e., justum lege et more sancitum ritum justas contrahendi nuptias. Suspicatur Hassius, de jur. dotium, p. 75., Gajum h. l. significare voluisse hasce nuptias *sacrorum* causa in usu fuisse solis Pontificibus, quae ejus suspicio recte convenit cum conjectura Klenzii, de lectione loci in §. 136.

Nam Flamines majores i. e. Diales, Martiales, Quirinales, sicut reges sacrorum, nisi sint confarreatis nuptiis geniti inaugurari non videmus. Ad hunc fere modum locus restituitur in notis. Cf. porro Tacitus, Annal. IV, 16. Videtur ritus iste sacer, quamquam moribus introductus et ab Etruscis cum omni sacrorum interpretatione repetendus, (vid. auctores apud Cl. Micali, Italia ante Romanorum dominationem II, 22.) a Decemviris inprimis commendatus esse Patriciorum ordini, quo facilius Plebei repellerentur a nuptiis, quae istiusmodi requirerent ritus sacros, quales a diversi ordinis hominibus non celebrari possent. Conversis moribus Pontifices retinuere antiquitatis et religionis reverentia. Fuit autem tam sancta hujus matrimonii vis, ut nec divortio solvi, nec in morte uxoris maritus munus Flaminis diutius obtinere posset. Gell. N. A. X, 15. et Plutarch. Quaestio L. Quaestt. Rom. Hasse de jur. dot. l. l. §. 23. not. 109.

Per mancipationem, quae fit — item libripende una cum muliere, eoque. Quod si bene se habet audacior Huschkii conjectura, Gajus in describendo ritu tum temporis fere obliterato multus fuit, ut numquam alias, cogitavitque hic in eadem formula causas diversas, nempe coëmtionem filiaefamilias patre auctore, et emancipatae tutoribus auctoribus. Maritum vero coëmentem eum tantum sibi informavit, qui parente adhuc uteretur inque ejus potestate esset. §.113.

Item libripende et quidem ejusdem conditionis, ut est in §. 119., id est, pubere cive Romano, quamquam dispensatores *libripendes* dicuntur. Qua consuetudine in his emtionibus, quae mancipii sunt, etiam nunc libra interponitur. Plin. H. N. XXXIII, 3. *Dispensatores* autem fuere servi.

Imaginariam venditionem. Omnis mancipatio etiam est imaginaria venditio, quia unus nummus est imago totius pretii, §. 119., sed imaginaria venditio per se est quasi simulata venditio, ubi aliud cogitatur, quam agi videtur. Sic in L. 55. D. de contrah. emt.

Verba *muliere eoque* nolim sejungere, ne verbum *convenit* careat, quo referatur. Crediderim *auctor* et *auctores* non quadrare in personam mulieris et viri, sed significare semper ipsos, qui auctoritatem dent negotio celebrando ab iis, qui consensu et auctoritate indigent.

Habet profecto hoc: *una cum muliere eoque*, quod displiceat, ac si uterque, cum essent personae principales, haud secus ac testes et libripens adhi-

berentur. Sed non licet argutari in auctore interdum minus diligente. Res autem satis perspicua: a muliere et eo, in cujus manum convenit, adhibentur testes. Quodsi aut alteruter aut uterque in potestate sunt, aut mulier in tutela est, parentes tutoresve auctores adesse debere non opus erit, ut diserte doceatur.

Ut mancipatione manus constituebatur, sic remancipatione solvebatur. Gaji autem aetate vetustum hunc coëmtionis morem, qui etiam in Graecia aliquando viguisse videtur, (Arist. Polit. II, 6. 8. cet.) et in jure Mosaïco. (Michaëlis §. 85.) et de aliorum populorum moribus (Heinecc. ad l. P. P. II, c. 14.) vix amplius fuisse observatum, satis arguit historia illorum temporum et gliscens mulierum potentia etiam in rei publicae procuratione conspicua.

§.114. *Cum marito suo facit coëmtionem.* Verba haecce *cum marito*, cui opponitur *extraneus*, indicare videntur, fuisse nuptias et accessisse coëmtionem; coëmtionem igitur non effecisse nuptias, sed manum mariti in nuptam.

Matrimonium aliquando sumitur pro ipsa manu, veluti in Fragm. Vat. §. 298. In L. 46. D. fam. ercisc. pro ipsa uxore.

Apud eum filiae loco sit. Et si ipse in potestate est, neptis loco apud socerum.

Velut tutelae evitandae causa. Exempli causa nimirum mentio fit tutelae legitimae: nam fuerunt et aliae causae, veluti sacrorum interimendorum, quo pertinet illustris locus Ciceronis in Orat. pro Muraena,

c. 12., et testamenti faciendi, §. 115a.

Fiduciae causa, i. e., ut fiduciae pacto interposito nanciscatur jura, quae optat, eligendi tutoris aut interimendorum sacrorum aut faciendi testamenti.

— si — velit quos habet tutores reponere. Hoc §.115.
est, dimittere et se ab illis liberare et alium in tutoris dimissi locum ponere, sic Cicero Epp. VII, 18. *reponere litteras*, et Gajus L. 10. D. quod met. c. *se reponere* eodem fere sensu adhibet.

Tutores — alium. Itaque pro pluribus lege datis unum eumque extraneum.

Illis auctoribus, cf. §. 195., sine quorum auctoritate nihil diminui potest de tutela. Neque inviti dabunt lubenter se liberantes a tutelae onere.

Deinde. Brevissimum sic notat temporis intervallum.

Coëmtionator. Novum vocabulum Latinum in lexicis non obvium, sed restituendum Ulpiano XI, 5.

Remancipata. Explicatur vox a Gallo Ælio apud Festum, voc., vid. Heimbachius, in fragm. Galli, p. 26. Est autem mancipata ab eo, cui per mancipationem in manum convenerit. *Re* in compositione significat duplicationem: secunda vice mancipatur. Alia est vis vocis in §. 172., ubi mancipatori iterum mancipatur sive restituitur.

Cui ipsa velit. Nimirum in ipsa coëmtione interposito pacto fiduciae indicaverat, cui vellet denuo mancipari, atque hic profecto consenserat ac mulieri promiserat se ipsam sibi mancipio traditam esse manumissurum et oneri tutelae a se suscipiendae esse subjecturum, add. §. 172.

Vindicta manumissa. Mulier jam altera hac mancipatione convenit in manum ejus ipsius, quem sibi vult esse tutorem, atque hic, ob interpositum cum coëmtionatore fiduciae pactum, statim mulierem manumittit, quo illa tandem voti compos reddatur. *Vindicta.* Mittit igitur mulierem e potestate et manu sua coram Praetore, tamquam dominus ancillam et mancipator filiumfamilias, §. 132. At sui juris denuo facta non potest esse sine tutore. Itaque accipit ob vim legis ipsum manumissorem tutorem, ut impubes emancipatus patrem. Atque in hac fiduciarii tutoris tutela posita et per capitis diminutionem, quam passa est, majore in faciendo testamento negotiisque contrahendis jure utitur, quam ipsam facultatem hic unice spectavisse videtur.

Tutor fiduciarius. Qui fiducia se obstrinxit, se mancipio sibi datam manumissurum esse ejusque tutorem futurum, ut heres fiduciarius, add. §. 166. 195.

Sicut inferius apparebit. Mox §. 118. fin.: *sicut evidentius apparebit. Evidentius* rectius convenisset in hunc locum.

§. 115a. *Olim.* Etiam hic significat tempus non diu praeteritum, nam Hadrianus vetus jus immutavit, conf. §. 22.

Non aliter feminae. Opponuntur masculini sexus hominibus, qui non opus habuere hujusmodi capitis diminutione. Rem explicat Cic. Top. c. 4.

Exceptis quibusdam personis. Significat Gajus certas personas, quas ab oculos habet, veluti in §. 194. II., 112. et Vestales, conf. Gellius N. A. I, 12.

Hanc necessitatem — remisit. Sublata tutela agnatorum (§. 157), cessavit causa. Potuerunt ab initio eligere, quem vellent, neque amplius capitis diminutio postulata fuit.

Ex auctoritate Hadriani. Sctum ad ejus orationem factum, de efficacitate testamenti mulieris ejus, quae sine capitis diminutione, per coëmtionem facta, judicium suum postremum solenniter declaraverit.

Remisit . . . . femina. Conjicit Heffterus: *censebantur enim perinde feminae ac si infantes essent.* Ergone Gajus hinc jam argumentum cepit pro sententia sua in §. 190? at haud scio, an nimis subtilis sit viri Cl. conjectura.

Si qua tamen fiduciae causa. Hoc est, si extraneo, sive ei, quicum coëmtionem fecit alterius rei quam matrimonii causa, mox nubit (II. 139.), solo consensu faciente hasce nuptias, habebitur hoc matrimonium contractum per coëmtionem, nam, cum esset jam in manu istius viri, nuptiae accesserunt et effecerunt, ut tamquam per traditionem brevi manu, si dicere licet, filiae locum obtineret apud maritum, qui jam antea fuisset coëmtionator.

Uxor. Atque haec etiam fiebat materfamilias. Gellius ll. XVIII, 6.

Placuit. Quaesitum igitur fuit, an sic causam suam et conditionem potuerit mutare et vim coëmtionis accommodare ad aliam causam, quam cujus rei gratia facta esset.

Locum filiae nancisci. Hoc malimus, quam *jus filiae*, ob. §. 111. et §. 136.

Superest. Nam egit jam de potestate et de manu. §.116.

In mancipio sint. Hoc est, possunt esse objectum ritus mancipationis et alii ita tradi, ut apud eum sint in conditione mancipii.

§.118. *Eodem modo possunt.* Conff. acutissimae VV. DD. conjecturae. Sensus autem verborum esse videtur hic: quae in manu est, sive fiduciae, sive matrimonii causa, potest a coëmtionatore suo aut marito haud secus mancipari ac pater mancipat filiam. Exempla apud Suetonium in Vit. Tiberii, c. 4., Plutarchum in Vit. Caton. p. 771., siquidem conjicere licet, nuptias ibi laudatas per coëmtionem esse contractas, et Dion. Cass. Hist. 48, 44.

E suo jure — dimittere. Jus est h. l. potestas et manus, quam dimittentes habent, pater nuptiis, coëmtionator contractu coëmtionis; hi igitur utuntur plerumque hac mancipationis forma, ut solvatur potestas et sui jam evadant mancipati. Vid. §. 132. 139. 191.

§.119. *Rem tenens. Res* h. l. est id ipsum quod mancipio datur, persona libera aut servilis, animal aut praedium. Vid. §. 121. fin.

Mihi emtus — aere aeneaque libra. Haec formulae pars non pronunciatur in jure cessione II, 24., quod bene tenendum.

Aere aeneaque libra. Varro, de ling. lat. IX., §.83.

§.120. *Quo in numero habentur boves.* Add. Fr. Vat. §. 259.

Praedia — Italica. Ulpian. Fr. XIX. *praedia in Italico solo.* Opponuntur in Fr. Vat. l. l. *praedia stipendiaria* et *provincialia.*

§.121. *Praedia absentia. Absens* h. l. dicitur de re im-

mobili, quae non potest adferri, sed ad quam eundum est, cf. IV, 17. Omnis hic locus summa sagacitate est restitutus. Vidd. notae.

Olim aereis tantum nummis utebantur. Cf. Varro, §.122
ll. IV, p. 50. Liv. IV, 60., quos laudat Niebuhrius, ll. I, 477.

Nec ullus aureus vel argenteus nummus. Notabilis est hic locus, et in controversiis de usuris lege XII Tabb. non negligendus. Declarat autem paupertatem civitatis Romanae ejusque mores incultos, ineunte etiam quarto post U. C. seculo. Porro Dion. Halic. X, 644.

Sicut ex lege XII Tabb. Significat Gajus maxime eos in XII locos, ubi agitur de mulcta pecuniaria. Add. IV, 13. Gell. N. A. XX, 1.

Nummorum vis ac potestas. Verba *vis ac potestas* eleganter a Gajo usurpata de nummis, satis declarant argutias eorum, qui in definitione tutelae, in L. 1. D. de tutelis, verba *vis ac potestas* ad vivum resecarunt.

Quod de vocibus *asses* et *pondus* (a verbo *pendere*) et *dipondius* animadvertitur, hoc etiam usu venit in verbo *adpendere*, quod retentum est, cum propriam vim ac potestatem jam dudum amisisset, unde *adpendere* interdum valet: *solvere.* Idem dicere licet de *compensare* et *compensatio.*

Et ad. Huschkius: *et adhuc appellantur.* Quod profecto facilius intellectu, quam *ad onera adhibet.* Mirum autem, Gajum hoc addidisse, nam vocabulum *dispensator*, ut ipsum verbum *dispensare*, frequentissimi semper usus mansit. Plin. H. N. XXXIII, 3.

vid. III, 160. *dispensatores*, inquit, *libripendes dicuntur*. An inde proficere possumus in restitutione hujus loci, docuitque etiam Gajus dispensatores adhuc appellari libripendes? Denique an *appendere* et *dispensare* tam arcte conjuncta sunt, quam Gajus hic videtur velle probare?

§.123. Docetur differentia coëmtionis et mancipationis, conff. interpretum conjecturae in notis.

Servilem conditionem. Pertinet ad mulierem, quae per coëmtionem venit in manum. Haec non incidit in servilem conditionem, potest igitur e coëmtionatoris testamento capere, etsi non jubeatur esse libera.

A parentibus vero — mancipatae. Harum igitur conditio, quippe servilis, multo inferior est.

Sicuti juris est in persona servorum. Significat Gajus ea tempora, cum heredis servi institutio nondum tacite continebat manumissionem ipsam. Add. Plin. Epp. IV, 10.

Iisdem verbis mancipio accipiantur, quibus servi. In verborum igitur diversa formula spectata fuit vis differentiae *manus* et *mancipii*. In mancipatione servorum et filiorumfamilias pronuntiabantur verba in §. 119. a Gajo commemorata.

Quod non similiter fit in coëmtione. Nimirum in hac non ejusmodi verba, quae servilis conditionis argumentum sunt, usurpantur, neque usurpari possunt, quia mulier ipsa facit coëmtionem seque tradit in manum; filius vero et servus etiam inviti mancipio dantur. Quaerere autem licet, an mulier, quae, postquam coëmtione in manum venit, fidu-

ciae causa vindicta manumitti debet (§. 114), ut sui juris evadat, dici non possit in servilem conditionem fuisse deducta.

Et h. l. stylus scribendi ostendit doctorem prima elementa artis tradentem. Add. §. 142. §. 125—127.

Cui aqua et igni §. 161. Poena antiquissima tum recte usurpata, cum urbis terminis imperium finiebatur. Remansit postea, damnatique ab urbe tantum recedere coacti, ut Oppianicus in Orat. Ciceronis pro Cluentio, c. 63.; amittebant tamen omnia civitatis jura, etsi non in alienam civitatem se contulissent. Augustus prudenti consilio istiusmodi hominibus certum designavit locum, in quem deportarentur, Dio Cass. 15, 20. 46, 27. unde deinde factum, ut deportatio fere exceperit ipsam poenam et nomen interdictionis aqua et igni; quo pertinet Instt. I, 2. §. 1. et I, 16. §. 2. §.128.

Maleficium et *lex poenalis* eximie dicuntur de delicto, quod lege judiciorum publicorum punitur.

Nec enim ratio patitur. Late patet h. l. vocis *ratio* potestas. Significatur juris Romani indoles et elegantia, qua ipsum sibi mirifice constat. In Instt. Just. haec juris ratio non tam perspicue significatur, quam apud Theophilum.

Ab hostibus captus. Florentinus etiam et Marcianus et Ulpianus in libris Institt. eundem locum tractant, et doctius illustrant, ut ipsae quaestiones ab illis positae declarent, quam diversam a Gajo viam ac rationem instituerint. Gajus magis studuit ei juris interpretationi, quae ex historia et antiquitate esset petenda. §.129.

Utrum ex hoc tempore dubitari potest. Gaji aetate adhuc agitata interdum videtur haec quaestio in scholis Jctorum, nam Julianus Hadriani aequalis jam in L. 22, §. 2. de Captiv. non dubitaverat affirmate dicere: *existimatur — patre mortuo tunc paterfamilias fuisse, cum' pater ejus in hostium potestatem perveniret.* Add. Epit. I, 6, 2. et L. 15. D. de suis et legit. Quae sit quaestionis gravitas eleganti exemplo docuit Theophilus, qui omnem hunc locum perspicue exponit.

Pristina jura recipiunt. Cf. L. 19. C. de postlim. *Quoque* bis in una enunciatione.

§.130. *Praeterea exeunt. Praeterea*, nam exeunt etiam sine capitis diminutione supra laudati liberi mortuorum etiam apud hostes. Add. III, 119. Ut *exeunt de potestate*, sic etiam *dimittere de potestate*, §. 133.

Flamines Diales. Ergo non Quirinales, Martiales? Etiam in III, 114. hi non memorantur.

Inaugurari et *capi* verba solennia hac in re. Quod tempus praesens usurpat Gajus, argumento est, veterem morem capiendi virgines, nondum prorsus neglectum fuisse.

§.131. An potuit filius vel invitus jubente patre exire de potestate et in coloniam mitti?

Colonia Latina est regio in agro Latino, in quam coloniae deducendae causa cives Romani civitate cedentes se contulerant. Factos hos esse e civibus Latinos, docet Gajus III, 136., sed conf. Cl. Madvig. in disput. de jure et condit. coloniarum Pop. Rom. Opusc. p. 284.

Lex XII Tabb. — his verbis. Ter venum duit.

Cicero etiam de Orat. I, 41. et in Orat. pro Caecina, c. 34. utitur verbo *vendere* de filiofamilias; add. L. 39, §. 3. D. de Eviction. *pater sciens filium suum vendidit;* at vid. L. 1. C. de liber. caus. et Paul. R. S. VI, 1. A Graecorum moribus abhorrebat hoc vendendi et mancipandi Jus; a Latini nominis sociis non item, vid. Livius Hist. XLI, 8. Cujacius. ad Paul. ll. excitat leges Moscoviae, in quibus patri jus tribuitur quater vendendi filium. Significata igitur est in XII. vera venditio, in qua cernitur summum jus patriae potestatis, sed temperatum idem adjectis verbis de libertate, quam ipso jure ter venditus sit adepturus. Atque ad hujusce legis sententiam, vel Jcti vel ipsi mores et consuetudo finxisse et confirmasse videntur emancipationem, qua per trinam istam venditionem, quam XII. jubent, repetitam, non serio, sed imaginarie filius vel uno actu et uno die dimitteretur e potestate (vid. §. 141.); quare si dicere licet, Gajus et Ulpianus (Fr. XI.) minus apte in tractatione loci de emancipatione excitant legem XII. de una mancipatione; neque obstat, ut nobis videtur, IV, §. 79.

Una mancipatione. Nam in filiabus ab omni republica remotis et in liberis secundo gradu positis non tanta cernitur vis patriae potestatis; atque eadem sexus differentia cernebatur in exheredatione, II, 123. 124. et in successione ab intestato III, 14.

Eaque res ita agitur. Ritus mancipationis, qualis in §. 119. describitur, hic etiam adhibendus. De vi conjunctionis *ita* monuimus supra.

Mancipat pater — alicui. Mancipat, sive man-

mancipio dat, IV, 79.

Alicui, quem Theophilus ad h. l. Institt. μέσον τινὰ vocat, in Epitome rectius: *patri fiduciario, qui mancipio accipit lege manumittendi.*

Vindicta manumittit. Est enim in causa mancipii; servi loco habetur, §. 140.

Eo facto revertitur in potestatem patris. Hoc mirum videri potest, facto vindictae, quae libertatem et suum jus efficit, manumissnm reverti in potestatem, nam si pater mancipio dedit ea lege, ut sibi remancipetur, non vindicta erit adhibenda, sed denuo mancipatio. Theophilus Institt. I, 12, 6. scribit filium vindicta manumissum tacita quadam ratione recurrisse ad patrem: σιωπηρῷ τινι λόγῳ ἀνέτρεχεν εἰς τὸ τοῦ πατρός.

Is eum iterum emancipat. Is est h. l. pater naturalis; modo *is* significabat patrem fiduciarium. *Iterum* sive rursus mancipare est patris naturalis; *remancipare* est fiduciarii, qui restituit patri naturali.

Qui mancipio dat eidem vel alii, sed in usu est, eidem. Non sufficit, filium tres subiisse mancipationes, sed ab ipso patre ter mancipio detur necesse est. Remancipationes non computantur, nec refert, utrum ter eidem an diversis personis filium mancipio det. Novus identidem est actus, de quo satis constat testibus adhibitis.

In usu est. Hoc est, magis observatur hic, quam alter modus. Alia est vis vocis in §. 112.

Similiter vindicta. Supple ex superioribus: *quo facto.* Eadem hic oritur difficultas de vi et effectu admirabili *vindictae*, neque eam tollit, sed multo

magis auget Theophilus cum dicat: filium denuo arcana ratione ἀῤῥήτῳ λόγῳ reverti in potestatem patris. An locus sic intelligendus: interposita fiducia mancipio accipientem manumisisse quidem apud Praetorem, patrem vero naturalem ibi praesentem vindicasse filium in potestatem?

Ut eidem mancipet. Jam ter venditus a patre quidem naturali liber est, sed non a patre fiduciario, qui hunc jam antea bis venditum in tertia tenet mancipatione sive in causa mancipii. Ab hoc igitur nunc manumittendus est; nam solent cogi actione ex contractu fiduciae, uno ex iis modis, quos significat §. 140., et quidem eo, qui semper potest adhiberi, nempe vindicta, cujus tertiae per vindictam manumissionis jam non amplius is erit effectus, ut revindicet pater, qui tribus mancipationibus amiserit omne jus ob verba legis: *si ter venum duit, filius liber esto*, sed ut sui juris evadat; nisi dicat aliquis, hic obstare, quod emancipatus sic non directe a patre ipso sed a patre fiduciario liberetur; at pater tamen identidem singularum mancipationum auctor fuit, et cum ultimae huic vindictae certissime aderat, etiam ipsius manumissionis verae; immo Heffterus in notis non dubitat lacunam sic supplere, ut filius existimetur tertia mancipatione desinere esse in potestate patris.

Nec me praeterit Epitomen docere: fiduciarium remancipare debere naturali, ut is ipse manumittat; at non intelligo, quî filius hicce liber a patre possit denuo ab hoc emi, cui non amplius veluti in commercio est, et ita adquiri, ut jure potestatis

emancipetur ab eo, qui jam desierat illum habere in potestate.

In causa mancipii. Sequitur igitur posse filium esse emancipatum ratione patris, in mancipio vero adhuc esse ratione fiduciarii, qui nondum ipsum manumiserit.

§.134. *Ac intercedentes manumissiones proinde fiunt.* Nimirum si adoptio, quae est alius modus solvendae potestatis, fit imperio magistratus, veluti Praetoris, filius ter a patre mancipatur, et ut tres mancipationes sic etiam tres intercedunt manumissiones.

Deinde aut patri remancipatur — aut jure mancipatur patri. Duplex forma significatur hoc loco enucleatu difficiliori. Vide etiam finem hujus §. *Deinde.* Hoc est post alteram mancipationem, postquam pater naturalis iterum mancipio dedit, et pater adoptans iterum remancipat.

Vindicanti filius addicitur. Vindicans est adoptans, qui coram Praetore, praesente patre naturali et filio ejus bis mancipato, hunc manu tenens vindicat in suam potestatem formula, quae est in libro II, 24., solenni usus. Potuit quidem pater naturalis contra vindicare, sed dicendo se nolle et tacendo et jure suo cedendo patitur filium hac tertia vice in mancipium dari, atque adeo e potestate sua exire.

Addicitur. Est vocabulum hac in re legitimum, vid. etiam II, 24. sed minime eo sensu accipiendum, ut infra addictio III, 189. Si quaeris, quomodo nunc distinguatur adoptans ab eo, qui in mancipio habeat, ut in §. 140., diversitas formulae in §. 119. et II, 24. satis distinguit et diversum

jus significat. Adoptans hic non *emit*, ut mancipio accipiens, sed vindicat, ut pater potestatem habens sibi per in jure cessionem adquisitam.

Aut jure mancipatur patri. Huschkius conjiciendo supplet: *adoptivo vindicanti filium ab eo, apud quem is in tertia mancipatione est.*

In mancipatione emancipandi causa videmus in usu quidem magis esse et observari solere, ut idem identidem mancipio accipiat et remancipet, sed posse tamen patrem diversas mancipationes cum diversis celebrare personis. Idem juris h. l. In superiore adoptionis forma adoptans solus prima bima vice mancipio accipit. In hac vero altera forma accessit tertia persona ejus, cui pater bis remancipatum filium mancipavit et sic e suo jure dimisit. Ab hoc igitur patre propter fiduciam fiduciario, apud quem filius in tertia mancipatione est, adoptivus nunc vindicat haud secus atque in superiore forma a patre ipso non contra vindicante et jure suo cedente.

Sed sane commodius est. Quia non requiritur interventio tertiae personae.

Aut remancipantur parenti. Supple ex superiore: vindicare deinceps eum, qui adoptat, apud Praetorem. *Parens* tantum de patre naturali potest usurpari; *pater* etiam de adoptivo.

Eadem et in provinciis. Utraque nempe forma adoptionis tum ea quae fit per remancipationem, tum quae per jure mancipationem.

Non pertinet ad locum de adoptione filii, nec de §.135.

emancipatione aut noxae datione ejus, sed ad veram venditionem sive pretii capiundi, sive alius rei gravioris sic contrahendae causa factam, ad cujusmodi mancipatorum conditionem etiam referendum arbitror II, §. 90. 96. 160. III, 6. nec brevis spatii tempus hic cogitatur; hoc attingit propterea ut doceat, quam late pateat jus potestatis avorum in nepotes, quando quaeritur de iis aut emancipandis aut in adoptionem dandis.

Post tertiam mancipationem. Postquam pater illum ter venum dedit, filiusque manumissus ab eo, in cujus mancipio est, liber est, sive sui juris.

Nascatur. Conditio igitur infantis hic non pendet a natalibus, sed a conceptione secundum regulam in §. 89. in fin.

At is. *At* non adeo contradicentis est, sed contrarium superiori exemplum opponentis.

In tertia mancipatione. Quum ter jam mancipatus a patre adhuc in mancipio est apud eum, cui pater mancipaverit, quaerere licet, an uxor maritum filiumfamilias sequi aut potuerit aut debuerit?

Non nascitur in avi potestate. Nam quum concipiebatur, avus jam in filium ter a se mancipatum omne jus patriae potestatis amiserat.

Sed cum Labeo quidem. Quod sibi informavit h. l. exemplum Labeo, continet certe decem mensium spatium; nam uxor, dum in mancipio est maritus, et ex eo concepit, et peperit. Pro *sed* malim *et.*

In ejusdem mancipio. Nascitur igitur secundum

Labeonem servilis conditionis. De potestate non potuit cogitari, quum pater ipse non esset in potestate.

Pendeat jus ejus. Et patris potestas in suspenso est. Itaque interea non est, neque in mancipio mancipatoris, neque in potestate patris, qui, dum servi loco est, non potest habere potestatem.

Pater ejus — cadit in ejus. Gajus anxia diligentia quinquies repetit pronomen personale *is*, sed prius tamen *ejus* referendum est ad filium, alterum ad patrem. An ad exemplum filii impuberis patris captivi ei interea tutor fuit datus?

Sui juris fit. Etsi avum adhuc superstitem habet. Ceterum haud multum dissimilis quaestio etiam ipso jure Justinianeo usu venire potuit in emancipatione filii uxore praegnante, vid. Institt. I, 12, 9.

Quaeritur an filiae nepotesque potuerint in hujusmodi esse mancipio diuturno, atque h. l. significatur.

Ut supra diximus. Vid. §. 132., quamquam ibi agitur de mancipatione emancipandi causa, quo etiam pertinet §. 141.

Maximi et Tuberonis. De hoc loco, quemadmodum illum restituere voluerit Cl. Klenze, vidd. notae. §.136.

Non convenisset — potestate parentis. Vidd. notae. Vellem docuisset vir praeclarus, Gajum sic scribentem non plane bis dicere in eadem enunciatione, et exemplis probasset dictionem de lege lata *auctoritate consulum;* denique initium hujus loci: *verum* etiam dubito an satis aptum sit loco superiori, nisi dicas pertinere ad solutionem patriae potestatis per coëmtionem matrimonii causa.

Viri — aut extranei. Id est, aut matrimonii aut fiduciae causa. At non intelligo, quî quaeri possit de soluta patria potestate in ea, quae fiduciae causa coëmtionem fecerit; nam haec non nisi sui juris potest esse, quum fiduciae causa in manum extranei conveniebat, tutelae, sacrorum, testamenti cogitatione commota.

§.137. *In manu esse et vel.* Vidd. notae. Vereor autem ne enunciationes, quales v. c. sunt sequentes: *cum vel — efficiuntur — vel cum — revertuntur.* nimis abhorreant a constanti scribendi ratione, qua Gajus utitur, quamquam frequentissimus est conjunctionis *vel* apud eum usus, numquam tamen hac potestate adhibetur, ne dicamus *vel cum* et *cum vel* in eadem enunciatione adversari fere videri indoli sermonis Latini ejusque elegantiae.

An — aut. Pro *utrum — an.*

Patrem potest cogere. Utpote in cujus potestate est.

Repudio misso. Qua ipsa in re cernitur discrimen manus et potestatis. Quaeritur autem, num repudio mittendo manum et nuptias ita solutura sit, ut non opus sit emancipationis cujusdam forma solenni? certe vocabulum *compellere* arguit, uxorem debuisse cogere virum, ut aliquid faceret, nec discessionem tabulis repudii datis suffecisse. Quod vero de repudii mittendi jure hic tradit Gajus, invaluit moribus, non manavit ex Lege XII. Tabb., nec Ciceronis locus in Oratt. Philipp. II, 29. recte laudatur.

Proinde — atque si. Quid differat a superiore in §. 36. *perinde atque si* difficilius dictu. Gajus promiscue usurpare videtur.

Servorum loco habentur. Haec igitur dictio aliaeque similes: in servitute esse, servus fere esse, tamquam servus esse, servili conditione uti, servorum loco constitui, servire, quando opponitur: servus esse, ut apud Quintilianum Institt. Orat. V, 10. 60., significant statum diversum a servitute justa; itaque quod ad jus civitatis publicum non servi sunt, nec leges de servis latae ad illos pertinere possunt. Huc etiam pertinere nobis videntur *auctoratus* et *judicatus* III, 199. et redemtus pretio redemtionis nondum soluto in L. 20, §. 1. D. qui testam. fac. L. 43, §. 3. D. de Leg. 1. L. 7, §. 20. Cod. de postliminio. Ceterum adquirunt proprietatem mancipatori, ut servi domino, II, 86.; de possessione vero, an adquirant, dubitatur, §. 89., quoniam ipsi non possidentur, sed quum istorum nihil suum esse possit, etiam in jure nihil iis ceditur. §.138.

Censu. In his imprimis usu venire potuit quaestio, quam ponit Cicero de Orat. I, 40. de efficacitate relationis in tabulas censorias. Conf, §. 17.

Testamento. Quid si in illo scriptus est heres? libertatem denuo nactus utitur beneficio abstinendi II, 160. At fac istum discedere intestatum, quae erit personae in mancipio conditio in morte mancipatoris? Animadverte laudari hîc tres illas solennes manumittendi formas, quibus civitas a manumissis adquireretur.

Manumissi sui juris fiunt. Dati igitur mancipio sine lege remancipationis non revertuntur in patriam potestatem, siquidem eos manumittit mancipator, atque haec est manumissio, quae non officit natalibus.

§.139. *Nihil requirimus, cujus aetatis sit. Nihil* h. l. significat: prorsus non; nisi malit quis interjicere *nec*, ut sit: *nec cujus aetatis — ac ne illud quidem.*

Ac ne illud quidem — ac ne numerus quidem, et mox *ac ne is quidem*, *ac ne diu quidem* et ingrata auribus accidit haec repetitio et auctoris in scribendo negligentiam arguit, qui ut forte incidit in aliquam enunciationem, eam non dimittit.

Patronum creditoremve. Conf. §. 37.

Numerus legis finitus. Hoc est, definitus numerus legis, sive constitutus lege certus modus in servis testamento manumittendis, ut est in §. 42.

§.140. *Quin etiam invito quoque eo.* Animadverte vim utriusque conjunctionis *etiam*, *quoque* diversam. Add. in §. 145. *etiam — veteres.*

Invito eo censu libertatem consequi possunt. Libertas h. l. latius patet et etiam accommodatur in eos, qui etsi non desierunt esse liberi, II, 60., tamen propter conditionem servilem libertate caruisse existimantur. Apud Ciceronem in Orat. pro Caecina *libertas* c. 33. non opponitur servituti, sed eximie usurpatur de jure Quiritium. Locus hic tantum pertinere potest ad eos, qui *jure* mancipantur in §. 132.

Describitur autem a Gajo triplex mancipatio, tum vera, quae solvitur censu, tum imaginaria, quae fit lege remancipandi emancipationis gratia, tum noxiae causa facta mancipatio.

Dicitur invito eo consequi. Displicet *dicitur*; sensus loci postulat: *potest*, aut post *consequi*: *posse.*

Velut qui furti. An *quum?* nam praecedit vox *pater*, et sequitur: *eum.*

Mancipio dedit. An quem ipse habet in mancipio etiam mancipare sive mancipio dare potest ex causa noxali? immo, non potest, quia deëst jus potestatis.

Actor pro pecunia habet. Id est, loco litis aestimationis, quam pater debuisset sufferre, si noxae non dedisset, l. IV, 75.

Injuriarum actione tenebimur. Instituenda ab §.141. ipsis mancipatis, qualis actio non datur iis, qui sunt in potestate, ne adoptivis quidem. Neque hic opus erat venia Praetoris, ut in emancipatis agere meditantibus, L. 7. §. 3. D. de Injur.

Ac prius dispiciamus de his. Eadem dictio §.51. §.143. 124.

Nubilibus. Sive puberibus, ut est apud Ulpian. §.144. Fr. XI, 1., qui tamen non monet de tutore his dando testamento. In Epitome Gaji nulla mentio de tutela mulierum.

Permissum est. Cf. §. 189.

Veteres enim voluerunt feminas — esse. Solenne est *velle*, ubi excitantur veterum sive majorum instituta e moribus profecta et legum praecipientium instar religiose servanda. Sic Gajus ipse mox in §. seq. et in l. II, §. 55.: *voluerunt veteres.* Praeivit Cicero in exquisito hujus verbi usu, ab interpretibus, quod sciam, non satis animadverso, veluti in Orat. pro Murena, c. 12., pro Cluentio, c. 43., in Catil. II, 12. 27., pro Caecina, c. 34., Brutus Ep. ad Atticum 17.: *dominum ne parentem quidem majores nostri voluerunt esse*, de offic. 3, 5.: *majores aliud jus gentium*,

aliud jus civile esse voluerunt., de legg. agr. II, c. 35. et c. 14.; adde Livium Hist. XXXIV, 2.

Feminas etiamsi perfectae aetatis. Significatur aetas duodecim annis major. Adde §. 189. §. 191. In Digestis, ubi vox est interpolata a Triboniano, est aetas 25 annorum.

Propter animi levitatem. Cicero pro Murena c. 12.: *propter infirmitatem consilii.* Urbane Ulpianus ll. *propter sexus infirmitatem et forensium rerum ignorantiam*, ut idem in L. 2, §. 2. D. ad SCtum Vell.; at Gajus infra §. 190. ipsam hanc legis rationem valde ridet. Repetendum hoc institutum ex antiquissimis temporibus regum, conf. Plutarchus in Vita Numae, c. 10. ubi pro προστάτου rectius scripsisset κυρίου. Nec proprium fuit hoc juris Romani, sed in omni fere orbe vetere observatum. De jure Indico conf. doct. Halled in opere Anglice scripto: leges Menou, p. 28. 3. De jure Aegyptiaco inscriptio, quam explicuit Cl. Reuvens, in Epp. ad Ampl. Letronne Ep. 3, p. 9. De jure Attico Plattner ll. II, 275., ubi Gaji locus hicce opportune laudatur, adde tamen §. 189.

§. 145. *In tutela permanet.* An permanet in tutela ejusdem tutoris, qui impuberi datus erat testamento? Non videtur, secus est si tutore usa est legitimo.

Tantum enim. Displicet haec enunciatio, quae nullo alio loco.

Ex lege Julia et Papia Poppea. Confirmatur his verbis et §. 194. locus ille fragmentorum legis Papiae Poppeae, qui est apud Heineccium in Comment., p. 87. Apparet autem Gothofredo rectius

cessisse, quam Heineccio in loci istius constitutione. Necessario addendum *legitima tutela;* nam ut a ceteris tutelis, quales §. 194. significat, liberentur, non opus habent, ut quater pepererint. Lex igitur Papia Poppea viam quodammodo munivit legi Claudiae in §. 157.

Loquimur autem. Sic Gajus quando veluti cavendo antevertere vult exceptionem, quae sibi objici possit. Cf. II, 94. 112. IV', 57. *Loqui* saepe eximie de pronunciatione formulae.

In honorem sacerdotii. Sic in L. 36. D. de cond. et dem. *in honorem consulatus*, et in L. 2. D. de act. rer. amot. *in honorem matrimonii.* Editores immemores fuere conjecturae Cl. Schrader: *in honore* (in Diario Crit. Tübing. III, 316.), quae tamen vereor, ut recta sit, nam si nobilissimae feminae tantum liberae sunt tutela agnatorum in honore sacerdotii, hoc est, per triginta annos cum munere funguntur, sequitur illas finito honore in agnatorum tutelam rediisse, et testamentum quod jure suo fecerint, (vid. Plutarchus in Vita Numae, c. 10.) irritum fuisse jure civili; add. Gajus II, 118. Eodem jure dixeris restitui in illas patriam potestatem, unde virgines captae ipso jure exeunt, vid. §. 130. Adde praefationem ed. recent. p. XI., ubi improbatur Cl. Cramerus, qui in eandem ac Schraderus inciderat conjecturam.

Etiam — veteres. Etiam opponitur Legi Papiae Poppeae, quae de jure liberorum cavit. De Virginibus Vestalibus etiam majores ipsi, in quibus Numa rex et decemviri jam solliciti fuerunt.

Liberas. Eximie dicitur pro : liberatae a tutore agnato. Vid. supra de verbo *liberare.*

Itaque etiam lege XII Tabb. cautum est. Docta est et subtilis disputatio Cl. Gratama in Ephem. Jurispr. et leg. lat. III, 275. ad hujus loci verba, quae non referenda existimat ad ea, quae proxime praecedunt, sed ad principium loci, ut doceat Gajus in XII. cautum esse de tutela filiorum et filiarum etiam nubilium.

Dubito an recte: *itaque* significat: *et ita*, ut in II, 42. *et ita lege XII Tabb. cautum*, add. §. 47. et IV, 19. : *nam ita lege XII cautum.* Quorum locorum sensus est: ut voluerunt et praeceperunt veteres, ita etiam cautum XII tabulis saepius mores et instituta et leges regum sancientibus. Scribendi igitur ratio exigit, ut *itaque* referamus ad Virgines Vestales. Accidit, quod nimis a Gaji simplicitate abhorret, duplicem enunciationem in parenthesi ponere. Denique Gajus solenne hoc : *Lege XII Tabb. cautum* non usurpat, nisi ubi illustriorem locum excitat, ut hic ipse locus aliique modo laudati satis declarant. Adde II, 224.

§.146. *In patris sui potestatem.* Itaque *pater suus* dicitur ratione plurium liberorum.

§.147. *Et in hac causa.* Hoc est, in hoc etiam casu, in hac specie; sic in §. 139. : *in ea causa sint.* Hic *causa* significat: conditionem, statum. Add. §. 138. *in causa mancipii*, et II, 21.

Placuit. Quaesitum igitur fuit aliquando in scholis Jctorum.

Non minus postumis. Fr. Vat. §. 229.; at adde L. 19, §. 2. D. de test. tut. L. 24. D. de tut. act. contr. L. 29. D. de neg. gestis.

Si modo. Conditionaliter, ut multis aliis locis construitur tum maxime cum conjunctivo, qui etiam restituendus est II, 52. In II, §. 1. *modo* adverbium tempus praesens; in II, §. 156. tempus praeteritum significat.

Hos etiam heredes. Pertinet *etiam* ad heredes, et ut illos heredes, sic etiam exheredes scribere licet II, 130.

Extraneos postumos. Cf. II. 142. Est enim incerta persona.

Quae in filii manu est. Manus igitur etiam per- §.148.
tinet ad filiumfamilias, habet hic manum in uxorem, etsi illa secum est in potestate patris. Si prior moritur, remanet vidua in potestate soceri, qui ei in testamento recte dederit tutorem.

Rectissime. Hoc est, si utitur formula *do*, opti- §.149.
mam tenet jam formulam, nam DO hic est verbum solenne, vid. §. 144. §. 151. §. 152. Brisson. de Formulis, 7, 50. *dat* autem scribendo: hinc *scribere tutorem* Cicero pro Cluentio, c. 12. c. 14. Quodsi idem etiam heres scribitur, probata videtur formula: *tutorem instituo*, quamquam etiam simpliciter recte est, ut Livius de Tarquinio, 1, 34. *postremo tutor liberis regis* [Anci] *testamento institueretur.*

Tutor esto. Propterea minus accurata esse videtur haec formula, quamvis recepta, quia sic loquitur ipsa lex XII. Tabb. in tutoribus legitimis qui *sunt.* Conf. §. 155. Etiam in optione solenne est: *dare.*

Videtur lex Atilia de industria vocem transtulisse ad Praetorem et Tribunos, ut hi patris instar dice-

rentur *dare;* quam anxie vero interdum haeserint voci: *dare*, arguit L. 33. D. de test. tut.

§.150. *In persona uxoris.* Quare non in persona filiae aut nurus? nimirum filia sui juris facta nihil non faciet, ut nuptiis liberetur a tutore; maritus vero hac optione vult, quantum potest efficere, ut uxor vidua maneat.

Recepta est. Itaque non venit ex lege aliqua, sed convaluit usu fori, suadente contra summum jus utilitate; quo sensu etiam vocabulum *receptus* usurpat Gaj. II, 44.

Mirum est, Ulpianum, cujus Fragm. tit. X saepius verbo tenus convenit cum Gajo h. l. nullam facere mentionem optionis.

In omnes res. Ad rem igitur gerendam non ad personam tuendam datur. Adde §. 176. res autem intellige singula negotia, velut testamenti factionem, venditionem, emtionem, dotis dationem, hereditatis aditionem, in quibus opus est tutore auctore; add. §. 192. et omnino Ulp. XI, 27.

§.151. *Ceterum.* Gajus saepe utitur in ipso principio loci. Vid. §. 54. II, 43. 181. III, 35. IV, 74. quando absolvit locum in quo versatus est.

Plena. Nimirum quo major erat metus, ne legitimus tutor aliquando ad uxoris tutelam accederet, eo pleniorem dedisse videtur uxori optionem. Nec patet, ex SCto de Bacchanalibus demum venisse hoc optandi institutum, nam apud Livium libertinae mulieri pro privilegio datur jus optandi, ad eum nempe modum, quo mariti in testamento uxoribus ingenuis tutoris optionem dare solent.

Ut proximum ac supra diximus. Malim *proxime*, §.152.
quod Gajus toties scribit in Lib. II.; dictionem ipsam defendit Huschkius ll. p. 220.

Ac supra. Significat non tantum prope abesse locum, sed modo traditum.

Et saepius tutorem optare. Quotiescumque ne- §.153.
cessitas suadet, an opus habebit coëmtionis ritu aut magistratus confirmatione? non videtur; nec locus Ciceronis pro Muraena, c. 12., hancce tutoris optionem, ut vult Heineccius, in Comm. ad leg. P. P. p. 237., spectat, sed coëmtionem tutelae evitandae causa factam.

Plenam — angustam habet optionem. Plena est, quae nullis; *angusta*, quae certis finibus est circumscripta.

Duntaxat. Hoc est, *non amplius quam;* aliquando etiam significat contrarium: *non minus quam*, veluti in L. 202. D. de V. S.

Tutores dantur. Nempe uxori *dat* testator, *sumit* §.154
optans; *optivus* hac potestate alibi non venit.

Datus — sunt opponuntur. Ad agnatos ipsa lege §.155.
venit tutela, hi jure *sunt* tutores, siquidem pater non dederit.

Legitimi. Eximie, qui ex lege XII. Tabb., Ulpian. XI, 3. Hi igitur suo jure sine Magistratus auctoritate accedebant ad tutelam, secus ac jure Attico, quod noluit, deficiente tutore testamentario, aliquem ex cognatis suscipere tutelam, nisi ab Archonte datum. Adquisitam igitur habent tutelam, ut jus quoddam, non uni, sed omnibus eodem gradu agnatis tributum et a cujus juris usu sola testatoris summa

voluntas privare potuit e lege XII. Tabb.: *uti legassit.*

§.156. *Eodem patre.* Fratres uterini sunt cognati; ceterum repetit fere h. l. Gajus III, 10.

Cognatione junguntur. In III, 24.: *necessitudine*, quod vocabulum etiam usurpatur de cognatis.

Alias. Id est, aliter, alia ratione.

Amitae, materterae filius. Non recte a Gajo conjunguntur; *amita* ipsa est agnata filii fratris sui, ut ejus filius est ei cognatus; *matertera* vero ipsa jam est cognata sororis filii. An vox *amita* rejicienda ad superiora: *patrui filius et nepos ex eo et amita?* et hic: *item matertera et amitae filius.*

Et invicem scilicet ego illi eodem jure conjungor. Amplificando recte Theophilus: *scito, quam quis cognationem adversus me habet, eandem et me obtinere adversus illum.*

Familiam, hoc est, agnationem. Soli agnati possunt esse auctores domuum, familiarum, gentium.

§.157. *Quantum ad legem XII. Tabb.* Sunt veluti explicatio vocis *legitimus* in §. 155. et opponuntur verbis sequentibus: *lex Claudia.*

Etiam feminae agnatos habebant tutores. In §. 144. docuerat Gajus: feminis etiam perfectae aetatis dari tutorem. In §. 155. accedit ad aliud tutelae genus legitimum, in qua iidem sunt, qui in §. 144. significantur, utriusque sexus impuberes. Ne vero quis putet, hanc non, ut testamentariam, etiam pertinere ad feminas puberes, addit veluti admonens: lege XII. in tutela legitima idem accidere, atque in tutela tes-

tamentaria, nimirum, postquam ambo ad pubertatem venerint, filium desinere habere tutorem, filiam vero in tutela agnatorum permanere.

Quantum ad legem XII. Tabb. attinet. Videtur haec de tutela legitima eadem ratione eodemque loco cavisse, ac de tutela testamentaria.

Set postea. Malim: *at.*

Lex Claudia lata est. Usurpantur verba legitima: *lex* et *ferri* de Caesaris constitutione. Sic Tacitus, Annal. II, 13. *Claudius lege lata saevitiam coërcuit;* quin Callistratus JCtus, qui sub Alexandro Severo floruit, usurpat hoc: *lege, quam D. Nerva tulit.* L. 3, §. 1. D. de termino moto. Ceterum apta haec lex Claudii edicto ejusdem de intercessione mulierum, in L. 2. D. ad SCtum Vellejanum.

Lex — sustulit. Non tantum his verbis, sed praesertim §. 171. omnis tollitur dubitatio de necessaria lectione: *sustulit* apud Ulpian. Fr. XI. *Tutelas* h. l. et §. 171. dicitur subjective de agnatis tutelae jura habentibus. Ulpianus vero l. l. objective usurpat de feminis positis in agnatorum tutelis hisce.

Tutelae. Minus late patet, quam in singulari numero *tutela.* Significat varia ejus genera; hinc inscriptio tituli Dig. de *tutelis;* adde L. 7. D. de capit. min.

Nec tamen lex Claudia aut jus mariti sustulit dandi testamento tutorem mulieri, quae in manum convenit, aut jus patris tutorem dandi filiae nubili; nec minus integram reliquit patronorum et parentum tutelam in §. 172.; vetuit tantum lex Claudia, agnatos, ut in XII. erat cautum, ipso jure mulieris

9*

sive impuberis sive puberis esse tutores. Post hanc igitur legem non amplius necessaria fuit coëmtio, ad quam confugere solebant mulieres tutelae agnatorum evitandae causa.

Tutelas. Cl. Dirksen in Periculo Crit., p. 117. conjicit: *tutelas eas.*

Non possunt. An, ut suppleatur lacuna, legendum: *nunc non ampliuspossunt?* Klenzius, quod non monetur in notis, supplet: *licet impuberes sint*, quod vereor, ut recte factum sit.

Feminae. Tam impuberes, quam puberes.

§.158. *Sed agnationis quidem jus.* Id est, civilis ratio, quae ex cognatione per virilem sexum insignem habet vim in confirmatione variarum juris civilis partium, praesertim earum, quae ad familias pertinent. In III, 52. jus agnationis vocatur jus legitimum.

Jura corrumpere. Est, rumpere, perimere, tollere, bono sensu. Add. §. 163. III, 121. L. 8. D. de cap. dim., ubi Gajus eandem habet sententiam. Add. L. 19. D. damni infecti, L. 33. D. de nox. act., L. 9. pr. D. de Lib. caus.

§.159. *Prioris capitis permutatio.* Idque in deteriorem conditionem. Niebuhr. Hist. Rom. I, 605. caput accipit de rubrica in tabulis censualibus, ubi nomen civis et possessiones inscribebantur; quod, si verum est, *minor* multo rectius, quam *media.*

Minor, quam quidam mediam vocant. Quidam sunt certi JCti, a quibus Gajus dissidet, quos vero Paulus in L. 11. D. de cap. dim. et Ulpian. Fr. XI, 12. secuti sunt. Recte Gajus *minor* ratione habita majoris capitis diminutionis. Qui una voce *magna*

comprehendunt utramque capitis diminutionem, quae aut libertatem aut civitatem adimit, ii etiam voce *minor* utuntur ratione habita *magnae.* Vid. L. I, §. 4. D. de suis et legit.

Eruerunt interpretes e lacuna verba haec: *quod evenit in his.* Miramur autem, Gajum diligentissimum in repetitione verborum ad eandem rem pertinentium hic voluisse uti verbo *evenit;* mox vero in duabus alteris capitis diminutionibus: *accidit.* An latet h. l. exemplum a Gajo allatum de libertis *ingratis* in patronos redactis in servitutem, qua de re jam cavisse videtur lex Ælia Sentia in L. 70. D. de V. S. et exemplum quod habet Ulpianus, XI, 11. de incenso vendito, quod idem exemplum etiam Cicero habet in Orat. pro Caecina, c. 34.? certe Gajus in IV, 77. loquitur de *quibusdam casibus* in hoc primo commentario traditis. §.160.

Ex patria aguntur. Ad conciliandam hanc conjecturam laudatur locus Taciti, Annal. XVI, 20.: *agitur in exilium;* at non crediderim, Gajum, qui mox de aqua et igni interdictione loquitur, hic exilium retulisse inter poenas. Apud Ciceronem l. l. sermo est de exilio, non tamquam supplicio, sed perfugio portuque supplicii; neque is, qui in exilium agitur, amittit civitatem.

Ancillae fiunt. Add. §. 91.

Aquâ — interdictum. Vid. §. 128. §.161.

Sed status hominis commutatur. Status eximie status familiae privatus, quo quis pater filiusve familias est. In tit. D. de statu hominum, multus est sermo de his, qui ita nascuntur, ut sint liberi §.162.

et participes juris familiae.

Commutatur. Hic commutatio tantum locum habet. In majoribus diminutionibus *amissio* et quidem libertatis aut certe civitatis.

Qui coëmtionem faciunt. Accuratius dixisset: *quae*; vide §. 112.; cet. add. III, 82. IV, 38.

Mancipio dantur, *quique ex mancipatione manumittuntur*. Significat Gajus solos emancipatos e potestate patris, non manumissos e mancipio; quia servorum loco habiti sunt. §. 138.

§.163. *Agnationis jure*. Huschkius hunc et superiorem locum sic restituit: *pater emancipaverit*, *post mortem ejus neuter alteri agnationis jure tutor esse poterit*. Quae conjectura hoc magis nobis placet, quia olim in annotatione ad Gajum, 1826. scripseramus: *hujusmodi igitur frater destitutus jure agnationis non amplius neque ad fratris impuberis tutelam*, *neque ad ejusdem hereditatem vocatur*.

§.164. In lacuna latet locus de tutela gentilium.

165. *Crediderunt veteres*, *voluisse legem*. Hoc est, persuaserunt sibi vetusti interpretes legum XII. Tabb., argumentis ex analogia petitis, *voluisse* legem, hoc est, legis mentem, sententiam, consilium fuisse. Opponitur *jusserit*, quod disertis verbis lex praeceperit et velle se declaraverit.

§.166. *Reperta est*. An *recepta* legendum? Ceterum cf. Ulpian. Fr. XI, 5., ubi eadem fere leguntur ab interpretibus docte exposita; add. Theoph. ad Institt. I, 19. Video etiam in notis proponi lectionem, *recepta*.

Exemplo patronorum. Nempe tutelae patronorum,

qui *non propalam*, ut ait Ulpianus XI, 1. ex XII. Tabb. *sed per consequentiam introducti sunt.*

Fiduciariae. Conf. §. 114., quippe derivata a fiducia, quae est contractus bonae fidei (IV, 62.), quem de manumissione mancipati et de tutela cum patre iniit mancipator idemque manumissor.

Ideo — quia — manumiserimus. Displicet *quia* cum conj. fut.

Caput liberum §. 114., Ulpianus XI, 5.

Sed Latinarum. In his igitur cessat regula, quam §.167.
fundaverant veteres de tutela ad eos pertinente, ad quos etiam hereditas. Qui ex jure Quiritium fuerit dominus manumissor, modo solenni non observato, idem erit tutor.

A me quidem solo. Si ego solus, te non iterante, manumittens facio impuberem Latinum, spes successionis pertinet ad me, onus et honos tutelae Latini ad te.

Non etiam a te manumissa. Hoc est, te non iterante neque efficiente civem Romanum, atque adeo, ut est in affini quaestione in Fragm. Vat. §. 221., jus tuum Quiritium in illam retinente.

Facta sit Latina. Si quidem manumisit sine solenni et efficaci forma, reservato sibi jure iterationis.

Bona et tutela pertinet. Rectius: *pertinent.* Nec tamen Graecismus est. *Pertinet* pendet a tutela, in qua sunt etiam *bona.*

In jure cedere. An adhibenda ea forma, quam sig- §.168.
nificat Gajus, II, 24.?

Manumissoribus §. 114.

Quia non videtur onerosa. An haec est vera causa, cur tutela agnatorum in feminis cedi potuerit? Erat quidem hoc munus perpetuum, nec certo tempore, ut impuberum tutela, circumscriptum; at quod ad onera hic suscipienda, quam levia fuerint, docet §. 190. 191., ubi opponitur tutela feminarum et impuberum. Ratio interior et verior haec est: tutela impuberum, si quidem discesseris a tutela legitima in §. 192., est munus personale, non jus et res incorporalis, ut tutela legitima libertae ab Ulpiano vocatur, Fr. XIX, 11. Vid. omnino Huschkius, ll. p. 235.

§.170. *Quo mortuo — revertitur ad eum tutela, qui cessit.* Nam etsi tutela ceditur, tamen vis ejus legitima non ceditur. Remanet penes ipsum tutorem legitimum, qui tutelae onus cedere potuit, ipsum tutelae jus cedere et se abdicare non potuit.

Capite diminuto. Non videtur tutela cessicia, ut ipsa legitima, amissa fuisse minima capitis diminutione.

Qui cessit, si mortuus sit — a cessicio tutela discedit. Nimirum cedens certam respicit cessicii personam. Mortuo vero illo, non cogitur agnatorum is, qui secundum gradum obtinet, hoc est, qui jam proximus cognatione accedit ad tutelam et spem succedendi fovet, agnoscere cessicii tutoris personam et munus.

§.171. *Ad agnatos pertinet.* An: *attinet*, ut est in §. 157 et §. 73. Haesit fortasse hoc ipsum verbum Gajo ex frequente ejus usu.

Hoc tempore. Supra §. 53. et 112.: *nostris temporibus*, Synon. est *nunc*, II, 284. 285.

Cum ipsi se oneri subjecerint. Conf. §. 115. §.172.

Quod etsi placeat. Est ipsius Gaji sententia.

Legitimus tutor habeatur. Patronus tutor legitimus *est;* pater emancipator *habetur;* add. §. 174.; et *ejus vices sustinet*, ut ait Ulpianus, L. 3, §. ult. D. de leg. tut.; hic autem non est in numero fiduciariorum. In Fragm. Vat. §. 189. quaeritur, an hujusmodi pater hanc tutelam in numerum trium tutelarum referre possit? et ita videtur.

Honos praestandus est. Qui honos cernitur in jure cedendi tutela et in reverentia legitimis tutoribus debita, in quorum persona tutela est jus, non munus aut officium.

Senatusconsulto. Facto ad exemplum legis Atiliae, vid. §. 187. §.173.

Nec interest, quam longe aberit. Apud Ulpianum, II, 22. non leguntur.

Desinit. Non amplius est, nec reversus recipit tutelam.

Absentis. Intelligi videtur absentia reipublicae causa. In vera pupillari tutela contra fuit, L. 12. D. de tutelis, L. 15. 16. D. de tut. et curat.

Sed excipitur. Inconcinnior haec videtur oratio. §.174. Multo facilius Ulpianus sic: *praeterquam si patronus sit, qui abest.*

Hujus quidem liberi fiduciarii tutoris loco. Patris igitur liberis non tantus praestatur honos ac liberis patroni. Fiduciarii igitur tutores habiti carent jure cedendi tutela. §.175.

Sunt tamen causae — veluti ad hereditatem. Adverbium *veluti* satis jam declarat hoc ex pluribus §.176.

exempli gratia excitari. Addit Ulpian. 11, 24.: *ad nuptias contrahendas*, atque hac etiam in re minori jure usae fuisse videntur, quam ingenuae, quae tutoris auctoritate ad nuptias non indiguerunt.

§.177. *Censuit in persona pupilli.* Animadverte vim praepositionis *in;* sic in §. 150.: *in persona uxoris — recepta optio*, in §. 132.: *lex in persona filii loquitur*, II, 94.: *in utriusque personis*, coll. II, 159., in L. 30., §. 7. de Fid. Libert.: *in furiosi persona D. Pius rescripsit*, et sine adjecta voce *persona* in L. 1. §. 5. D. de SCto Silan.: *in eo — exstat rescriptum*, L. 33. D. de furtis *in tutore scriptum est.*

§.178. *Et lege Julia de maritandis ordinibus.* Laudatur haec lex, quia fere viam munivit SCto de tutore legitimo impubere assimulando absenti.

Dotis constituendae gratia. Mirum, usurpari a Gajo verbum *constitui*, cum apud Ulpian. XI, 29. solennis est formula: *ad dotem dandam, dicendam promittendamve.* Cf. Heinecc. ad legem Pap. Popp. II, c. 14.

A praetore urbano. Neque opus hic fuit, ut Tribunorum plebis major pars audiretur, sicuti lege Atilia ipsa est cautum.

§.179. *Libertae tutor.* Qualem tutorem legitimum significat §. 13. Instt, de Excus.

§.180. *In tutela legitima furiosi aut muti.* Nimirum ejus patroni, qui non prius, quam suscepta jam tutela in hanc calamitatem incidit, ut monet Schult. ad Ulpian. Fr. XI, 21.

Permittitur. Animadverte in omni hoc loco, ubi exponuntur ea, quae Senatus constituit, usurpari tamquam verbum solenne: *permittere.*

Quibus casibus. Pertinet ad omnes casus a §. 174. §.181.
inde significatos.

Salvam manere tutelam. *Tutela* est h. l. ipsum jus tutelae; *tutor* etiam de eo dicitur, qui non personae pupilli sed certo negotio celebrando datur, quo perfecto desinit esse tutor.

Si tutor. Sive testamento sive a Magistratu da- §.182.
tus; non amplius agitur de sola tutela patronorum.

Pupilli pupillaeve. Pertinet etiam ad feminas puberes; secus est in §. 191.

Ex justa causa. Ulpian. ll. *justa de causa.* Reliqua ad verbum fere conveniunt.

Ex SCto, quod laudat Ulpianus, Fr. XI, 20., vis §.183.
legis Juliae prolata ad Provincias, ut lex Julia et Titia protulit legem sive plebiscitum Atilianum.

Peragi. Hoc est, ad finem perduci et absolvi. §.184.

Praetorius tutor. Sive Praetorianus, ut Ulpianus scribit, eximie sic dictus, cum nondum erat lata lex Atilii, cui mores viam munivere tribuentes Praetori aliquando jus dandi tutoris. Potuit autem hunc casum praevidere testator datis pluribus tutoribus.

Post sublatas legis actiones. IV, 30.

Quidam putant. A quorum JCtorum sententia discedit Gajus.

Hanc speciem dandi tutoris — in usu est. Doct. Wichers, in Diss. Inaug. ad locum de tutela: *exolevisse ;* at non potuerunt tantum *quidam* esse, qui hoc putarent, quandoquidem etiam tempore Ulpiani tutor Praetorius dabatur pupillo, cui in jure esset experiundum cum tutore sive in legitimis judiciis, quae describit Gajus IV, 104.

Ceterum Ulpianus hoc in brevius contraxit; de legis actionibus nihil monens, quas Gajus studiosius tractavit.

§.185. *Datur ex lege Atilia.* Usurpat denuo Gajus et etiam Ulpian. Fr. XI, 18. tempus praesens, etsi jam dudum a Claudio constitutus erat, quod omittitur h. l., Praetor tutelaris, de quo ipso ejusque officio libros scripsit Ulpianus; nec de minore parte Tribunorum plebis tempore Antoninorum sermo esse potuit. An reverentia antiquitatis retinuerunt nomen legis, etsi argumentum ejus prorsus vim habere desiisset? Legum harum consilium repetendum videtur ex metu plebejorum, ne gentiles abuterentur jure gentilitio, quod Tribunus Plebis, quantum potuit, voluit avertere. — Jure Attico ab Archonte Eponymo tutores fuisse datos, docent Dem. Oratt. in Aphobum.

In Provinciis. Lex Julia et Titia non cavisse videtur de tutore legitimo, qui auctor esse non potuit, nam huic casui postea consuluit SCtum apud Ulpian. XI, 20.

§.186. *Heres existat.* Hoc est, declaret sive verbis sive factis se adire hereditatem, cujus heres *est.* Conf. II, 35. III, 85. II, 123. 144. II. 179. 180.

§.187. *Ab hostibus tutore capto.* Cum plebiscitum hunc captivitatis casum praevidisset, non mirum, Senatum ulterius esse progressum, et etiam absentiae casum praevidisse in §. 173.

§.188. *In quot genera hae species deducantur.* Latius hic patet vis vocis *species*, quam *genus*, quod h. l. inest speciei. Secus est in L. 80. D. de R. J.: *in*

toto jure generi per speciem derogatur. Adde Gajum in L. III, 183. et IV, 1.

Longa erit disputatio. Sane non, quia res tanti est momenti ad intelligentiam loci gravissimi de tutela, sed quia copiosa exigitur commemoratio et explicatio variorum SCtorum sententiarum variarum.

Nos in edicti interpretatione. Rectius *nobis*, quamquam Gajus fortasse *nos* scripsit.

Hunc tractatum exsecuti sumus. *Tractatus* est diligentior disputatio.

Edicti. Hoc est, edicti Praetoris Urbani, cujus collecti edicti varios titulos Gajus commentando illustravit et interpretatus est; nisi malimus distinguere edictum urbanum ab edicto perpetuo, ac contendere, fuisse hoc collectionem quamdam praecipuorum edictorum tralaticiorum ipso edicto perpetuo antiquiorum, qua eadem ratione etiam ad edictorum in Provinciis datorum capita sive titulos praecipuos commentasse videtur.

In his libris, quos ex Q. Mucio fecimus. Auget hoc laudatum ab ipso auctore opus catalogum operum, quae Gajo tribuuntur, quamquam de ipsis hisce libris non constare videtur. In loco de tutela semel tantum laudatur Mucii Scaevolae sententia et quidem ab Ulpiano in L. 3. D. de tutelis; adde autem L. 73. D. de R. J. Videntur hi Institutionum commentarii non nisi multis jam scriptis editis confecti esse. Add. III, §. 35. §. 54., ubi docet, se de B. P. propriis commentariis egisse.

Quinque genera — ut Quintus Mucius. Testamentaria, legitima, fiduciaria, praetoria, dativa.

Tria, ut Servius Sulpicius. Quae testamento, lege, a magistratu defertur; nam in definitione, quam dedit tutelae in Institt. I, 13. solos cogitavit pupillos, pupillas. Gajus ipse laudat *dativos* §. 154., quibus complectitur omnes, qui nominatim testamento dantur, *optivos*, qui ex optione sumuntur §. 154., *legitimos* §. 155—165., *fiduciarios* §. 172., *cessicios* §. 169., *praetorios* §. 184., *Atilianos* §. 185.

Duo, ut Labeo. Sive habens rationem objecti, sive modi, quo potissimum constituerentur; alia pupillorum, alia feminarum, vel potius alia testamentariorum, alia legitimorum. Labeonis locus, quem Gajus significat, fuisse videtur in ejus Commentariis ad XII. Conf. Gellius, N. A. I, 12.

Tot genera, quot species. Pro diversa igitur persona dantis, personae cui detur, et modi ad quem detur. Veluti testamentaria est species, habet haec tria genera: dat pater filiis et filiabus pupillis, dat etiam filiabus aetatis perfectae, dat denique maritus uxori. Altera species est: tutela optiva, quando maritus in testamento non dat tutorem, sed uxori tribuit potestatem quamdam optandi sive optionem. Tertia: legitima, quae fuit duplex, tum agnatorum in pupillos feminasque, tum patronorum. Quarta: fiduciaria mancipatarum. Quinta: cessicia, quam tutor habet cessam ab agnato aut a mancipatore §. 172. Sexta: petita non data, si dicere licet, hoc est, si in locum tutoris absentis vel tutoris pupilli vel furiosi aut muti legitimi alius petitur §. 173. Septima: tutela dativa ex lege Atilia §. 185.

§.189. *Omnium civitatum jure contingit.* Nimirum omnes

gentes ac populi juris naturae praecepta communi consensu tamquam ducem secutae sunt. Confert denuo Gajus, ut solet (vid. §. 86.), aliarum gentium instituta et ipsum jus Romanum, quo magis appareat, quid jus proprium sit, quid aliunde derivatum. Quod attinet ad antiquissima tempora Romae, conf. Livius I, 34. De Jure Attico laudavisse suffecerit Demosthenis orationes in Aphobum; adde Cicer. Orat. pro Flacco, c. 30. De institutis Lacedaemoniorum Plutarchus in Vit. Lycurgi. Ceterum Ordinatores Institt. Just. hunc Gaji locum inepte descripserunt et apposuerunt ad §. 6. Institt. tit. de Attil. tut. Gajus exponit tutelam, in qua impuberes sunt, tutelamque in qua mulieres perfectae aetatis.

Naturali rationi conveniens. Frequentata Gajo dictio *naturalis ratio;* opp. *civilis* §. 89. §. 15S. et L. 39. D. de Neg. gest. L. 18, §. 1. D. commodati.

Nec fere ulla civitas. Modeste: *fere*, quamquam Gajus nullam profecto cogitare potuit civitatem, ubi aliud jus obtineret, ut mox etiam: *fere nulla pretiosa ratio.* Adde supra §. 55.

In qua non licet. Non opus est: *liceat.* Vid. §. 55.

In potestate habere. Potestas eximie intelligitur infinita illa potestas, quam Romani habebant; nam revera nulla est civitas, ubi parentes non habeant certam aliquam in liberos potestatem.

Nulla pretiosa ratio. At res explicanda ex anti- §.190.
quitate; ut supra monuimus ad §. 144. Apud Athenienses etiam mulier aetate major sive nupta sive virgo nullum prorsus negotium civile obire poterat

sine hac auctoritate tutoris sive κυρίου, qui aut lege vocaretur aut in testamento mariti constitueretur.

Denique haud scio, an solus Gajus vocabulum *pretiosum* hic et II, 232. hac potestate adhibeat, qua Syn. est *idoneum* II, 78. III, 98.

Nam quae vulgo creditur, quia levitate — et aequum erat — regi. Videntur verba esse alicujus auctoris, quae Gajus hic adcommodat; *levitas* est animi levitas §. 144.

Aequum erat. Vix cohaerent cum superioribus *creditur — decipiuntur.*

Ratio magis speciosa, quam vera. Speciosa est, quae specie quidem habet, quo se commendet, sed revera futilis est. Brissonius vocem non habet, nec Schellerus excitat exempla. Ceterum animadverte Gajum, quod rarius facit, hic judicare de ipso jure ejusque placitis. Add. II, 78. 232. III, 25. 41. 76.

Dicis gratia. Velut ad aditionem hereditatis, ad constitutionem dotis, ubi auctores adsunt et veluti juris quadam fictione supplent, quod mulieris personae deësse videatur. Syn. *dicis causa* II, 252.

Feminas — mulieres. Synonyma sunt h. l. add. §. 157. et II, 47.

Inviti — coguntur. Quod in solo hoc genere tutorum usu venire potest, II. §. 122.

§.191. *Cum tutore nullum judicium mulieri.* Gravissimus est hic locus, ut intelligatur, quantum distet omnis haec tutela, in qua mulieres fuerunt, a vera tutela; Actioni tutelae instituendae locus non est, ubi invitus debet dare auctoritatem, ubi neque ulla

obligatio est contracta, neque in auctoritate ab hoc tutore danda versatur ejus periculum, nisi doli commissi potest argui, ut Polemocrates apud Ciceronem, in Orat. pro Flacco, cap. 20.

At ubi pupillorum. Vide adn. ad §. 189. fin. Et hic locus a Gajo oppositus superiori tutelae speciei, ubi nullum usu venit tutelae judicium, inepte est descriptus ab Ordinatoribus Institt. et adpositus ad §. ult. I, tit. 20.; cet. conf. Gajus in L. 5, §. 1. D. de obl. et act.

Patronorum et parentum legitimae tutelae. Patronorum tutela vid. §. 165. 174. et III, 43. 118. 122.; *parentum* §. 172. §.192.

Neque ad res mancipi alienandas. Tollitur his verbis dubitatio de lectione apud Ulp., Fr. XI, 27.

Pretiosiores. Exemplum affert Disputatio Forensis, §. 15. de servo sine auctoritate tutoris non manumittendo a muliere, nisi jus liberorum habeat.

Ad suscipiendas obligationes. Nempe mutuas, quibus ipsae etiam se obligant, et suscipiunt aes alienum. Valde concinna est h. l. scribendi ratio.

Magna causa. Sic etiam Ulp., L. 4. D. de Jur. del.

Eaque ipsorum causa constituta sunt. Est igitur hoc singulare et proprium universae tutelae legitimae, ut eorum magis commodum spectetur, qui tutelam habent, quam eorum, qui in tutela sunt; quo pertinet etiam laudatus locus Ciceronis in Orat. pro Flacco, c. 32. et L. 1. D. de legit. tut., ubi Ulpianus hoc manifesto significat.

Neque per testamentum. Itaque non facile auc-

10

toritatem dederint, nisi intellexerint, se heredes instituì. Vid. adn. ad §. 111.

§ 193. *Quasi in tutela sunt.* Hoc est, conditio ipsarum eadem fere fuit ac mulierum in tutela; quamquam ipsa tutela, in qua mulieres erant, jure Romano (vid. §. 190. 191.) vix dici potuit vera tutela, quippe qua nullum inter mulierem et tutorem negotium civile contrahebatur, et vereor, ut valuerit ad excusationem verae oneris tutelae. Livius XXXIV, 2. ipsam tutelam vocat: *manum.*

Lex Bithynorum. Quaeras, quare in tam magna exemplorum copia hanc eximie laudat legem? an Gajus fortasse aliquando in Bithynia commoratus ad hujus civitatis jus civile animadvertit.

Si quid mulier agat. Conjeceramus *alienat*, sed *agat* recte se habet.

Filium ejus puberem. Atque hoc e jure Attico recepisse videntur Bithyni. Cf. ann. ad §. 190.

§.195. *Alterius generis.* Qui non sunt legitimi, dicuntur: *alterius generis.*

Tunc enim e lege Atilia. Nam patrono caret.

Et auctore eo coëmtionem fecerit. Nimirum si fecit tutelae, non nuptiarum ineundarum, sed tutoris legitimi reponendi causa; conf. omnino §. 144.

§.196. *Cum puberes esse coeperint.* Vid. §. 145.

Habitu corporis pubertatem — annis. Diversae utriusque scholae praeceptores tribuerunt valde diversam voci *pubertas* significandi potestatem. Sabiniani sensu proprio, ut ita dicamus, ac naturali; Proculeani vero sensu morali sumunt, quorum sententiam tueri videtur Gajus in L. 5. D. qui test.

Adde humanissimam interpretationem vocis *pubertas* in L. 14, §. 1. D. de alimentis leg.

Quales sunt spadones. Itaque Sabiniani impudicam istam corporis inspectionem ad spadones non protulerunt, ut nunc a Gajo discimus, sed eam exspectaverunt aetatem, qua etiam tardioris naturae homines pubescere solent. Cf. Paulus R. S. III, 4. A. 2. et Dirksenus ibi laud. in notis.

Cujus aetatis puberes fiunt. An inserendum: *alii?*

Diversae scholae auctores. Saepius opponit *auctores praeceptoribus*, quos eximie intelligit suos, vid. tamen IV, 78.; in II, 223. opponit *nostros* et *illos*.

Idem apud peregrinas gentes custodiri. Nimirum, §.197.
impuberem esse in tutela, donec ad eam pervenerit aetatem, in qua ipse sui tutelam suscipere possit. Apud Athenienses impubes aetas terminabatur anno aetatis decimo octavo. Adultus fiebat arbiter rerum suarum, nec curator amplius illi dabatur.

Ex iisdem causis et in Provinciis. Sensus est: §.198.
ut in urbe curator a magistratu dari solet furiosis, prodigis, minoribus ad majorem usque aetatem, quorum ipsorum commodis egregie consuluit Marcus Aurelius Antoninus, sic etiam in Provinciis *ob easdem causas* ejusdem gravissimae rei eadem cura commissa est Praesidibus.

Voluit. Hoc est, jussit, constituit Antoninus edicti sui utilitatem bene, uti par erat, perspectam habens.

De lege Plaetoria sermo non fuit hoc loco.

Et pupillorum et eorum qui in curatione sunt. In §.199.
Institt. I, 24. pr. additur: *pupillarumve* et: *qui quaeve*;

ex qua legitimorum edicti verborum diligentiori observatione, quam Gajus non potuit negligere, suspicatur Cl. Schrader in Prodromo Institt. p. 139.: Ordinatores Institutionum melioribus usos fuisse Gaji codicibus, quam hocce, quo nunc gaudemus.

Negotia. Quam vocem etiam habet Ulpianus Fr. XI, 25., rem ipsam familiarem, facultates significat. Theophilus: *πράγματα.* Brissonius hanc vocis potestatem non animadvertit. Eadem potestas vocis in §. 190. 191.

Deminuantur aut consumantur. Deminui dicuntur negotia, quotiescumque tutor curatorve eorum augendorum opportunitatem neglexerit. Quod docet Schraderus l. l. de hypotheca tacita, cui jure Attico obligata essent bona tutoris; hoc minus recte dictum.

Curat. Recta est lectio. Conf. Schraderus in doctissimo Comm. Institt. ad tit. de satisdat. tut.

FINIS.

EMENDANDA.

pag. 16. l. 2. Ulpianus, habet; tolle distinctionem.
ib. l. 22. Sent. Rom., lege: Sent. Recept.
— 18. l. 20. Sanutes, lege: Sanates
— 20. l. 2. *in cujus*, lege: §. 17. *in cujus*
— 22. l. 22. *apbare*, lege: *approbare*
ib. l. 25. *naturalis*, lege: *naturales*
— 24. l. 11. discimus adhibetur, lege: discimus, adhibetur
ib. l. 13. Ulpianus Fr. 13a, lege: Fr. I. 13a
— 28. l. 17. *ideo nam*, lege: §. 22. *ideo nam*
ib. l. 20. *idoneam*, lege: idoneam
— 30. l. 27. vocatur. L. 4., insere: denique L. 4.
— 33. l. 1. Latini — possint, lege: *Latini — possint.* Nam verba sunt descripta ex Ulpiano.
ib. l. 8. L. 63., adde D.
— 34. l. 29. *Ex conditione*, lege: *ea conditione*
— 38. l. 3. coloniarus, lege: coloniariis
— 42. l. ult. L, lege: P
— 52. l. 6. Institt. III. 4., adpone signum interrogandi.

pag. 52. l. ult. Octavini, lege: Octaveni
— 56. l. 2. lege: Praetoris fuit Quaestoris
— 63. l. 14. vide tamen §. 107., lege: vide tamen §. 65. 107. 147.
— 64. l. 7. legendum: contrahebantur — Romano.
— 113. l. 4. R. S. VI. 1., lege: IV. 1.
— 123. l. 1. An *quum*, lege: an *quum furti?*